

F. ENGELS

**PORIJEKLO PORODICE,
PRIVATNOG VLASNIŠTVA
I DRŽAVE**

Izdanje »Naprijed« • Zagreb 1945.

Горький речью, клячу)

288212

377.23

F. ENGELS

**PORIJEKLO PORODICE,
PRIVATNOG VLASNIŠTVA
I DRŽAVE**

ZAGREB, 1945

IZDANJE „NAPRIJED”

Predgovor prvom izdanju 1884. godine

Poglavlja pred nama predstavljaju u neku ruku izvršenje jednoga zavjeta. Sam Karl Marks bio je za sebe pridržao da prikaže rezultate Morganovih istraživanja u vezi s rezultatima svojega — a unutar stanovitih granica smijem reći našega — materijalističkog istraživanja historije, da bi tek time u punom opsegu objasnio njihovo značenje. Ta Morgan je na svoj način u Americi nanovo otkrio materijalističko shvaćanje historije, koje je Marks otkrio prije 40 godina; to ga je shvaćanje pri uspoređivanju barbarstva i civilizacije dovelo u glavnim točkama do istih rezultata kao i Marksa. I kao što su ekonomisti od zanata u Njemačkoj godinama isto tako revno prepisivali iz »Kapitala«, kao što su ga tvrdokorno prešućivali, isto su tako postupali lideri »predhistorijske« znanosti u Engleskoj s Morganovim djelom »Ancient Society«.¹ Moj će rad moći samo u maloj mjeri nadomjestiti ono što moj pokojni prijatelj nije više mogao učiniti. No, raspoložem njegovim iscrpnim ekscerptima iz Morgana s kritičkim napomenama, koje ovdje objavljujem ukoliko mi je moguće.

Prema materijalističkom shvaćanju u historiji je u posljednjoj instanciји odlučujući momenat produkcija i reprodukcija² neposrednog života. No proizvodnja je sama opet dvovrsna. S jedne strane proizvodnja sredstava za

---

¹ Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarisme, to Civilization. By Lewis H. Morgan, London, Macmillan & Co. 1877. Knjiga je štampana u Americi, a u Londonu se začudo teško nabavlja. Pisac je umro prije nekoliko godina. (F. E.). Njemačko je izdanje izašlo u nakladi Dietz god. 1891. (Die Urgesellschaft, Untersuchungen über den Fortschritt der Menschheit aus der Wildheit durch die Barbarei zur Zivilisation). Op. pr.

² Vidi tumač tudica.

život predmeta prehrane, odjeće, stana i za to potrebnog oruđa; s druge strane proizvodnja samih ljudi, nastavljanje vrste. Društveno uređenje pod kojim žive ljudi jedne određene historijske epohe i određene zemlje, uslovljeno je obim vrstama proizvodnje: razvojnim stupnjem rada s jedne strane, porodice s druge strane. Što je manje rad razvijen, što je ograničenija količina njegovih proizvoda, dakle i bogatstvo društva, to više vladaju društvenim uređenjem veze roda.³ U tome se na vezama roda osnovanom sastavu društva, međutim, razvija sve više proizvodnja; s njome se razvija privatno vlasništvo i razmjena, razlike u bogatstvu, mogućnost upotreba⁴ tuđe radne snage i time temelj klasnih suprotnosti: novi socijalni elementi koji se tokom generacija naprežu da bi staro društveno uređenje prilagoditi novim prilikama, dok, konačno, nespojivost obojega ne dovodi do posvemašnjeg prevrata. Staro društvo, koje počiva na rodovskim vezama, razbija se u sudaru novih društvenih klasa koje su se razvile; na njegovo mjesto stupa novo društvo, organizirano u državi, niže jedinice kojega nisu više rodovske zajednice nego mjesne zajednice; dolazi društvo u kome uređenje vlasništva potpuno dominira nad porodičnim uređenjem i u kome se sada slobodno razvijaju one klasne suprotnosti i one klasne borbe iz kojih se sastoji sadržaj svekolike dosadanje pisane historije.

Velika je zasluga Morgana što je u njihovim glavnim elementima otkrio i ponovo uspostavio ove predhistorijske temelje naše pisane povijesti, i u rodovskim zajednicama sjeverno-američkih Indijanaca našao ključ koji nam otkriva najvažnije, dosada nerješive zagonetke najstarije grčke, rimske i njemačke povijesti. No njegovo djelo nije djelo jednoga dana. Četrdesetak godina borio se sa svojom materijom, dok ju je u cijelosti svladao. Zato njegova knjiga i jest jedno od rijetkih epohalnih djela našega vremena.

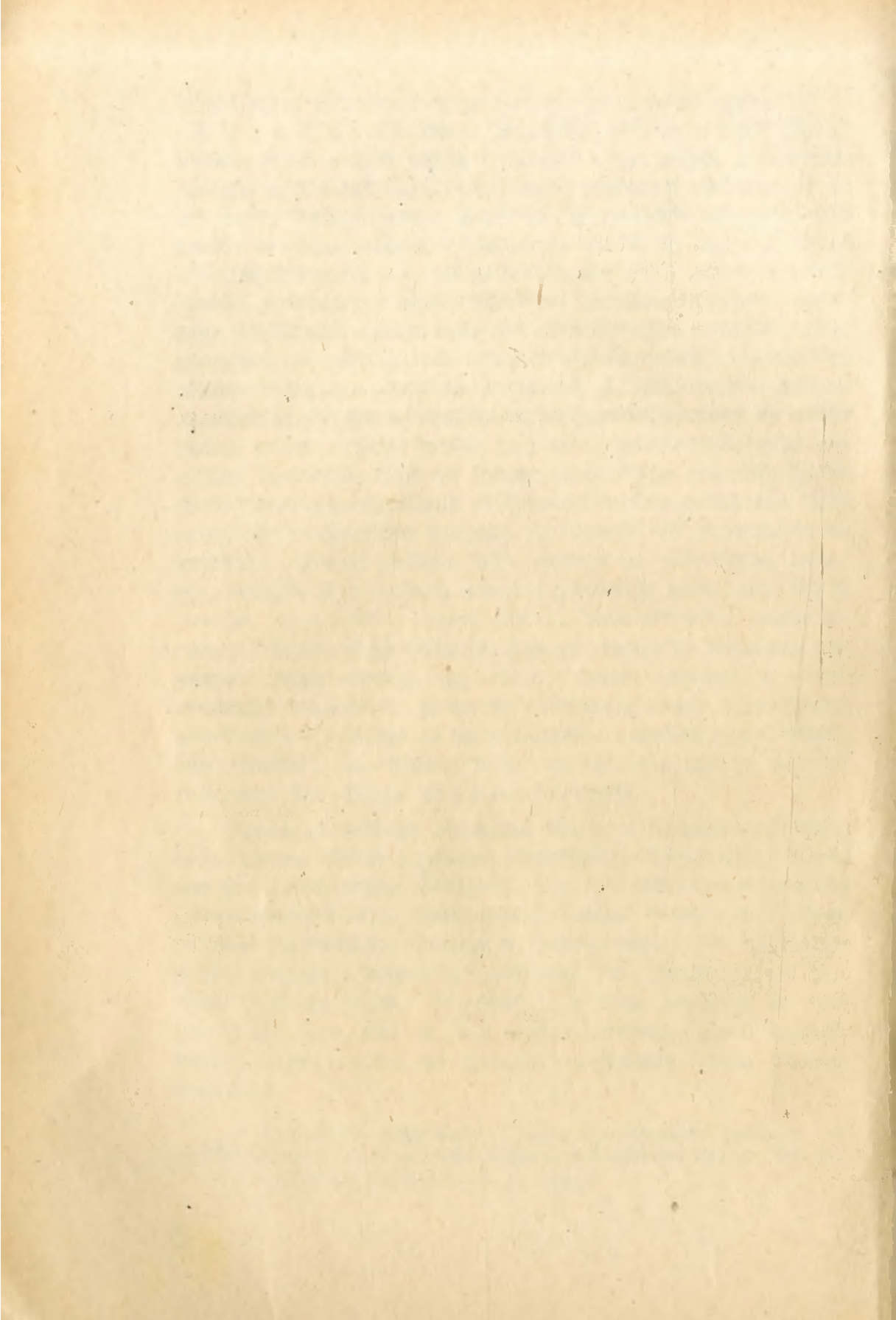
---

³ U njemačkom originalu: »...desto überwiegender erscheint die Gesellschaftsordnung beherrscht durch Geschlechtsverbände.« (Op. pr.)

⁴ U originalu: Verwertbarkeit. (Op. pr.).

U ovom će prikazu čitalac uglavnom lako moći razlikovati što potječe od Morgana, a što sam ja dodao. U historijskim odsjecima o Grčkoj i Rimu nisam se ograničio na Morganove dodatke, nego sam dodao što mi je bilo na raspoloženju. Odsjeci o Keltima i Nijemcima bitno su moji; Morgan je ovdje raspolagao gotovo samo izvorima iz druge ruke, a za njemačke prilike — izuzev Tacita — samo lošim liberalnim krivotvorinama gospodina Free-mana. Nanovo sam obradio sva ekonomska izlaganja, koja su Morganu dostatna za njegovu svrhu, dok su za moju sasvim nedovoljna. I, konačno, ja sam, naravno, odgovoran za sve zaključke, ukoliko se izričito ne citira Morgan.

Predgovor četvrtom izdanju 1891. godine

Prijašnje velike naklade ovoga spisa već su gotovo pola godine razgrabljene i nakladnik je već duže vremena zaželio da mu spremim novo izdanje. Važniji su me radovi do sada u tome spriječili. Od objavljivanja prvoga izdanja proteklo je sedam godina, za kojih je poznavanje prvobitnih oblika porodice znatno uznapredovalo. Trebalo je, dakle, mnogo toga dotjerivati i nadopunjavati; i to utoliko više, što će namjeravano stereotipiranje sadašnjega teksta onemogućiti za neko vrijeme daljne izmjene.

Podvrgao sam, dakle, čitav tekst pomnijom pregledu i učinio niz dodataka, s kojima je, kako se nadam, u dovoljnoj mjeri uzeto u obzir današnje stanje znanosti. U nastavku ovog predgovora dajem kratak pregled razvoja historije porodice od Bachofena do Morgana; i to uglavnom stoga, što nadahnuta šovinizmom engleska prethistorijska škola još uvijek poduzima sve što god može da bi prešutjela preokret koji je nastao u prethistorijskim naziranjima kao posljedica Morganovih otkrića, pri čemu se, međutim, nipošto ne žaca da prisvaja Morganove rezultate. I drugdje se mjestimice i previše povode za tim engleskim primjerom.

Moj je rad preveden na različite strane jezike. Najprije na talijanski: *L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato, versione riveduta dall'autore, di Pasquale Martignetti*; Benevento 1885. Zatim na rumunjski: *Origina familiei, proprietatei private si a statului, traducere de Joan Nadejde*, u časopisu *Contemporanul*, Jassy, septembar 1885. do maja 1886. Nadalje na danski: *Familijens Privatejendommens og Statens Oprindelse*, Dansk, af Forfatteren gennemgaaet Udgave, besørget af Gerson Trier, København 1888. U štampi je francuski prijevod Henry Ravé-a po sadašnjem njemačkom izdanju.

Do početka šezdesetih godina ne može biti govora o historiji porodice. Historijska je znanost na tom području stajala još posve pod utjecajem 5 knjiga Mojsijevih. Patrijarhalni oblik porodice, koji je u tim knjigama opisan opširnije nego drugdje, nije se samo bez daljnoga uzimao kao najstariji oblik, nego se, također — ne uzevši u obzir mnogoženstvo — identificirao s današnjom građanskom porodicom, tako da porodica, zapravo, uopće nije bila prošla historijski razvoj; priznavalo se, u najboljem slučaju, da je eventualno u pradoba mogla postojati perioda posve mašnje nevezanosti spolnih odnosa. — Doduše, osim monogamije bilo je poznato orijentalno mnogoženstvo i indijsko-tibetanska polandrija¹; no ova tri oblika nisu se dala svrstati u historijski redoslijed, te su postojala bez međusobne veze jedan do drugoga. Da se kod pojedinih naroda stare historije, kao i kod nekih još postojećih divljaka porijeklo ne računa po ocu, nego po majci, te se, dakle, ženska loza smatra jedinom važećom; da je kod mnogih današnjih naroda zabranjen brak unutar stanovitih većih, tada još поближе neistraženih grupa, i da ovaj običaj nalazimo u svim dijelovima svijeta — ta je činjenica bila, doduše, poznata i nakupilo se sve više takvih primjera. Ali nije se znalo šta da se s time započne, pa se još čak u E. B. Taylorovim *Researches into the Early History of Mankind*² itd. (1865.) navode naprosto kao »čudnovati običaji«, zajedno sa zabranom koja važi kod nekih divljaka, da se goruće drvo ne smije dotaknuti željeznim oruđem, i sličnim vjerskim petljanijama.

Povijest porodice datira od 1861., od objavljivanja Bachofenovog »Materinskog prava«. Pisac tu postavlja slijedeće tvrdnje: 1. da su ljudi u početku živjeli u spolnim odnosima bez ikakvih ograda, za koje on upotrebljava promašeni izraz — heterizam³; 2. da takvi odnosi isključuju svako sigurno očinstvo, pa se stoga porijeklo moglo računati samo po ženskoj lozi — po materinskom pravu, — i da je ovako bilo prvobitno kod svih naroda starine; 3. da je uslijed toga ženama, kao majkama, jedinim sa sigurnošću poznatim roditeljima mlađe generacije, iskazivano u velikoj mjeri poštovanje i ugled, koji se prema Bachofenovoj predodžbi potencirao do posvemašnje vla-

¹ Brak jedne žene s više muževa (op. pr.)

² Istraživanja o prahistoriji čovječanstva (op. pr.)

³ Vidi tumač tuđih riječi.

davine žena (Gynaikokratia); 4. da je prijelaz k pojedinačnom braku, u kome je žena pripadala isključivo jednome muškarcu, sadržavao u sebi povredu prastare vjerske zapovijedi (tj. stvarno povredu tradicionalnog prava ostalih muškaraca na istu ženu), povredu koju je trebalo okajati ili iskupiti njeno priznanje vremenski ograničenim podavanjem žene.

Dokaze za ove tvrdnje nalazi Bachofen na bezbrojnim krajnom marljivošću sakupljenim mjestima staroklasične književnosti. Razvoj od »heterizma« do monogamije i od matrijarhata do patrijarhata odigrava se prema njemu, naročito kod Grka, uslijed daljnog razvoja vjerskih predodžbi, uslijed uklapanja novih božanstava, predstavnika novih naziranja, u tradicionalnu grupu bogova, predstavnicu starog naziranja, tako da prvi potiskuju sve više posljednje. Prema Bachofenu, dakle, nije razvoj stvarnih životnih uslova ljudi proizveo historijske promjene u uzajamnom društvenom položaju muškarca i žene, nego vjerski odraz ovih životnih uslova u glavama tih istih ljudi.

Prema tome Bachofen prikazuje Eshilovu⁴ Orestiju kao dramatski opis borbe između matrijarhata u propadanju i patrijarhata, koji se javlja i pobjeđuje u herojsko doba.⁵ Klitemnestra je, za volju svome ljubavniku Egistu, ubila svoga muža Agamemnona, koji se vraća iz trojanskog rata; ne njezin i Agamemnonov sin Orest osvećuje ubistvo oca ubivši svoju majku. Zato ga progone Erinije, demonske zaštitnice matrijarhata, prema shvaćanju kojih je ubistvo majke najteži i najneoprostiviji zločin. Ali Apolon, koji je Oresta potaknuo na to djelo svojim proročanstvom, i Atena, koju zazivaju za suca — oba ova božanstva koja ovdje zastupaju novo, patrijarhalno uređenje — zaštićuju ga; Atena je saslušala obje stranke. Čitavo je sporno pitanje sažeto ukratko u debati, koja se sada odvija između Oresta i Erinija. Orest se poziva na to da je Klitemnestra počinila dvostruki zločin: što je ubila svoga supruga, a time i njegovu oca. Zašto to Erinije proganjaju njega, a ne nju, koja je kud i kamo više kriva? Odgovor je porazan:

⁴ Eshil (525—456 prije našeg računa) glavni osnivač grčkog dramatskog pjesništva. Jedno od njegovih najznatnijih djela je »Oresteja«, trilogija o sudbini Oresta, koji je umorio svoju majku. (op. pr.).

⁵ U 9. stoljeću prije našeg računanja vremena (op. pr.)

»Ona s mužem koga je ubila ne bijaše u krvnom srodstvu.«

Ubistvo muškarca koji nije u krvnom srodstvu s ubojicom, pa bio on i njen suprug, može se okajati, ne tiče se ništa Erinija; njihova je dužnost samo progon ubistva među krvnim srođnicima, a tu je, prema matrijarhalnom pravu, najteže i najneoprostivije ubistvo matere. No sada nastupa Apolon kao branitelj Oresta; Atena naloži Areopagitima — atenskim porotnicima — da glasuju; jednak je broj glasova da ga se oslobodi i da ga se osudi; tada Atena kao predsjedatelj predaje svoj glas za Oresta i oslobađa ga. Patrijarhalno je pravo pobijedilo nad matrijarhalnim pravom. »Bogovi mladog pokoljenja«, kako ih označuju same Erinije, pobjeđuju Erinije, a ove opet pristaju konačno na to da preuzmu u službi novoga uređenja novu dužnost.

Ovo novo, ali bezuvjetno ispravno tumačenje Oresteje, jedno je od najljepših i najboljih mjesta u čitavoj knjizi, ali ono istodobno dokazuje da Bachofen vjeruje barem toliko u Erinije, Apolona i Atenu, kao što u svoje vrijeme Eshil. On očito vjeruje da su oni u grčko herojsko doba izvršili to čudo, oborivši matrijarhat patrijarhatom. Jasno je da takvo shvaćanje, gdje vjera važi odlučnom polugom svjetske historije, mora konačno završiti u čistom misticizmu. Stoga je mučan i češće nezahvalan posao da se čovjek probije kroz omašnu Bachofenovu knjižurinu. No sve to ne smanjuje njegovu pionirsku zaslugu; on je prvi nadomjestio frazu o nepoznatom prastanju sa spolnim odnosima bez ikakvih ograda dokazom da staroklasična književnost ukazuje na mnoštvo tragova, prema kojima je prije individualnog braka stvarno postojalo kod Grka i Azijata stanje, u kome je ne samo pojedini muškarac imao spolne odnose s više žena nego i pojedina žena s više muškaraca, a da se time nije ogriješila o običaje; da ovi običaji nisu nestali, a da ne ostave traga u ograničenom podavanju, kojim su žene morale iskupiti pravo na individualni brak; da se, stoga, porijeklo moglo prvobitno računati samo po ženskoj lozi, od majke do majke; da se ova isključiva važnost ženske loze još dugo održala u doba individualnog braka s osiguranim ili bar priznatim očinstvom; i da je ovaj prvobitni položaj majki, kao jedinih sigurnih roditelja svoje djece, osigurao majkama, a time ženama uopće viši društveni položaj nego

su ga otada ikada više posjedovale. Ove konstatacije Bachofen doduše nije izrekao takvom jasnoćom — u tome ga je sprečavalo njegovo mistično naziranje. Ali ih je dokazao, a to je 1861. značilo posvemašnju revoluciju.

Bachofenova je opsežna knjiga napisana njemačkim jezikom, tj. jezikom nacije koja se tada najmanje zanimala za prethistoriju današnje porodice. Ostala je stoga nepoznata. Njegov najbliži nasljednik na istome području pojavio se 1865., a da o Bachofenu nije nikada ni čuo.

Taj je nasljednik bio J. F. MacLennan, potpuna protivnost svoga prethodnika. Umjesto genijalna mistika, evo suhoparna pravnika; umjesto prebujne pjesničke fantazije — plauzibilne⁶ kombinacije pledirajućeg⁷ advokata. MacLennan nalazi kod mnogih divljih, barbarskih pa čak i civiliziranih naroda staroga i novog doba oblik sklapanja braka pri kojemu mladoženja, sam ili sa svojim prijateljima, mora prividno na silu oteti nevjestu njenim rodacima. Ovaj običaj mora da je ostatak ranijeg običaja prema kojemu su muškarci jednoga plemena, doista, nasilno otimali svoje žene izvana, od drugih plemena. Na koji je način, dakle, nastao ovaj »brak otimačinom«? Dokaže li god su muškarci mogli naći dovoljno žena u vlastitom plemenu, nipošto nije za to bilo povoda. Međutim, nalazimo isto tako često, da kod nerazvijenih naroda postoje stanovite grupe (koje su se oko 1865. još često poistovjećivale čak sa samim plemenima), unutar kojih je brak bio zabranjen, tako da su muškarci prisiljeni uzimati svoje žene, a žene svoje muževe, izvan grupe; dok kod drugih opet postoji običaj da su muškarci stanovite grupe prisiljeni uzimati žene samo unutar svoje vlastite grupe. MacLennan naziva prve egzogamnima, a druge endogamnima te bez ustezanja konstruira krutu suprotnost između egzogamnih i endogamnih »plemena«. I premda mu njegovo vlastito istraživanje egzogamije upravo nameće zaključak da ova suprotnost u mnogim slučajevima, ako ne u većini ili čak u svim slučajevima, postoji samo u njegovoj predodžbi, ipak je uzima temeljem svoje čitave teorije. Egzogamna plemena mogu, prema tome, pribaviti svoje žene samo od drugih plemena; a kraj vladajućeg trajnog ratnog stanja između plemenâ, koje odgovara divljaštvu, ona su to mogla izvršiti samo otmicom.

⁶ što na oko izgleda ispravno, iako za to nema dokaza (op. pr.)

⁷ braniti neku stvar pred sudom (op. pr.)

MacLennan pita sada dalje: odakle ovaj običaj egzogamije? Pojam krvnog srodstva i incesta⁸ po njemu ne mogu imati s time nikakve veze, jer su to stvari, koje su se razvile tek mnogo kasnije. Ali zato da ima veze običaj ubijanja ženske djece odmah iza porođaja, koji je među divljacima raširen. Uslijed toga običaja nastaje po njemu višak muškaraca u svakom pojedinom plemenu, kojega je nužna najbliža posljedica da nekoliko muškaraca posjeduje u zajednici jednu ženu: poliandrija. Posljedica toga je opet, po njemu, da se znalo tko je majka nekog djeteta, ali ne i tko je otac, stoga: računanje rodbinskih veza samo po ženskoj lozi uz isključenje muške — materinsko pravo. A druga posljedica nestašice žena unutar plemena — nestašice, ublažene, ali ne i uklonjene poliandrijom — bila je upravo sistematsko, nasilno otimanje žena tuđih plemena. »Budući da egzogamija i poliandrija proizlaze iz jednog te istog uzroka — iz nejednakog broja obih spolova — moramo smatrati da su egzogamne rase odane prvobitno poliandriji... Iz toga moramo smatrati neospornim da je kod egzogamnih rasa prvi rodbinski sistem bio onaj koji poznaje krvne veze samo s majčine strane.« (MacLennan, *Studies in Ancient History*, 1886. *Primitive Marriage*,⁹ str. 124).

Zasluga je MacLennanova, da je upozorio na opću raširenost i veliko značenje onoga što naziva egzogamijom. On nipošto nije otkrio činjenicu egzogamnih grupa, a razumio je pogotovo nije. Bez obzira na ranije pojedinačne bilješke kod mnogih promatrača — upravo izvora MacLennana — opisao je Latham (*Descriptive Ethnology*,¹⁰ 1859.) točno i ispravno ovu ustanovu kod indijskih Magara i rekao da je opće raširena i da je nalazimo u svim dijelovima svijeta — mjesto koje navodi sam MacLennan. A naš Morgan je egzogamiju, također, dokazao i ispravno opisao već 1847. u svojim Pismima o Irokezima (u *American Review*) i 1851. u *The League of the Iroquois*,¹¹ kod istoga plemena, dok je, kako ćemo vidjeti, advokatska pamet MacLennana ovdje stvorila daleko veću zbrku nego Bachofenova mistička fantazija na području

⁸ rodoskrvnuće (op. pr.)

⁹ Studija o prahistoriji. Prvobitni brak (op. pr.)

¹⁰ Opisno narodoznanstvo (op. pr.)

¹¹ Liga Irokeza (op. pr.)

matrijarhata.¹² Daljna je zasluga MacLennana da je spoznao računanje porijekla po materinskom pravu kao prvobitno, iako ga je, kako kasnije priznaje, Bachofen ovdje predusreo. Ali i tu nije na čistu; on stalno govori o »srodstvu samo po ženskoj lozi« (Kinship through females only) i stalno primjenjuje ovaj izraz, ispravan za jedan prijašnji stupanj razvoja, i na kasnije stupnjeve razvoja, gdje se doduše porijeklo i nasljeđe računaju još isključivo po ženskoj lozi, ali se srodstvo priznaje i izražava i po muškoj strani. To je ograničenost pravnika, koji stvara stalan pravni izraz pa ga nepromijenjeno primjenjuje na stanja koja su taj izraz u međuvremenu učinila neprimjenjivim.

Kraj sve njene plauzibilnosti, čini se, da teorija MacLennanova, ipak, ni samom autoru nije izgledala da stoji na odviše čvrstim temeljima. U najmanju ruku pada mu samome u oči, kako je »značajno da je oblik (prividne) otmice žena najizraženiji i najizrazitiji upravo kod onih naroda gdje vlada muško srodstvo (što će reći porijeklo po muškoj lozi)« (strana 140). I isto tako: »Čudnovata je činjenica da se ubijanje djece, koliko znademo, ne vrši nigdje sistematski gdje postoje usporedno egzogamija i najstariji oblik srodstva.« (str. 146). Obje su činjenice koje udaraju njegovu načinu tumačenja direktno u obraz i kojima može suprotstaviti samo nove, još zamršenije hipoteze.

Usprkos tome je njegova teorija imala u Engleskoj velikog uspjeha i odjeka: MacLennan je tu slovio općenito osnivačem historije porodice i prvim autoritetom na tom području. Ma koliko se pojedinih iznimaka i modifikacija naknadno ustanovilo, njegovo je suprotstavljanje egzogamnih i endogamnih plemena, ipak, ostalo priznatom osnovom vladajućeg naziranja i postalo zaprekom koja je svaki slobodni pregled nad istraženim područjem, a time i svaki odlučan napredak, onemogućavala. Precjenjivanju MacLennana, uobičajenom u Engleskoj, a prema engleskom uzoru i drugdje, dužnost je suprotstaviti činjenicu da je svojom posve pogrešnom suprotnošću egzogamnih i endogamnih plemena, počinio više štete nego što je svojim istraživanjima koristio.

---

¹² Materinsko pravo (op. pr.)

Međutim, doskora su sve više i više izlazile na javu činjenice koje ne pristaju u njegov kićen okvir. MacLennan je poznavao samo 3 oblika braka: mnogoženstvo, poliandriju i pojedinačni brak. No, kad je već jednom pažnja bila skrenuta na tu točku, nalazilo se sve više i više dokaza da su kod nerazvijenih naroda postojali oblici braka u kojima je niz muškaraca zajednički posjedovao niz žena; a Lubbock (*The Origin of Civilization*,¹³ 1870.) priznao je ovaj grupni brak (*Communal marriage*) historijskom činjenicom.

Odmah zatim, 1871. pristupio je Morgan s novim i u mnogom pogledu odlučnim materijalom. On se uvjerio da je osebujni rodbinski sistem, koji važi kod Irokeza, zajednički svim prastanovnicima Sjedinjenih Država, da je, dakle, raširen preko čitavog jednog kontinenta, iako direktno protuslovi stupnjevima srodstva koji proizlaze iz tamo važećeg sistema braka. Sklonio je američku saveznu vladu da na temelju upitnih araka i tabela što ih je sam sastavio skupi informacije o rodbinskim sistemima ostalih naroda i našao je iz primljenih odgovora 1. da američko-indijanski rodbinski sistem važi i u Aziji, a u nešto modificiranom obliku i kod brojnih plemena u Africi i Australiji, 2. da se taj sistem u cijelosti objašnjava oblikom grupnog braka koji se na Hawajima i na drugim australskim otocima nalazi upravo u izumiranju, i 3. da, međutim, uz ovaj oblik braka na istim otocima važi rodbinski sistem, koji se može objasniti samo još prvobitnijim, sada izumrlim oblikom grupnog braka. Skupljene podatke objavio je sa svojim iz njih izvedenim zaključcima u svojim *Systems of Consanguinity and Affinity*,³⁰ 1871., i postavio je time raspravu na neizmjereno opsežnije područje. Polazeći od rodbinskih sistema rekonstruirao je odgovarajuće oblike porodice i time je otvorio nov put istraživanju i pogled koji stiže dalje unatrag u prethistoriju čovječanstva. Postigne li ova metoda važnost, mora se rasplinuti kićena MacLennanova konstrukcija.

MacLennan je svoju teoriju branio u novom izdanju svoga *Primitive Marriage (Studies in Ancient History, 1875.)*. Dok sam kombinira historiju porodice na krajnje izvještačen način iz samih hipoteza, zahtijeva od Lubbocka

¹³ Porijeklo civilizacije (op. pr.)

¹⁴ Sistemi krvnog srodstva i srodstva po ženitbi (op. pr.).

i Morgana ne samo dokaze za svaku njihovu tvrdnju, nego dokaze tolike neospornosti kao što su oni koji se jedino priznavaju na škotskom sudu. I to zahtijeva onaj isti čovjek koji iz tijesnog odnosa između brata po majci i sina po sestri kod Njemaca (Tacitus, *Germania* c. 20), te iz Cezarova izvještaja, po kojem Britanci, njih 10 do 12. posjeduju zajedničke žene, kao i na osnovu svih ostalih izvještaja starih pisaca o zajedničkom posjodu žena kod barbara — bez oklijevanja izvodi zaključak da je kod svih tih naroda vladala poliandrija. Čovjek bi pomislio da sluša državnog odvjetnika koji sebi pri udešavanju svoga slučaja smije dopustiti svaku slobodu, ali od branitelja traži za svaku riječ najformalniji juristički valjani dokaz.

On tvrdi da je grupni brak čista fantazija pa time dopijeva daleko iza Bachofena. Rodbinski sistemi kod Morgana da su tek propisi društvene učtivosti, što je dokazano činjenicom da Indijanci oslovljuju i tuđinca, bijelca, s brate ili oče. To je tako, kao kad bi netko htio ustvrditi da su oznake otac, majka, brat, sestra tek besmisleni oblici oslovljavanja, jer se katolički svećenici i predstojnice samostana također oslovljavaju s oče i majka, redovnici i opatice, čak i slobodni zidari i engleski drugovi strukovnih društava na svečanim sjednicama s brate i sestro. Ukratko, MacLennanova je obrana bila vrlo bijedna.

No, ostala je još jedna točka u koju se nije diralo. Suprotnost »egzogamnih i endogamnih plemena«, na kojoj je počivao čitav njegov sistem, ne samo da nije bila pokolebana nego je čak općenito priznata polaznom točkom svekolike historije porodice. Priznavalo se da je MacLennanov pokušaj tumačenja ove suprotnosti nedostatan i da protuslovi činjenicama koje sam nabraja. Ali sama suprotnost, opstanak dviju vrsta samostalnih nezavisnih plemena, koje se međusobno isključuju, a od kojih je jedna vrsta uzimala svoje žene unutar plemena, dok je to drugoj vrsti bilo apsolutno zabranjeno — to se smatralo neospornim evanđeljem. Treba samo usporediti na primjer Giraud-Theulonove *Origines de la famille*¹⁵ (1874.) pa čak i sam Lubbockov *Origine of Civilization* ¹⁶ (4. izdanje 1882.).

Ovdje počinje Morganovo glavno djelo: *Ancient Society*¹⁷ (1877.), djelo na kome se temelji ovaj rad. Što je

¹⁵ Porijeklo porodice (op. pr.).

¹⁶ Porijeklo civilizacije (op. pr.).

¹⁷ Pradruštvo (op. pr.).

Morgan 1871. tek nejasno naslućivao, to je ovdje posve svijesno razvijeno. Endogamija i egzogamija ne sačinjavaju nikakvu suprotnost; egzogamna »plemena« nisu dosada još nigdje dokazana. Ali u doba kad je još vladao grupni brak — a on je po svoj prilici nekada svuda vladao — dijelilo se pleme u stanovit broj po majčinoj strani krvno-srodnih grupa, gensova, unutar kojih je vladala stroga zabrana braka, tako da su muškarci jednog gensa doduše mogli uzimati svoje žene unutar plemena, što su u pravilu i činili, ali su ih morali uzimati izvan svoga gensa. Tako da je, kraj strogo egzogamnog gensa, pleme koje obuhvaća ukupnost svih gensova, moralo nužno biti endogamno. Time je bio konačno likvidiran posljednji ostatak Mac-Lennanova mudrovanja.

No Morgan se nije time zadovoljio. Gens američkih Indijanaca poslužio mu je nadalje zato da izvrši drugi odlučan korak na području koje je istraživao. U ovome po materinskom pravu organiziranom gensu otkrio je onaj praoblik iz koga se bio razvio kasniji po očinskom pravu organizirani gens, gens kako ga nalazimo kod antičkih kulturnih naroda. Grčki i rimski gens, svim dosadanjim historičarima zagonetka, bio je razjašnjen pomoću indijanskoga gensa i time je pronađen novi temelj za čitavu prahistoriju.

Ovo ponovo otkriće prvobitnog matrijarhalnog gensa kao prethodnog razvojnog stupnja patrijarhalnog gensa kulturnih naroda, ima za prahistoriju isto značenje kao Darwinova teorija razvoja za biologiju i Marksova teorija o višku vrijednosti za političku ekonomiju. Ono je osposobilo Morgana da dađe prvi put nacrt jedne historije porodice, u kojoj su predbježno utvrđeni uglavnom barem klasični stupnjevi razvoja, ukoliko to dopušta danas poznat materijal. Svakome je jasno da time počinje nova epoha obrađivanja prahistorije. Matrijarhalni je gens postao stžerom oko kojega se okreće čitava ova znanost; od časa njegova otkrića znade se u kome pravcu i za čim treba tragati i kako treba istraženo grupirati. Dosljedno tome sada se na čitavom ovom području brzo napreduje na posve drugi način nego prije Morganove knjige.

Morganova su otkrića sada općenito priznata, odnosno prisvojena od prethistoričara i u Engleskoj. Ali se gotovo ni kod jednoga ne će naći otvoreno priznanje da Morganu zahvaljujemo ovu revoluciju nazora. U Engleskoj je nje-

gova knjiga koliko god je to moguće prešućena, dok se sa samim Morganom svršilo s milostivom pohvalom njegovih prijašnjih uspjeha; po pojedinostima njegova prikaza revno se pabirči, o njegovim se uistinu velikim otkrićima tvrdokorno šuti. Originalno izdanje *Ancient Society* je razgrabljeno; u Americi za takva šta nema rentabilne prođe; u Engleskoj je knjiga, izgleda, sistematski ugušena i jedino izdanje ovog epohalnog djela koje još cirkulira u knjižarstvu jest — njemački prijevod.

Odakle ova suzdržljivost u kojoj je teško ne vidjeti organiziranu zavjeru prešućivanja, naročito nasuprot brojnim citatima iz kurtoazije i drugim dokazima drugarstva, kojima vrve djela naših priznatih prethistoričara? Možda zato što je Morgan Amerikanac, pa je engleskim prethistoričarima vrlo gorko da su usprkos svoj svojoj marljivosti pri skupljanju materijala, koja je vrijedna najvećeg priznanja, upućeni glede općih smjernica koje važe kod sređivanja i grupiranja ovog materijala, ukratko glede svojih ideja, na dvojicu genijalnih inozemaca, na Bachofena i Morgana? Nijemca su još nekako mogli prihvatiti, ali Amerikanca? Prema Amerikancu postaje svaki Englez patriotom, o čemu sam u Sjedinjenim Državama vidio vrlo zabavnih primjera. No tome još pridolazi da je MacLennan bio tako reći službeno imenovani osnivač i vođa engleske prethistorijske škole; da je u neku ruku spadalo u prethistorijski bonton govoriti samo s najvećim strahopoštovanjem o njegovoj izvještačenoj konstrukciji historije, koja vodi od ubijanja djece preko poliandrije i braka otmicom do matrijarhalne porodice; da se najmanja sumnja u opstanak egzogamnih i endogamnih »plemena«, koja se međusobno apsolutno isključuju, smatrala drzovitom herezom; da je, dakle, Morgan, pretvorivši sve ove posvećene dogme u dim, počinio neku vrstu svetogrđa. A povrh toga ih je pretvorio u dim načinom koji je trebalo samo izreći, da bi smjesta bio jasan; tako da su se MacLennanovi poštivaoci, koji su dosad zbunjeno teturali između egzogamije i endogamije, morali gotovo udariti šakom po glavi i kliknuti: kako smo mogli biti tako glupi da to nismo već odavna sami našli!

A ako još s time nije bilo dosta zlodjela, da bi se službenoj školi zabranio svaki drugi postupak osim hladnog otklona, to je Morgan prevršio mjeru kritizirajući ne samo civilizaciju, društvo robne proizvodnje, temeljni

oblik našeg današnjeg društva, načinom koji podsjeća na Fouriera, nego i govoreći o budućem preobražaju toga društva riječima koje je mogao izreći Karl Marks. Zaslужio je, dakle, u punoj mjeri da mu MacLennan indignirano spočitava, kako mu je »historijska metoda skroz antipatična«, i da to MacLennanu gospodin profesor Giraud-Theulon u Ženevi 1884. još i potvrđuje. Ta ovaj je isti gospodin Giraud-Theulon još 1874. (*Origines de la famille*)¹⁸ nemogućno teturao po labirintu MacLennanove egzotizacije, odakle ga je morao tek Morgan osloboditi!

Ovdje ne treba ulaziti u ostale momente napretka koje prahistorija zahvaljuje Morganu; u toku moga rada naći će se potrebno o tome. Četrnaest godina koliko je proteklo od objavljivanja njegova glavnog djela, znatno je obogatilo naš materijal za povijest ljudskih pradrustava; antropolozima, putnicima i profesionalnim prehistoričarima pridružiše se komparativni pravnici, te su donijeli djelomice novu građu, djelomice nova gledišta. Po koja Morganova pojedinačna hipoteza je time pokolebana ili je čak poništena. Ali nigdje nije novo skupljeni materijal doveo do toga da bi njegove velike glavne poglede potisnuo drugima. Red koji je on unio u prahistoriju važi u glavnim crtama još i danas. Čak, može se kazati da taj red nalazi sve više i više sveopćeg priznanja u onoj mjeri ukoliko se nastoji zabašuriti da je on autor toga velikog napretka.¹⁹

London, 16. juna 1891.

Friedrich Engels

---

¹⁸ Porijeklo porodice (op. pr.)

¹⁹ Na povratku iz New-Yorka u rujnu 1888. sastao sam se s jednim nekadašnjim kongresnim poslanikom za izborni okrug Rochester, koji je poznavao Lewisa Morgana. Na žalost, nije mi znao mnogo pričati o njemu. Morgan je živio u Rochesteru kao privatnik, zabavljen samo svojim studijama. Njegov brat je bio pukovnik i namješten u Washingtonu u ratnom ministarstvu; posredstvom ovoga brata uspjelo mu je zainteresirati vladu za svoja istraživanja i za izdanje više svojih djela na javni trošak; on, moj izvijestitelj više puta se je i za vrijeme svoga poslanikovanja u kongresu zauzimao za tu stvar. (F. E.).

I

Prethistorijski stupnjevi kulture

Morgan je prvi koji s poznavanjem stvari pokušava unijeti određen red u ljudsku prethistoriju; dokle god znatno proširen materijal ne prisili na promjene, ostat će njegovo grupiranje na snazi.

Od triju glavnih epoha: divljaštva, barbarstva, civilizacije, zanimale su ga, naravno, samo prve dvije i prijelaz na treću. Svaku od ovih dviju epoha podijelio je na niži, srednji i viši stupanj, već prema napretku u proizvodnji sredstava za život; jer, kako kaže: »Vještina je pri ovoj proizvodnji odlučna za stupanj ljudske nadmoćnosti nad prirodom i njena svladavanja; od svih bića jedino je čovjek postigao gotovo bezuslovnu vlast nad proizvodnjom sredstava za život. Sve se velike epohe ljudskog napretka podudaraju manje ili više direktno s epohama proširenja izvora sredstava za život.« — Razvoj porodice ide usporedo, ali ne pruža tako odlučnih značajki za lučenje perioda.

1. DIVLJASTVO

1. Niži stupanj: Djetinjstvo ljudskog roda, koji se još zadržava u svojim prvobitnim sjedištima, tropskim ili sutropskim šumama, živeći barem djelomice na drveću, čime se jedino može protumačiti njegov daljnji opstanak kraj velikih divljih zvijeri. Hranom su služili plodovi, orasi, korijenje; nastajanje artikuliranog govora je glavni rezultat ovoga doba. Od svih naroda koji su poznati unutar historijskog razdoblja, ni jedan jedini više ne spada u to prastanje. Ma koliko tisućljeća ovo prastanje i trajalo, mi ga, ipak, ne možemo dokazati na temelju neposrednih svjedočanstava; no priznamo li jedanput porijeklo čovjeka iz životinjskog carstva, bit će prihvaćanje ovog prijelaza neuphodno.

2. Srednji stupanj — počinje iskorištavanjem riba (tu ubrajamo i rakove, školjke i druge vodene životinje) za hranu i upotrebom ognja. Oboje spada zajedno, jer je riblja hrana posve uporabljiva tek pomoću vatre. No s ovom novom hranom postali su ljudi nezavisni od podneblja i određenog mjesta; slijedeći rijeke i obale mogli su se čak u divljem stanju proširiti preko najvećeg dijela zemlje. Sirovo izrađeno, nebrušeno, kameno oruđe ranijeg kamenog doba, takozvano paleolitsko oruđe, koje posve ili većim dijelom pada u ovu periodu, svojom je raširenošću preko svih kontinenata dokaz ovih putovanja. Novo zaposjednute zone, kao i neprestano aktivan nagon za nalaženjem, u vezi s posjedom vatre pomoću trenja, pribaviše nove živežne namirnice; tako na pr. korijenje i gomolje, koje sadrži škrobnog brašna, a peče se u vrućem pepelu ili jamama za pečenje; pa divljač, koja s pronalaskom prvog oružja, toljage i koplja, postaje prigodnim dodatkom hrani. Isključivo lovačkih naroda, kao što ih nalazimo po knjigama, tj. takvih koji žive samo od lova, nije nikada bilo; za to je lovina odviše nesigurna. Uslijed trajne nesigurnosti izvora hrane čini se da se na ovom stupnju pojavljuje ljudožderstvo, koje se otada dugo održalo. Australci i mnogi Polinezijski još su i danas na ovom srednjem stupnju divljaštva.

3. Viši stupanj — počinje pronalaskom luka i strijelice, čime divljač postaje redovitom živežnom namirnicom, a lov jedna od normalnih grana rada. Luk, tetiva i strijela predstavljaju već vrlo složeno oruđe, pronalaženje kojega predpostavlja dugo, nagomilano iskustvo i izoštrene snage duha, dakle i istovremeno poznavanje mnoštva drugih pronalazaka. Usporedimo li narode koji poznavaju doduše luk i strijelu, ali ne još i lončarstvo (od kojega Morgan datira prijelaz u barbarstvo), to ćemo zaista naći već početke naseljivanja u selima, izvjesno vladanje proizvodnjom za izdržavanje života, drveno posuđe i sprave, tkanje prstima (bez tkalačkog stana), s vlaknima lika, pletene košare od lika ili trske, brušeno (neolitsko)¹ kameno oruđe. Većinom je vatra i kamena sjekira dala već i iz jednog debla izduben čamac, te mjestimice grede i daske za gradnju kuća. Sav ovaj napredak nalazimo, na

---

¹ neolit = mlađe kameno doba, paleolit = starije kameno doba (op. pr.).

primjer, kod sjeverozapadnih Indijanaca Amerike, koji doduše poznaju luk i strijelu, ali ne i lončarstvo. Za doba divljaštva bili su luk i strijela ono što gvozdeni mač za barbarstvo, a vatreno oružje za civilizaciju: odlučujuće oružje.

2. BARBARSTVO

1. **Niži stupanj.** Počinje uvođenjem lončarstva. Ono je nastalo premazivanjem pletenih ili drvenih posuda ilovačom, da bi bile otporne protiv vatre, što se u mnogim slučajevima može dokazati, a vjerojatno je svuda tako nastalo; pri čemu se doskora našlo da nakalupljena ilovača služi svojoj svrsi i bez unutarnje posude.

Dosada smo tok razvoja mogli promatrati posve općenito, s važnošću za određenu periodu svih naroda, bez obzira na mjesto. No nastupom barbarstva dospjeli smo do stupnja na kome se ispoljuje različita prirodna obdarenost obiju velikih zemaljskih kontinenata. Najkarakterističniji momenat periode barbarstva je pripitomljavanje i uzgajanje životinja te kultura bilja. Istočni kontinent, tzv. stari svijet, posjedovao je gotovo sve za pripitomljavanje podesne životinje i sve za uzgoj sposobne vrste žitarica osim jedne; dok je zapadni kontinent, Amerika, od podesnih sisavaca za pripitomljavanje imao samo lamu, a i ovu samo na jednom dijelu Juga, a od svih kulturnih žitarica samo jednu, ali najbolju: kukuruz. Uslijed ovih različitih prirodnih uslova otada pučanstvo svake polutke ide svojim posebnim putem, a kameni međaši su na granicama pojedinih stupnjeva različiti u svakom od oba slučaja.

2. **Srednji stupanj.** Počinje na Istoku pripitomljavanjem domaćih životinja, na Zapadu uzgojem hranljiva bilja pomoću natapanja i upotrebom adobâ (na suncu sušenih opeka) i kamenja za zgrade.

Počinjemo sa Zapadom, jer taj stupanj ovdje nije nigdje bio prekoračen sve do evropskog osvojenja.

Kod Indijanaca nižeg stupnja barbarstva (kome pripadaju svi koji su pronađeni istočno od Mississipija) postojao je u doba njihova otkrića već stanovit vrtni uzgoj kukuruza, a možda i bundeva, lubenica i drugih vrtnih raslina, koje daju vrlo bitan sastavni dio njihove hrane; stanovali su u drvenim kućama, u selima utvrđenim tim zaštitnim zidovima. Sjeverozapadna plemenar-

čito ona u području rijeke Columbia, nalazila su se još na višem stupnju divljaštva i nisu poznavala ni lončarstva ni bilo koju vrst uzgoja bilja. Naprotiv su se Indijanci t. zv. Pueblâ u Novom Meksiku, Meksikanci, stanovnici Centralne Amerike i Peruanci u doba osvojenja nalazili na srednjem stupnju barbarstva; obitavali su u tvrđavama sličnim kućama od adobâ ili kamena, sijali su kukuruz i druge prema položaju i podneblju različite hranljive biljke u umjetno natapanim vrtovima, biljke koje su predstavljale glavno vrelo hrane, a bili su pripitomili čak i nekoliko životinja — Meksikanci purana i druge ptice, Peruanci lamu. Uz to su znali za prerađivanje kovina — s izuzetkom željeza, zbog čega još uvijek ne mogu biti bez kamenog oružja i oruđa. Španjolsko osvojenje presjeklo je zatim svaki daljnji samostalni razvoj.

Na Istoku je srednji stupanj barbarstva započeo pripitomljavanjem životinja koje daju mlijeka i mesa, dok je uzgoj biljaka, izgleda, u ovom periodu još dugo ostao nepoznat. Pripitomljavanje i uzgoj marve te formiranje većih stada čini se da je dalo povoda izdvajanju Arijaca i Semita iz ostale mase barbara. Evropskim i azijskim Arijcima još su zajednička imena stoke, dok imena kulturnih biljaka gotovo nikako

Formiranje stada dovelo je na prikladnim mjestima do pastirskog života; kod Semita na travnom obraslim ravninama Eufrata i Tigrisa, kod Arijaca na ravninama Indije, rijeka Oksusa i Jaksarta,¹ Dona i Dnjepra. Na granicama takvih predjela s pašnjacima mora da se najprije izvršilo pripitomljavanje stoke. Kasnijim naraštajima pričinja se tako da pastirski narodi potječu iz krajeva koji su daleko od toga da budu kolijevkom ljudskog roda, naprotiv, da su gotovo nepodesni za nastavanje i za njihove divlje pređe pa čak i za ljude nižeg stupnja barbarstva. Obratno, kad su se ovi barbari srednjeg stupnja već privikli na pastirski život, ne bi im nikada moglo pasti na pamet da se od svoje volje vrate iz travnjaka riječnih dolina u šumske predjele u kojima su obitavali njihovi preci. Šta više, kad su barbari bili potisnuti dalje na sjever i na zapad, bilo je Semitima i Arijcima nemoguće odseliti se u zapadnoazijske i evropske šumske krajeve, prije

---

¹ Oksus — rijeka Amu Darja u južnom Turkestanu, Jaksartes — Sir Darja u srednjoj Aziji (op. pr.)

nego im je kulturom pšenice bilo moguće da svoju stoku na tom manje povoljnom tlu prehrane, a naročito da je prezime. Više je nego vjerojatno da je žitarstvo ovdje proizašlo iz potrebe krme za stoku, a tek kasnije postalo važno za ljudsku hranu.

Možda treba nadmoćan razvoj Arijata i Semita pripisati njihovoj obilnoj mesnoj i mliječnoj hrani, a naročito njezinu povoljnom djelovanju na razvoj djece. I zaista je u Pueblos-Indijanaca Novog Meksika, koji su ograničeni gotovo samo na čistu biljnu hranu, manji mozak nego u Indijanaca nižeg stupnja barbarstva, koji jedu više mesa i ribe. Svakako na tom stupnju postepeno iščezava ljudozderstvo, te se održava samo kao vjerski čin ili, što je ovdje gotovo istovjetno, kao sredstvo čarolije.

3. Viši stupanj. Počinje s taljenjem željezne rudače i prelazi u civilizaciju pronalaskom pisma slovima i njegove upotrebe za književne zabilješke. Ovaj stupanj, koji je — kako je rečeno — samostalno prošla samo istočna polukugla, bogatiji je napretkom proizvodnje od svih prethodnih stupnjeva zajedno. Njemu pripadaju Grci herojskog doba, italska plemena malo prije osnutka Rima, Tacitovi Nijemci, Normani u doba Vikinga.²

Ovdje susrećemo prije svega željezni lemeš sa stočnom vučom, koji je omogućio ratarstvo na visokom stupnju, poljodjelstvo i s time, za tadanje prilike praktično neograničeno umnožavanje sredstava za život, a time i krčenje šume i njenu preobrazbu u oranicu i livadu — što bi opet, u velikim razmjerima bilo nemoguće bez željezne sjekire i željezne lopate. No s time slijedi i brz porast pučanstva i gusto pučanstvo na malenom području. Prije poljodjelstva morao bi to biti zaista naročit sticaj okolnosti, da bi se pola milijuna ljudi ujedinilo pod jednim jedinim centralnim vodstvom; to se vjerojatno nije nikada ni dogodilo.

Najviši procvat višeg stupnja barbarstva susrećemo u Homerovim epovima, posebice u *Ilijadi*.³ Usavršeno željezno

---

² Grci u 9. stoljeću, plemena Italije u 8.—7. stoljeću prije našeg računa, Nijemci u 1. stoljeću, Normani u 9. stoljeću našega računa (op. pr.).

³ *Ilijada* je starogrčki narodni ep, nastao vjerojatno u 9. stoljeću prije našeg računanja vremena. Njegovim autorom slovio je Homer. U tome se epu opisuje opsada grada Troje sa strane Grka i prikazuje ratnički i društveni život Grka t. zv. herojskog doba. (op. pr.).

oruđe; mjeħ; ručni mlin; lončarski kolut; priređivanje ulja i vina; razvijeno obrađivanje kovina, koje prelazi u umjetni obrt; kola i bojna kola; brodogradnja s gredama i debelim daskama; počeci arhitekture kao umjetnosti; utvrđeni gradovi s tornjevima; Homerov ep i ukupna mitologija — to je glavna baština koju su Grci preuzeli iz barbarstva u civilizaciju. Usporedimo li s time opis Germana kod Cezara, čak i Tacita, koji su se nalazili na početku istog kulturnog stupnja iz kojega su se Homerovi Grci upravo spremali da prijeđu u viši stupanj, tada vidimo koliko bogatstvo razvoja proizvodnje sadržava u sebi viši stupanj barbarstva.

Slika razvoja čovječanstva kroz divljaštvo i barbarstvo do početaka civilizacije, koju sam ovdje skicirao prema Morganu, već je po sebi dostatno bogata novim i, što je još više, neospornim karakteristikama, jer su uzete neposredno iz proizvodnje. Ipak će se ta slika pričiniti blijedom i oskudnom uspoređena sa slikom koja će nam se ukazati na koncu našeg putovanja; tek tada će biti moguće potpuno osvijetliti prijelaz iz barbarstva u civilizaciju i njihovu očitu suprotnost. Za sada ćemo Morganovu podjelu moći uopćiti u ovom smislu: divljaštvo — razdoblje pretežno s prisvajanjem gotovih prirodnih proizvoda; umjetni proizvodi čovjeka pretežno su pomoćno oruđe ovog prisvajanja. Barbarstvo — razdoblje postizavanja stočarstva i ratarstva, upoznavanja metode za povećanu proizvodnju prirodnih proizvoda ljudskom djelatnošću. Civilizacija — razdoblje upoznavanja daljnog prerađivanja prirodnih proizvoda, prave industrije te umjetnosti.

II

Porodica

Morgan, koji je velik dio svoga života proveo među Irokezima, što su još i sada naseljeni u državi New-York, te je adoptiran od jednog njihova plemena (Seneka), našao je da kod njih važi rodbinski sistem koji je u suprotnosti s njihovim stvarnim porodičnim odnosima. Kod njih je vladao onaj s obje strane lako razrešljivi pojedinačni brak koji Morgan označuje »porodicom parova«. Potomstvo takvog bračnog para bilo je, dakle, pred svim svijetom opće poznato i priznato; nije moglo biti nikakve sumnje na koga treba primijeniti oznake otac, mati, sin, kćerka, brat, sestra. No stvarna je upotreba tih izraza u protuslovlju s time. Irokez ne naziva svojim sinovima i kćerima samo svoju vlastitu djecu, nego i djecu svoje braće; a ona njega nazivaju ocem. Djecu svojih sestara, naprotiv, naziva svojim nećacima i nećakinjama, a ona njega ujakom. Obratno, Irokeškinja naziva svojim sinovima i kćerima uz svoju vlastitu djecu i djecu svojih sestara, a ova nju nazivaju majkom. Djecu svoga brata, naprotiv, naziva svojim nećacima i nećakinjama, a ona je nazivaju tetkom. Isto se tako djeca braće nazivaju međusobno braćom i sestrama, jednako i djeca sestara. Djeca jedne žene i djeca njena brata nazivaju se, naprotiv, uzajamno bratićima i sestričnima. A to nisu samo isprazna imena, nego izrazi uistinu važećih shvaćanja o bliskosti i udaljenosti, jednakosti i nejednakosti krvnog srodstva; i ova shvaćanja služe temeljem potpuno izrađenog rodbinskog sistema, koji je sposoban izraziti nekoliko stotina različitih rodbinskih odnosa pojedinog individua. Još više. Ovaj sistem nije punovaljan samo kod svih američkih Indijanaca (dosada se nije našla nijedna iznimka), nego važi gotovo nepromijenjen i kod prastanovnika Indije, kod dravidskih plemena Dekana i plemena Gaura u

Hindustanu. Rodbinski izrazi južnoindijskih Tamila i Seneka-Irokeza u državi New-York još se danas potpuno podudaraju u više nego 200 različitih rodbinskih odnosa. A i kod tih indijskih plemena, kao kod svih američkih Indijanaca, rodbinski odnosi koji proizlaze iz važećeg oblika porodice, u protuslovlju su s rodbinskim sistemom.

Kako to protumačiti? Kraj odlučujuće uloge koju srodstvo igra u društvenom uređenju svih divljih i barbarskih naroda, ne može se značenje ovoga toliko raširenog sistema ukloniti frazama. Sistem koji u Americi posvuda vrijedi, koji i u Aziji postoji kod naroda posve različite rase, kojega se manje ili više modificirani oblici nalaze u obilju svuda u Africi i u Australiji, takav sistem treba historijski protumačiti, a ne riječima negirati, kao što je to pokušao na pr. MacLennan. Oznake otac, dijete, brat, sestra nisu nikakvi pusti počasni naslovi, nego su povezani s posve određenim, vrlo ozbiljnim uzajamnim obavezama, ukupnost kojih sačinjava bitan dio društvenog uređenja ovih naroda. I našlo se razjašnjenje. Na Sandvičkim Otocima (Hawaji) postojao je još u prvoj polovici ovoga stoljeća (XIX., op. p.) oblik porodice koji je davao točno onakve očeve i majke, braću i sestre, sinove i kćeri, ujake i tetke, nećake i nećakinje kao što ih zahtjeva američko-staroindijski rodbinski sistem. Ali, gle čuda! Rodbinski sistem koji je važio na Hawajima, nije se opet slagao s oblikom porodice koji je tamo stvarno postojao. Tamo su, naime, sva djeca braće i sestara, bez iznimke, braća i sestre i smatraju se zajedničkom djecom ne samo svoje majke i njenih sestara ili svoga oca i njegove braće nego svekolike braće i sestara svojih roditelja bez razlike. Ako, dakle, američki rodbinski sistem pretpostavlja primitivniji oblik porodice, koji u Americi više ne postoji, a na Hawajima ga još doista nalazimo, to nas, s druge strane, hawajski rodbinski sistem upućuje na još prvobitniji oblik porodice, za koji doduše više nigdje ne možemo dokazati da postoji, no koji je morao nekada postojati, jer inače ne bi bio mogao nastati odgovarajući rodbinski sistem. »Porodica je«, kaže Morgan, »aktivni elemenat; ona nije nikada stacionarna, nego se uspinje od nižega oblika na viši, u istoj mjeri u kojoj se društvo razvija od nižeg stupnja na viši. Rodbinski sistemi su, naprotiv, pasivni; oni registriraju samo u dugotrajnim vremenskim razmacima napredak koji je izvršila porodica u

toku vremena te se radikalno mijenjaju tek tada, kada se porodica radikalno promijenila.« — »A isto je tako«, dodaje Marks, »s političkim, pravnim, vjerskim, filozofskim sistemima uopće«. Dok se porodica razvija, rodbinski se sistem ukružuje i, dok on po običaju ostaje i dalje, porodica ga je nadrasla. Ali s istom sigurnošću s kojom je Cuvier mogao zaključiti po marsupijalnim kostima jednog životinjskog kostura pronađenog kraj Pariza, da taj kostur pripada nekom tobolčaru i da su tamo nekada živjeli izumrli tobolčari, s istom sigurnošću možemo mi zaključiti prema historijski naslijeđenom rodbinskom sistemu, da je nekada postojao izumrli oblik porodice koji mu odgovara.

Upravo spomenuti rodbinski sistemi i oblici porodice razlikuju se od onih koji sada vladaju po tome, što svako dijete ima više otaca i majki. Prema američkom rodbinskom sistemu, kojemu odgovara havajska porodica, brat i sestra ne mogu biti ocem i majkom istoga djeteta; međutim, havajski rodbinski sistem pretpostavlja porodicu u kojoj je, naprotiv, ovo bilo pravilom. Našli smo se ovdje među nizom oblika porodice, koji su u neposrednoj suprotnosti s onim oblicima koji su se dosada obično smatrali jedino važećim. Uobičajena predodžba poznaje samo pojedinačni brak, uz njega mnogoženstvo jednog muškarca, svakako još poliandriju jedne žene, a pri tome prešućuje, kao što to dolikuje moralizirajućem filistru, da praksa šutke, ali bez ustručavanja prelazi preko ovih od službenog društva zapovijedanih ograda. Proučavanje prahistorije prikazuje nam, naprotiv, stanja u kojima muškarci žive u mnogoženstvu i njihove žene istovremeno u poliandriji, pa stoga i njihova zajednička djeca važe kao svima njima zajednička; stanja koja sama opet prolaze kroz čitav niz promjena do svoga konačnoga nestanka u pojedinačnom braku. Te su promjene takve vrsti da se krug što ga obuhvaća zajednička bračna veza, i koji je prvobitno bio vrlo prostran, sve više i više sužuje, dok na koncu ne postaje samo pojedinačni par, koji danas prevladava.

Konstruirajući historiju porodice ovako unatrag, Morgan je, u saglasnosti s većinom svojih kolega, dospio do prastanja u kome su vladali neograničeni spolni odnosi unutar jednog plemena, tako da je svaka žena jednako pripadala svakom muškarcu i svaki muškarac svakoj

ženj. O takvu se prastanju govorilo već od prošlog stoljeća (tj. 18. stoljeća, op. pr.), ali samo u općenitim frazama; tek je Bachofen, a to je jedna od njegovih velikih zasluga, ozbiljno shvatio to prastanje i tragao je za tragovima ovoga stanja u historijskim i vjerskim predajama. Danas znademo da ovi od njega pronađeni tragovi nipošto ne vode unatrag do nekog društvenog stupnja s posve neograničenim spolnim odnosima, nego do mnogo kasnijeg oblika, grupnog braka. Onaj primitivni društveni stupanj, ako je uistinu postojao, pripada epohi koja leži tako daleko u prošlosti, da je jedva moguće očekivati da ćemo u socijalnim fosilima, kod zaostalih divljaka, naći neposrednih dokaza njegova nekadanjeg opstanka. Bachofenova je zasluga upravo u tome da je ovo pitanje postavio u prvi plan istraživanja.¹

Postalo je od nedavna modom da se ovaj početni stadij ljudskog spolnog života naprosto poriče. Htjelo bi se čovječanstvo očuvati te »sramote«. Pri tome se pozivaju, osim na nedostatak svakog direktnog dokaza, naročito na primjer ostalog životinjskog svijeta; iz njega je Letourneau (*Évolution du mariage et de la famille*, 1888.)² prikupilo brojne činjenice, prema kojima bi i ovdje posve neuređeni spolni odnosi pripadali nekom niskom stupnju. Iz svih tih činjenica ja, međutim, mogu povući samo taj zaključak da one za čovjeka i njegove životne prilike u pradoba ne dokazuju baš ništa. Parenja na dulje vrijeme kod kralježnjaka objašnjavaju se dovoljno fiziološkim razlozima, na pr. kod ptica potrebom pomoći za ženku za vrijeme leženja. Primjeri vjerne monogamije kojih ima kod ptica, ne dokazuju za ljude ništa, jer ljudi nikako ne potječu od ptica. A, ako je stroga monogamija vrhunac

¹ Kako je slabo shvatio Bachofen, što je zapravo otkrio ili, šta više, pogodio, dokazuje time što je ovo prastanje označio heterizmom. Heterizam je Grcima, kad su uveli ovu riječ, označivao spolni odnos muškaraca, neoženjenih ili u individualnom braku, s neudatim ženama te uvijek pretpostavlja izvjestan oblik braka, izvan kojega se vrši taj odnos, pa uključuje već u sebi prostituciju, barem po mogućnosti. U drugom se smislu ova riječ i nije nikada upotrebljavala, a u tome je smislu upotrebljavam ja s Morganom. Bachofenova izvanredno značajna otkrića svuda se mistificiraju do nevjerovatnosti, uslijed njegova uobražavanja da historijski nastali odnosi između muškarca i žene imaju svoj izvor u odnosnim vjerskim predodžbama ljudi, a ne u njihovim stvarnim životnim prilikama. (F. E.).

² Razvitak braka i porodice. (op. pr.).

svih krijeposti, to kruna pripada trakavici, koja u svakom od svojih 50—200 proglotida ili tjelesnih članaka posjeduje potpun ženski i muški spolni aparat, pa provodi sav svoj život time da se u svakom od ovih odsjeka sama sa sobom pari. Ali, ograničimo li se na sisavce, naći ćemo tu sve oblike spolnog života: neograničenost, zametke srodne grupnom braku, mnogoženstvo, pojedinačni brak; nema samo poliandrije, nju je samo čovjek mogao da stvori. Čak naši najbliži rođaci, oni četvororučni, pružaju nam sve moguće raznolikosti grupacije mužjaka i ženki; a povučemo li još uže granice i promotrimo li samo četiri čovjekolika majmuna,³ to nam Letourneau znade reći samo to da su čas monogamni čas poligamni, dok Saussure tvrdi kod Giraud-Theulona, da su monogamni. I novije tvrdnje Westermarcka (*The History of Human Marriage*, London 1891.)⁴ o monogamiji čovjekolikih majmuna nisu još ni izdaleka nikakvi dokazi. Ukratko, podaci su takve vrsti, da čestiti Letourneau priznaje: »Uostalom kod sisavaca nipošto ne postoji strog odnos između stupnja intelektualnog razvoja i oblika spolnih odnosa«. A Espinas (*Des Sociétés animales*, 1877.)⁵ kaže upravo: »Horda je najviša socijalna grupa koju možemo naći kod životinja. Ona je, takó se čini, sastavljena od porodica, ali već od početka su porodica i horda u protuslovlju, one se razvijaju u obrnutom razmjeru...«

Kako već gornje dokazuje, ne znamo o porodičnim i drugim grupama društvenosti čovjekolikih majmuna tako reći ništa određena; podaci su međusobno u neposrednom protuslovlju. Tome se ne treba ni čuditi. Kolikog li protuslovlja, kolika potreba kritičkog ispitivanja i rešetanja već kod izvještaja s kojima raspolazemo o divljim ljudskim plemenima; a majmunaska je društva još daleko teže promatrati nego ljudska. Treba, dakle, do daljnoga odbiti svaki zaključak na temelju takvih apsolutno nepouzdatih izvještaja.

Naprotiv, navedena nam Espinasova rečenica daje bolje uporište. Horda i porodica nisu kod viših životinja uzajamna nadopuna, nego suprotnosti. Espinas vrlo zgodno izvodi kako ljubomora mužjaka u doba parenja obavljuje svaku druževnu hordu ili je povremeno razrje-

³ Orangutan, čimpanza, gibbon i gorila. (op. pr.)

⁴ Historija ljućskog braka (op. pr.)

⁵ Životinjska društva (op. pr.)

šava. »Gdje je porodica reducirana na najuži krug, horde se formiraju samo u rijetkim iznimkama. Naprotiv, horda nastaje sama od sebe, gdje vlada sloboda spolnog općenja ili poligamija⁶... Da bi mogla nastati horda, moraju porodične spona biti olabavljene i individuum mora da je opet slobodan. Stoga kod ptica tako rijetko nalazimo organizirane horde... Kod sisavaca, naprotiv, nalazimo donekle organizirana društva, upravo zato, što ovdje individuum ne iščezava u porodici... Hordin osjećaj zajednice ne može, dakle, pri svome nastajanju imati većeg neprijatelja nego porodični osjećaj zajednice. Ne oklijevajmo da izrečemo: to što se razvio viši društveni oblik od porodice, moglo se dogoditi samo na taj način da je taj viši oblik primio u sebe porodicu, nakon što su se one temeljito izmijenile; što ne isključuje, da su se ove porodice upravo time kasnije mogle na novo konstituirati pod daleko povoljnijim uvjetima.« (Espinass, 1. ilc., citirano kod Giraud-Theulona, Origines du mariage et de la famille, 1884., str. 518-520).⁷

Ovdje se pokazuje da životinjska društva imaju svakako stanovitu vrijednost za zaključivanje u pogledu ljudskih društava — ali samo negativnu vrijednost. Kod viših kralježnjaka postoje, koliko nam je poznato, samo dva oblika porodice: mnogoženstvo ili individualno parenje; u obim slučajevima smijemo uzeti samo jednog odraslog mužjaka, samo jednog supruga. Ijubomora mužjaka, koja je u isti čas spona i ograda porodice, stavlja životinjsku porodicu u suprotnost prema herdi; horda, viši oblik društvenosti, ovdje se onemogućuje, ondje olabavljuje ili razrješava za vrijeme parenja, a u najboljem slučaju je ljubomora mužjaka koči u njezinu razvoju. Već to dostaje u dokaz da su životinjska porodica i ljudsko pradrustvo dvije nespojive stvari; da praljudi, koji su uprli da se izdignu iz životinjskog stanja, ili uopće nisu poznavali porodicu ili u najboljem slučaju takvu kakove uopće nema kod životinja. Životinja koja je u tolikoj mjeri bez ikakva oružja kao čovjek u postajanju, mogla se eventualno u neznatnom broju probiti kroz život i u izolaciji, u kojoj je najviši oblik društvenosti individualno parenje, kako ga Westermarck, prema lovačkim izvješta-

⁶ Mnogoženstvo (op. pr.)

⁷ Porijeklo braka i porodice (op. pr.)

jima, pripisuje gorili i čimpanzi. Za razvoj iz stanja životinjstva, za ostvarenje najvećeg napretka što ga pokazuje priroda, bio je potreban daljni elemenat: nadomještenje obrambene sposobnosti koja nedostaje pojedincu, ujedinjenom snagom i zajedničkim djelovanjem horde. Prijelaz u ljudsko stanje bio bi naprosto neprotumačiv na temelju prilika kao što su one pod kojima danas žive čovjekoliki majmuni; ovi majmuni, naprotiv, izazivlju utisak odlutalih pobočnih linija koje idu u susret postepenom izumiranju, a svakako su u propadanju. Već je to dovoljno da se otkloni svaki usporedni zaključak od njihovih oblika porodice na oblike kod pračovjeka. Međutim, uzajamna je trpeljivost odraslih mužjaka i odsutnost ljubomore bila prvi uslov za stvaranje takvih većih i trajnijih grupa, u sredini kojih jedino se moglo izvršiti očovječenje životinje. I doista, šta nalazimo kao najstariji, najprvobitniji oblik porodice koji možemo u historiji nepobitno dokazati, a još i danas tu i tamo proučavati? Grupni brak, oblik u kojem se čitave grupe muškaraca i čitave grupe žena uzajamno posjeduju, a koji ostavlja vrlo malo mjesta ljubomori. A nadalje nalazimo na kasnijem stupnju razvoja iznimni oblik poliandrije, koja pogotovo udara u obraz svim osjećajima ljubomore, pa je stoga nepoznat životinjama. No, budući da su nama poznati oblici grupnog braka praćeni takvim osebužno zamršenim uslovima da nužno upućuju na ranije, jednostavnije oblike spolnog ophođenja, a time na koncu konca na periodu posve nevezanog spolnog ophođenja, koja odgovara prijelazu iz životinjskog stanja u ljudsko stanje, to nas ukazivanje na životinjske brakove dovodi upravo opet na onu točku, odakle bi nas jedanput zauvijek trebalo odvesti.

A šta zapravo znači: posve nevezano spolno ophođenje? Znači da nisu vrijedile one ograde zabranâ koje vrijede sada ili su vrijedile u prijašnje vrijeme. Vidjeli smo već kako je pala ograda ljubomore. Ako išta stoji, to stoji da je ljubomora osjećaj koji se razvio relativno kasno. Isto vrijedi za predodžbu o rodoskrvnuću. Ne samo da su prvobitno brat i sestra bili muž i žena, nego je i spolno općenje izmedju roditelja i djece još i danas dopušteno kod mnogih naroda. Bancroft (*The Native Races of the Pacific*

Coast of North America, 1875., vol. I.)^a posvjedočava to o Kaviatima na Beringovim Vratima, o Kadiacima kraj Aljaške, o Tinesima u unutrašnjosti britanske Sjeverne Amerike; Letourneau je skupio izvještaje o istoj činjenici kod Čipvej Indijanaca, Kukusa u Čileu, Karaiba, Karena u Stražnjoj Indiji; da i ne spominjemo priče starih Grka i Rimljana o Partima, Perzijcima, Skitima, Hunima itd. Prije nego je izmišljeno rodoskvrnuće (a ono jest izmišljotina, i to naročito dragocjena), spolno općenje između roditelja i djece nije moglo biti strašnije nego općenje između drugih osoba koje pripadaju različitim generacijama, a toga ima još i danas u najfilistarskim zemljama, a da ne izaziva neko jako užasavanje; čak se pokatkada i »stare djevice« iznad šezdesete udavaju za mlade muževe od tridesetak godina, ako su dosta bogate. No oduzmemo li od najprvobitnijih poznatih oblika porodice s njima povezane predodžbe o rodoskvrnuću — predodžbe koje su posvema različite od naših, pa im često upravo protuslove — doći ćemo do oblika spolnog ophođenja, koji se može označiti samo kao bez ikakvih ograda, bez ograda utoliko, što još nisu postojala ograničenja koja su kasnije postavljena običajem. Ali, iz toga nipošto ne slijedi nužno za svakodnevnu praksu neka šarena zbrka. Individualno povremeno parenje nipošto nije isključeno, kao što sada i u grupnom braku čini većinu slučajeva. A ako najnoviji poricatelj takvog prastanja, Westermarck, označuje brakom svako stanje u kome oba spola ostaju sparena sve do poroda djeteta, to treba reći da se ova vrsta braka mogla vrlo lijepo pojaviti u stanju posve neograničenog spolnog ophođenja, a da se ne protivi neograničenosti, tj. odsutnosti običajem postavljenih ograda spolnom ophođenju. Westermarck polazi dakako s gledišta, da »neograničenost uključuje u sebi gušenje individualnih sklonosti«, tako da je »prostitucija njen pravi oblik«. Meni se, naprotiv, čini da je nemoguće svako razumijevanje prastanja dokle se god na njega gleda kroz naočari bordela. Vratit ćemo se kod grupnog braka na ovu točku.

Prema Morganu razvila se iz toga prastanja neograničenog ophođenja, po svoj prilici vrlo rano:

^a Praurođene rase pacifičke obale Sjeverne Amerike (op. pr.).

1. **Porodica krvnog srodstva**, prvi stupanj porodice. Ovdje su braćne grupe odijeljene po generacijama: svi su djedovi i sve bake u granicama porodice međusobno muž i žena, isto tako njihova djeca, dakle očevi i majke, kao što će opet i njihova djeca tvoriti treći krug zajedničkih suprug, a njihova djeca, praunučad prvih, četvrti krug. U tom su obliku porodice, dakle, samo predci i potomci, roditelji i djeca međusobno isključeni od bračnih prava i dužnosti (kao što bismo mi rekli). Braća i sestre, sestrice (odn. bratići, op. pr.) i sestrične (bratučede op. pr.) prvog, drugog i daljeg stupnja, svi su međusobno braća i sestre i upravo stoga su svi jedan drugome muž i žena. Odnos brata i sestre sam po sebi uključuje na ovome stupnju vršenje međusobnog spolnog ophođenja.⁹ Tipični oblik takve porodice sastojao bi se od potomstva jednog para, u kome su opet potomci svakog pojedinog koljena među sobom braća i sestre i upravo zbog toga međusobno muževi i žene.

Porodica krvnog srodstva je izumrla. Čak ni najsuroviji narodi, o kojima izvještava historija, ne daju o tome dokaziva primjera, ali da je ona morala postojati, na taj nas zaključak sliči havajski rodbinski sistem, koji još sada vrijedi u čitavoj Polineziji, a koji izražava stupnjeve krvnog srodstva kakvi mogu da nastanu samo pod takvim oblikom porodice; na to nas dovodi čitav daljnji razvoj porodice, koji uslovljuje ovaj oblik kao nužan prethodni razvojni stupanj.

⁹ U jednome pismu od proljeća 1882. izražava se Marks najoštrijim izrazima o totalnome falsificiranju pradoba u R. Wagnerovu tekstu Nibelunga. »Je li se ikad čulo da bi brat zagrlilo sestru kao nevjestu?« Marks odgovara ovim Wagnerovim »bogovima pohote« koji svoju ljubavne pustolovine začinjavu na posve moderan način s malo rođoskrvuća da budu pikantniji: »U pradoba bila je sestra ženom, i to je bilo čudoredno.« — (Uz četvrto izdanje). Jedan francuski prijatelj i Wagnerov poštivalac nije sporazuman s ovom bilješkom i primjećuje da već u starijoj Eddi (o koju se oslanja Wagner) u Oegisdreki Lok spočitava Freyi: »Pred bogovima ti zagrlj rođena brata.« Brak među braćom da je, dakle, bio već tada osuđivan. Oegisdreka je izraz vremena u kome je vjera u stare mitove već posve skrštena! Ona je čista lucijanska rugalica bogovima. Ako o njoj Loki kao Mefisto onc spočitava Freyi, onda to govori prije protiv Wagnera nego za nj. Osim toga Loki nekoliko stihova dalje kaže Niördhr: »Sa svojom si sestrom rodio (takva) sina« (vidh systur thinni gatzu slikan mög). Niördhr doduše nije Ase nego Van, te kaže u Yngling-sagi da su brakovi među braćom uobičajeni u Vanalandu, čega kod Asa nema. To bi bio znak da su Vani stariji bogovi od Asa. Svakako Niördhr živi među Asima kao njima ravan, pa je tako Oegisdreka prije dokaz da u doba nastanka norveške predaje o bogovima, brak između braće i sestara, barem među bogovima, nije sablažnjivao. Želi li tko opravdati Wagnera, bilo bi možda bolje, da se umjesto Eddom služi Goetheom, koji u svojoj baladi o bogu i bajaderi pravi sličnu pogrešku s obzirom na vjersko podavanje žene, koje previše približava modernoj prostituciji. (F. E.).

2. **Porodica punalua.** Ako se prvi napredak organizacije sastojao u tome da isključi roditelje i djecu od međusobnog spolnog ophođenja, to je drugi bio u isključenju sestre i brata. Ovaj je napredak zbog veće jednakosti u dobi učesnika bio neizmjerljivo važniji, ali i teži od prvoga. Izvršen je postepeno, počinjući vjerojatno isključenjem rođene braće (tj. s majčine strane) od spolnog ophođenja, isprva u pojedinim slučajevima, pretvarajući se tek postepeno u pravilo (na Hawajima nalazimo još u ovome stoljeću¹⁰ iznimaka), a završujući zabranom braka čak između kolateralne braće, tj. po našim pojmovima između djece, unučadi i praunučadi braće i sestara; ovaj korak pruža prema Morganu »izvrsnu ilustraciju, kako djeluje princip prirodnog odabiranja«. Nesumnjivo su se plemenata, kod kojih je incest¹¹ ovim propisom ograničen, morala brže i punije razviti nego ona kod kojih je brak između braće i sestara ostao pravilom i zapovijeđu. A kako se silno osjetilo djelovanje ovoga napretka, dokazuje iz njega neposredno proizašla ustanova gens-a, koja daleko premašuje cilj, ustanova koja sačinjava temelje društvenog uređenja većine, ako ne svih barbarskih naroda svijeta, a iz koje u Grčkoj i Rimu prelazimo neposredno u civilizaciju.

Svaka praporodica morala se najkasnije nakon nekoliko generacija rascijepiti. Prvobitno komunističko kolektivno domaćinstvo, koje vlada beziznimno do daleko u srednje barbarstvo, uslovljavalo je, prema prilikama promjenljivu, ali na svakome mjestu prilično određenu maksimalnu veličinu porodične zajednice. Čim se pojavila predodžba o neumjesnosti spolnog ophođenja između djece jedne majke, morala se ona djelotvorno ispoljavati kod takvih cijepanja starih kućnih zajednica i osnivanja novih (koje se, međutim, nisu morale neminovno podudarati s porodičnom grupom). Jedan ili više nizova sestara postali su jezgrom jedne zajednice, njihova rođena braća jezgrom druge. Tako je ili slično proizašao iz porodice krvnog srodstva oblik koji Morgan naziva porodicom punalua. Prema havajskom običaju bile su sestre u stanovitom broju, rođene ili dalje (tj. sestrične prvog, drugog ili udaljenijeg koljena), zajedničke žene svojih zajedničkih muževa, no njihova su braća bila odavle isključena; ovi se

¹⁰ tj. u 19. stoljeću (op. pr.)

¹¹ spolni odnosi između lica u neposrednome srodstvu (op. pr.).

muževi sada nisu više međusobno nazivali braćom, što više nisu ni trebali biti, nego punalua, tj. intiman drug, tako reći associé (kompanjon, op. pr.) Isto je tako niz rođene ili dalje braće imao u zajedničkom braku stanovit broj žena, koje nisu njihove sestre, a i te su se žene nazivale međusobno punalua. Ovo je klasični oblik jedne porodične formacije koja je poslije dopuštala niz varijacija, a koje je bitna značajka bila: uzajamna zajednica muževa i žena unutar jednog određenog porodičnog kruga, iz kojega su, međutim, bila isključena braća ženâ, najprije rođena poslije i dalja, i obratno, dakle i sestre muževâ.

Ovaj nam oblik porodice pruža s najsavršenijom točnošću stupnjeve srodstva, kako ih izražava američki sistem. Djeca sestara moje majke još su uvijek njena djeca, isto su tako djeca braće moga oca i njegova djeca, a sva su ona moja braća i sestre; ali djeca braće moje majke sada su njeni nećaci i nećakinje, djeca sestara moga oca njegovi nećaci i nećakinje, a svi su oni moji bratići (sestrići) i bratučede (sestrične). Jer, dok su muževi sestara moje majke još uvijek i njeni muževi, a isto tako žene braće moga oca još i njegove žene — pravno, ako ne uvijek i stvarno — to je činjenica društvenog žigosanja spolnog ophođenja između braće i sestara podijelila djecu braće i sestara, koja su do tada bila smatrana beziznimno braćom i sestrama, u dvije klase: jedna ostaju kao i prije (dalja) međusobna braća i sestre, druga, djeca ovdje brata, ondje sestre, ne mogu više ostati braćom i sestrama, ne mogu više imati zajedničkih roditelja, ni oca, ni majke ni oboje, i stoga se ovdje po prvi put javlja potreba klase nećaka i nećakinja, kuzena i kuzina, koje bi pod prijašnjim uređenjem porodice bile besmislene. Američki rodbinski sistem, koji bi se kod svakog oblika porodice što se osniva bilo na kojoj vrsti individualnog braka protivio svakome smislu, porodicom punalua je racionalno protumačen i prirodno dokazan do u najmanju sitnicu. Koliko je god rodbinski sistem bio raširen, najmanje je toliko morala postojati i porodica punalua ili njoj sličan oblik.

Ovaj oblik porodice za koji je dokazano da uistinu postoji na Hawajima, bili bismo vjerojatno upoznali u čitavoj Polineziji, da su pobožni misionari poput blaženopočivših španjolskih fratara u Americi uzabili u takvim protivukršćanskim odnosima nazrijeti nešto više nego obič-

ne strahote.¹² Ako Cezar priča o Britancima, koji su se tada nalazili na srednjem stupnju barbarstva: »Po deset ili dvanaest njih imaju zajednički međusobno svoje žene, i to većinom braća s braćom i roditelji s djecom« — to se ovo najbolje tumači grupnim brakom. Majke u barbarstvu nemaju deset do dvanaest sinova koji bi bili dostastari da bi mogli održati zajedničke žene, ali američki rodbinski sistem, koji odgovara porodici punalua, daje mnogu braću, jer su svi blizi i dalji kuzeni jednog muža njegova braća. Ono »roditelji s djecom« bit će da je Cezar krivo shvatio; no da bi se otac i sin, ili majka i kći mogle nalaziti u istoj bračnoj grupi, nije, međutim, u ovome sistemu apsolutno isključeno, ali je svakako isključeno za oca i kćer, ili majku i sina. Isto tako daje ovaj ili slični oblik grupnog braka najjednostavnije razjašnjenje izvještajima Herodota i drugih starih pisaca o zajednici žena kod divljih i barbarskih naroda. Ovo vrijedi i glede onoga što pričaju Watson i Kaye (*The People of India*¹³) o Tikurima u Audhu (sjeverno od Gangesa): »Oni žive (tj. spolno) gotovo bez razlike u velikim zajednicama pa, ako dvoje ljudi smatraju međusobno oženjenima, to je ova veza ipak samo nominalna.«

Direktno iz porodice punalua izgleda da je proizašla u daleko najvećem broju slučajeva ustanova gens-a. Doduše i australski sistem klasa daje mogućnost polazne točke za nj; Australci imaju gensove, ali još nemaju porodice punalua, nego suroviji oblik grupnog braka.

Kod svih je oblika grupne porodice neizvjesno tko je otac nekoga djeteta, no izvjesno je tko mu je mati. I ako ona svu djecu cjelokupne porodice naziva svojom djecom i mora vršiti majčinske dužnosti prema njima, ipak priznaje svoju rođenu djecu između ostale. Jasno je, dakle, da se porijeklo, dokle god postoji grupni brak, dade dokazati samo s majčine strane, da se prema tome priznaje samo ženska loza. I zaista je tako kod svih divljih naroda i onih naroda koji pripadaju nižem stup-

¹² Tragovi neograničena spolnog ophođenja, Bachofenova t. zv. »rađanja u razvratu«, koje on misli da je pronašao, svode se na grupni brak, u što se sada više ne može sumnjati. »Ako Bachofen nalazi da su ovi punalua-brakovi »bez zakonitosti«, to bi muž onoga razdoblja našao da su sadašnji brakovi između bliskih i dalekih kuzena s očeve ili majčine strane većinom incestuozni, naime da su brakovi između braće i sestara u krvnom srodstvu.« (Marks). (F. E.).

¹³ Indijski narod (op. pr.)

nju barbarstva; druga je velika zasluga Bachofena, da je to on prvi otkrio. On je označio ovo isključivo priznanje redoslijeda porijekla po majci i odnose nasljeđa koji s vremenom proizlaze odavle, nazivom matrijarhat, materinsko pravo; zadržat ću ovaj naziv radi njegove kratkoće. No, on je promašen, jer na ovom društvenom stupnju nema još ni govora o pravu u juridičkom smislu.

Uzmemo li sada iz porodice punalua jednu od obih uzornih grupa, naime grupu niza rođenih ili daljih sestara (tj. koje potječu u prvom, drugom ili daljem stupnju od rođenih sestara, zajedno s njihovom djecom i njihovom rođenom ili daljom braćom s majčine strane (koja po našoj pretpostavci nisu njihovi muževi), to smo obuhvatili točno krug osoba koje se kasnije pojavljuju kao članovi jednoga gensa, u praobliku ove ustanove. Svi oni imaju zajedničku pramajku, i na temelju porijekla od nje svi su ženski potomci po pojedinim generacijama sestre. No muževima ovih sestara ne mogu više biti njihova braća, ti muževi, dakle, ne mogu biti porijeklom od ove pramajke, ne pripadaju, dakle, krvnosrodnoj grupi — kasnijem gensu; no njihova djeca pripadaju ovoj grupi, jer je porijeklo po majci, kao jedino izvjesno, odlučujuće. Kad je jednom već utvrđeno, da je spolno ophođenje između ove braće i sestara pa i između najudaljenijih kolateralnih rođaka s majčine strane zabranjeno, pretvorila se i gornja grupa u jedan gens, tj. konstituirala se kao čvrst krug krvnih rođaka ženske loze, koji se među sobom ne smiju ženiti; a taj se krug odsada sve više i više učvršćuje i drugim se zajedničkim uređenjima društvene i vjerske naravi sve više razlikuje od ostalih gensova istoga plemena. O tome poslije opširnije. Ali, ako nalazimo, kako se gens ne samo neminovno nego čak po sebi razumljivo razvija iz porodice punalua, to nije dalek zaključak, da prihvatimo nekadanji opstanak ovog oblika porodice kao gotovo siguran za sve narode, kod kojih se mogu dokazati gentilne¹⁴ ustanove, tj. gotovo za sve barbarske i kulturne narode.

Kada je Morgan pisao svoju knjigu, bilo je naše znanje o grupnome braku još vrlo ograničeno. Znalo se nešto malo o grupnim brakovima u klase organiziranih Australaca, a uz to je Morgan već 1871. objavio izvještaje, koji su

¹⁴ pridjev od »gens«, što se odnosi na gens (op. pr.).

mu stigli o havajskoj porodici punalua. Porodica punalua davala je s jedne strane potpuno razjašnjenje za rodbinski sistem što vlada kod američkih Indijanaca, a koji je za Morgana bio polaznom točkom svih njegovih istraživanja; s druge je strane predstavljala dobru polaznu točku, da bi iz nje izveo matrijarhalni gens; konačno je predstavljala daleko viši stupanj razvoja nego australske klase. Bilo je, dakle, shvatljivo, da ju je Morgan uzeo razvojnim stupnjem, koji neminovno prethodi braku parova te joj pripisao opću raširenost u prijašnje vrijeme. Otada smo upoznali niz drugih oblika grupnog braka, te sada znamo da se Morgan ovdje zaletio. No svakako je bio dobre sreće da je u svojoj porodici punalua naišao na najviši, klasični oblik grupnog braka, na onaj oblik iz kojega se na najjednostavniji način razjašnjava prijelaz u jedan viši oblik.

Najbitnije obogaćenje našeg znanja o grupnome braku zahvaljujemo engleskom misionaru Lorimeru Fisonu, koji je ovaj oblik porodice godinama proučavao na njegovu klasičnom tlu, Australiji. Najniži je stupanj razvoja našao kod australskih crnaca na Mount Gambieru u južnoj Australiji. Ovdje je čitavo pleme podijeljeno u dvije velike klase, Krokije i Kumite. Spolno je ophođenje unutar svake od ovih klasa strogo zabranjeno; naprotiv je svaki muškarac jedne klase od poroda suprug svake žene druge klase, a ova je od poroda njegova supruga. Nisu međusobno oženjeni pojedini individui, nego čitave grupe, klasa s klasom. I, to treba dobro upamtiti, nigdje ovdje nema izuzetaka zbog razlike u starosti ili specijalnog krvnog srodstva, osim u koliko to nije uslovljeno pocijepanošću u dvije egzogamne klase. Svakome je Krokiju svaka Kumite-žena zakonitom suprugom; no budući da je njegova vlastita kćerka, kao kćerka jedne Kumite-žene, prema materinskom pravu, također Kumite, to je ona s time od poroda supruga svakoga Krokija, dakle i svoga oca. U najmanju ruku to ne brani organizacija u klase, kao što je ova. Ili je, dakle, ova organizacija nastala u doba, kada se, uza svu nejasnu težnju da se ograniči incest, još nije nalazilo ništa strahovita u spolnom ophođenju između roditelja i djece — tada bi ovaj sistem klasa morao nastati neposredno iz stanja neograničenog spolnog ophođenja. Ili je, pak, to ophođenje između roditelja i djece već bilo običajem zabranjeno, kad su nastale klase, i

tada ukazuje sadanje stanje na prijašnju porodicu krvnog srodstva, te predstavlja prvi korak njena napuštanja. Ovo je posljednje vjerojatnije. Primjeri bračnog života između roditelja i djece ne spominju se, koliko je meni poznato, iz Australije, a i kasniji oblik egzogamije, matrijarhalni gens, u pravilu šutke pretpostavlja zabranu ovoga odnošaja, kao nešto što je zatekla već prilikom svoga osnivanja.

Sistem dviju klasa nalazi se, osim na Mount Gambieru u južnoj Australiji, također i dalje na istoku na rijeci Darling te u Queenslandu na sjeveroistoku, dakle je na daleko raširen. On isključuje samo brakove između braće i sestara, između djece braće te između djece sestara s majčine strane, jer ona pripadaju istoj klasi; dok se naprotiv djeca brata i sestre mogu ženiti. Daljni korak za sprečavanje incesta nalazimo kod Kamilaroa na rijeci Darling u Novom Južnom Walesu, gdje su obje prvobitne klase pocijepane u četiri, a svaka je od ovih klasa, također, naizmjenice oženjena s određenom drugom klasom. Prve dvije klase su si rođeni supruzi; prema tome da li majka pripada prvoj ili drugoj klasi, pripadaju djeca u treću ili četvrtu; djeca ovih dviju, isto tako međusobno oženjenih klasa pripadaju opet u prvu ili drugu klasu. Tako da jedna generacija pripada uvijek prvoj i drugoj klasi, slijedeća trećoj i četvrtoj, druga po redu opet prvoj i drugoj klasi. Prema ovome ne mogu djeca braće i sestara (s majčine strane) biti muž i žena, no zato mogu unučad braće i sestara. Ovo osebujno komplicirano uređenje još se više zamršuje nakalamljivanjem matrijarhalnih gensova, koje je izvršeno svakako kasnije; no u to ovdje ne možemo ulaziti. Vidi se, eto, kako težnja za sprečavanjem incesta uvijek opet dolazi do izražaja, ali posve elementarno — tapkajući bez jasne svijesti o cilju.

Grupni brak, koji je ovdje u Australiji još brak po klasama, masovno bračno stanje čitave jedne klase muškaraca, — koja je često rasuta preko čitavog kontinenta, — s isto tako raširenom klasom žena, — ovaj grupni brak izbliza ne izgleda tako strahovito kao što si ga predstavlja fantazija filistara navikla na bordelske prilike. Naprotiv, trajalo je mnogo godina dok se njegov opstanak uopće samo naslutio, a i u najnovije vrijeme se opet osporava. Površnom promatraču grupni brak izgleda kao labav individualan brak i mjestimice mnogoženstvo uz prigodi-

mičnu nevjeru. Treba tu utrošiti godine, poput Fisona i Howitta, da bi se u tim bračnim prilikama, koje u svojoj praksi podsjećaju običnog Evropejca nekako na njegove domaće bračne prilike, otkrila zakonitost, koja ih uređuje; zakonitost prema kojoj strani australski crnac, na hiljade kilometara od svoga zavičaja, među ljudima čiji mu je jezik nerazumljiv, ipak češće nalazi od logora do logora, od plemena do plemena, žene koje mu se podavaju bez opiranja i zamjere i prema kojoj zakonitosti onaj koji ima više žena, odstupa jednu od njih gostu za noć. Tamo gdje Evropejac vidi nemoral i pomanjkanje svake zakonitosti, vlada u stvari strog zakon. Žene pripadaju bračnoj klasi stranca, pa su stoga njegove rođene supruge; isti moralni zakon, koji oboje upućuje jedno na drugo, najstrože zabranjuje svaki spolni dodir između bračnih klasa koje ne spadaju zajedno. Čak i tamo, gdje se otimaju žene, što se često događa, a u nekim je krajevima pravilom, brižljivo se poštuje zakon klase.

Kod otmice žena pokazuje se uostalom ovdje već trag prijelaza k pojedinačnom braku, barem u obliku braka parova: ako je mladić uz pomoć svojih prijatelja oteo ili na silu odveo djevojku, to je svi oni redom spolno upotrijebe, no iza toga vrijedi i kao žena mladića koji je pokrenuo otmicu. I obratno, uteče li oteta žena od muža i drugi je tko uhvati, ona postaje njegovom ženom, a prvi je muž izgubio svoj privilegij. Uz grupni brak i unutar njega, koji općenito postoji i dalje, stvaraju se, dakle, odnosi ekskluzivnosti, život u paru na dulje ili kraće vrijeme uz to mnogoženstvo, tako da se i ovdje grupni brak nalazi u izumiranju, pa je samo pitanje, tko će pod evropskim utjecajem prije nestati spoprišta: grupni brak ili australski crnci koji mu se odavaju.

Brak u vidu čitavih klasa, kao što vlada u Australiji, svakako je vrlo nizak i prvobitan stupanj grupnog braka, dok je porodica punalua, koliko znademo, njegov najviši stupanj razvitka. Prvi je, izgleda, oblik koji odgovara društvenom stanju skitalačkih divljaka, drugi pretpostavlja već relativno stalne naseobine komunističkih zajednica te vodi neposredno u sljedeći viši stupanj razvoja. Između oba oblika naći ćemo zacijelo još mnogi srednji stupanj; pred nama je područje istraživanja koje je dosada samo otvoreno, ali je jedva tko još ušao u nj.

3. Porodica parova. Stanovito grupiranje po parovima, na dulje ili kraće vrijeme, vršilo se već za grupnog braka ili još ranije; muž je imao jednu glavnu ženu (još bi se jedva moglo reći miljenicu) među mnogim ženama, a on je za nju bio najglavniji suprug između ostalih. Ova je okolnost mnogo pridonijela konfuziji kod misionara, koji vide u grupnom braku čas zajednicu žena bez ikakvih ograda, čas svojevolljni preljub. No, ovakav život u paru po navici morao se je sve više učvršćivati, što se više usavršavao gens i što su brojnije postale klase »braće« i »sestara«, između kojih je sada brak bio nemoguć. Poticaj koji je dao gens za sprečavnje braka između krvnih rođaka, tjerao je još dalje. Nalazimo tako da je kod Irokeza i većine drugih Indijanaca na nižem stupnju barbarstva brak zabranjen između svih rođaka koje nabraja njihov sistem, a to je nekoliko stotina vrsti. Kraj ovog sve većeg kompliciranja bračnih zabrana grupni su brakovi sve manje mogući; potisnula ih je **p o r o d i c a p a r o v a**. Na tom stupnju živi jedan muškarac s jednom ženom, ali tako, da mnogoženstvo i prigodimična nevjera ostaje pravo muškaraca, iako je prvo rijetko zbog ekonomskih razloga; dok se od žena za trajanja zajedničkog života zahtijeva većinom najstroža vjernost i njezin se preljub okrutno kažnjava. Ali bračna veza je s obje strane lako razrješiva, a djeca pripadaju kao i dosada samo majci.

I u ovom isključivanju krvnih rođaka iz bračne veze, koje dosiže sve dalje, djeluje i nadalje prirodno odabiranje. Morganovim riječima: »Brakovi između gensova koji nisu u krvnom srodstvu, davali su fizički i psihički jaču rasu; dva su se napredna plemena pomiješala i nove lubanje i mozgovi se prirodno proširuju, dok nisu obuhvatili sposobnosti obih«. Plemena s gentilnim uređenjem morala su tako zadobiti prevlast nad zaostalim plemenima ili ih svojim primjerom povući za sobom.

Razvoj porodice u prahistoriji sastoji se, dakle, u stalnom sužavanju kruga što prvobitno obuhvaća čitavo pleme, kruga unutar kojega vlada bračna zajednica između oba spola. Stalnim isključivanjem isprva bližih, a zatim sve daljih rođaka, najposlije čak i samo priženjenih, postaje konačno svaka vrst grupnog braka praktično nemoguća; na koncu preostaje u prvi mah još labavo povezan par, molekula, čijim razrješanjem brak uopće prestaje. Već se ovdje pokazuje koliko malo veze ima individualna

spolna ljubav u današnjem smislu riječi s postankom individualnog braka. U još većoj mjeri dokazuje to praksa svih naroda koji stoje na tom stupnju. Dok u ranijim oblicima porodice muškarci nikada nisu trebali biti u neprilici zbog žena, nego su ih naprotiv imali i previše, postale su žene sada rijetke i tražene. Stoga s brakom parova počinje otmica i kupovanje žena. To su nadaleko rašireni simptomi (ali i drugo ništa) mnogo dublje promjene, koja je nastupila, a te je simptome, naprosto metode za pribavljanje žena, pedantni škot Ma Lennan, međutim, prepjevao kao »brak otmicom« i »brak kupovanjem« u posebne porodične klase. I inače, kod američkih Indijanaca i drugdje (na istom stupnju), sklapanje braka nije stvar učesnika, koje često uopće i ne pitaju, nego stvar njihovih matera. Često se tako zaruči dvoje međusobno posve nepoznatih, te im zaključeni posao stavljaju na znanje tek onda, kada se približava vrijeme ženidbe. Prije svadbe mladoženja nosi geñtilnim rođacima nevjeste (dakle njenim rođacima po majci, a ne ocu i njegovoj rodbini) poklone, koji vrijede kao kupovni darovi za odstupljenu djevojku. Brak ostaje razrješiv po slobodnoj volji svakog od oboje oženjenih; no postepeno se kod mnogih plemena, na pr. kod Irokeza, stvorilo javno mnijenje nesklono takvim rastavama: kod svađa nastupaju geñtilni rodaci obih strana kao posrednici i tek, ako ovo ne donese ploda, izvrši se rastava, pri čemu djeca ostaju ženi, a nakon čega je svakoj strani slobodno da ponovo stupi u brak.

Porodica parova, sama preslaba i previše nestalna da bi joj vlastito domaćinstvo bilo potrebno ili samo poželjno, nipošto ne rastvara iz ranijeg vremena naslijeđeno komunističko domaćinstvo. Komunističko domaćinstvo, međutim, znači vladavinu žena u kući, kao što isključivo priznavanje rođene majke, kraj nemogućnosti sigurnog poznavanja rođenog oca, znači veliko poštivanje žena tj. majki. Jedna je od najapsurdnijih predodžaba, naslijeđena od prosvjetiteljstva 18. stoljeća, da je žena bila na početku društva robinja muškarca. Žena ima kod svih divljaka i kod svih barbara nižeg i srednjeg stupnja, a djelomice još i višeg stupnja, ne samo slobodan, nego i vrlo cijenjen položaj. Što ona znači još u braku parova, neka posvjedoči Arthur Wright, dugogodišnji misionar među Seneka Irokezima: »Što se tiče njihovih porodica, u doba

kad su još nastavali stare duge kuće (komunistička domaćinstva nekoliko porodica) ... to je tamo uvijek prevladavao jedan klan (jedan gens), tako da su žene uzimale svoje muževe iz drugih klanova (gensa) ... Obično je ženska strana vladala kućom; zalihe su bile zajedničke; ali jao onome nesretnom suprugu ili ljubavniku koji je bio odviše trom ili nespretan da pridonese svoj dio zajedničkoj zalihi. Ma koliko imao djece ili ma koliko vlastita posjeda u kući, svakog je časa mogao očekivati zapovijed da pokupi svoje stvari i da se tornja. A nije smio pokušati da se tome protivi; kuću mu učiniše pravim paklom i nije mu preostalo drugo nego da se vrati svome klanu (gensu) ili pak, što je najčešće, da potraži novi brak u kojem drugom klanu. Žene su bile velika sila u klanovima (gensima), a i inače svuda. Prigodimice bi znale čak i zbaciti svojeg poglavicu i degradirati ga na običnog ratnika. — Komunističko domaćinstvo u kome žene većinom ili sve pripadaju jednom te istom gensu, dok se muškarci dijele na različite gensove, stvarni je temelj one prevlasti žena koja je u pradoba općenito raširena. Da je i ovo otkrio, treća je Bachofenova zasluga. — Naknadno još primjećujem da izvještaj putnika i misionara o opterećivanju žena prekomjernim radom kod divljaka i barbara ni pošto nije u suprotnosti s gore rečenim. Podjela rada između oba spola uslovljena je posve drugim uzrocima nego položajem žene u društvu. Narodi kod kojih žene moraju raditi daleko više nego što mi zamišljamo da im priliči, imaju pred ženama često daleko više istinskog poštovanja nego naši Evropejci. Dama civilizacije, okružena tobožnjim počastima i otuđena svakom stvarnom radu, zauzima neizmjereno niži društveni položaj nego žena barbarstva na teškome radu, koja u svome narodu važi istinskom damom (lady, frowa, Frau = gospodarica), a takva je po svome karakteru i bila.

Da li je brak parova u Americi danas posve potisnuo grupni brak, o tome treba da odluče pobliža istraživanja o sjeverozapadnim i posebice o južno-američkim narodima, koji se još nalaze na gornjem stupnju divljaštva. O posljednjima se pričaju toliki primjeri spolne slobode, da se je-dva može uzeti da je ovdje svladan stari grupni brak. Svakako još nisu nestali svi njegovi tragovi. Kod najmanje 40 sjevero-američkih plemena ima muškarac koji se oženi s jednom najstarijom sestrom, pravo da uzme tako-

der i sve njene sestre za žene čim dostignu potrebno doba: to je ostatak zajednice muževa za čitav niz sestara. A o Kalifornijcima s poluotoka (gornji stupanj divljaštva) priča Bancroft da slave stanovite svečanosti, gdje se sastaje više »plemena« u svrhu beziznimnog spolnog općenja. To su očito gensovi koji su u tim svečanostima sačuvali nejasno shvaćanje na vrijeme kada su žene jednoga gensa imale muškarce drugoga gensa za svoje zajedničke supruge i obratno. Isti običaj vlada još u Australiji. Kod nekih se naroda događa da stariji muškarci, poglavice i čarobnjaci-svećenici, eksploatiraju zajednicu žena za sebe i monopoliziraju većinu žena za sebe; ali zato moraju kod stanovitih svečanosti i velikih narodnih skupština opet ostvariti staru zajednicu i dopustiti da njihove žene uživaju s mladim ljudima. Čitav niz primjera takvih periodičkih saturnalijskih, ¹⁵ gdje staro slobodno spolno općenje na kratko vrijeme opet stupa na snagu, donosi Westermarck str. 28 i 29: kod Ho-a, Santala, Pandža i Kotara u Indiji, kod nekih afričkih naroda itd. Začudo Westermarck povlači odavle zaključak da je to ostatak ne, možda, grupnog braka, koji on nijeće, nego — doba parenja, koje je pravećovjeku zajedničko s ostalim životinjama.

Dolazimo ovdje do četvrtog velikog otkrića Bachofenova, otkrića na daleko raširenog prelaznog oblika od grupnog braka do braka parova. Ono što Bachofen prikazuje kaznom za povredu starih božanskih zapovijedi: kaznu kojom žena iskupljuje pravo na nevinost, u stvari je samo mistični izraz za kaznu kojom se žena iskupljuje iz stare zajednice muškaraca i stiče pravo da se poda samo jednom muškarcu. Ova se kazna sastoji u ograničenom podavanju: babilonske žene morale su se jedanput na godinu podati u hramu Militta; drugi prednjeazijski narodi slali su svoje djevojke godinama u hram boginje Anaitis, ¹⁶ gdje su imale voditi slobodnu ljubav s ljubavnicima odabranim po svojoj volji, prije nego što su se smjele udati; slični su u vjerski oblik preruseni običaji zajednički gotovo svim azijskim narodima između Sredozemnog Mora i Gangesa. Žrtva otkupa postaje u toku vremena sve lakša, kao što primjećuje već Bachofen:

¹⁵ Saturnalijske — rimski praznik, prilikom kojega su se upriličivale zajedničke gozbe, gdje bi robovi jeli zajedno s gospodarima itd. Tih praznika bilo je dozvoljeno spolno općenje bez ikakvih ograda (op. pr.5)

¹⁶ Militta — babilonska božica ljubavi. Anaitis — armenska božica ljubavi (op. pr.)

»Svake godine ponovljena žrtva ustupa mjesto jednokratnom izvršenju, poslije heterizma matronā slijedi heterizam djevojaka, poslije vršenja za vrijeme braka, vršenje prije njega, poslije podavanja svima bez razlike, podavanje stanovitim osobama« (Materinsko pravo, str. XXIX). Kod drugih naroda nema vjerskog zaodijevanja; kod nekih — Tračana, Kelta itd. u starom vijeku, kod mnogih prastanovnika Indije, kod malajskih naroda, otočana Južnog Mora i mnogih američkih Indijanaca još danas — uživaju djevojke do svoje udaje najveću spolnu slobodu. Posebice gotovo svuda u Južnoj Americi, što može svatko posvjedočiti koji je tamo prodro u unutrašnjost. Tako, na primjer, priča Agassis (*A Journey in Brazil, Boston and New-York 1886.*, str. 266)¹⁷ o nekoj bogatoj porodici indijanskog porijekla; kad su ga upoznali s kćerkom, zapita za njezina oca, misleći da je to majčin muž koji je kao oficir bio u ratu protiv Paragvaja; no majka je sa smiješkom odvratila: »nao tem pai he filha da fortuna, — ona nema oca, ona je dijete slučaja«. Na ovaj način govore indijanske žene ili miješanke u svako doba bez stida i prijekora o svojoj vanbračnoj djeci; i to je daleko od toga da bude nešto neobična, prije će, izgleda, protivno biti iznimkom. Djeca... poznavaju često samo svoju majku, jer sva briga i odgovornost pada na nju; o svome ocu ne znaju ništa; a čini se, također, da ženi nikada ne pada na um da bi ona ili njena djeca imala bilo kakvo pravo na njega.« Ono što je ovdje civiliziranom čovjeku neobično, naprosto je pravilom prema materinskom pravu i u grupnom braku.

Kod drugih naroda opet se prijatelji i rođaci mladoženjini ili svadbeni gosti služe kod same svadbe tradicionalnim pravom na nevjestu, pa mladoženja dolazi tek posljednji na red; tako na pr. na Balearima i kod afričkih Augila u Starom Vijeku, kod Barea u Abesinji još i sada. Kod drugih opet zastupa zajednicu službeno lice, starješina plemena ili gensa, kazik, šaman, svećenik, knez ili kako se inače zvao, te izvršuje kod nevjeste pravo prve noći. Usprkos svih novoromantičnih pokušaja da se ta ljaga opere, postoji ius primae noctis¹⁸ kao ostatak grupnoga braka još dandanas kod većine stanovnika na području

¹⁷ Put po Braziliji (op. pr.)

¹⁸ Pravo prve noći (op. pr.)

Aljaške (Bancroft, Native, Races, I., 81),⁹ kod Tahu-a u sjevernom Meksiku (Ibid., 584), i drugih naroda; a postojao je za čitavog srednjeg vijeka barem u prvobitno keltskim zemljama, gdje je naslijeđen neposredno iz grupnog braka, na pr. u Aragoniji. Dok u Kastiliji seljak nikada nije bio kmet, vladalo je u Aragoniji najsramnije kmetstvo sve do pravorjeka Ferdinanda katoličkog od 1486. U tom se aktu kaže: »Presuđujemo i izjavljujemo da prije spomenuta gospoda (senyori, baruni) ... također ne mogu prve noći, kad seljak uzme ženu, kod nje spavati, ili, u znak vlasti, u svadbenoj noći, nakon što je žena pošla u krevet, prekoračiti preko njega i preko spomenute žene; niti se mogu prije spomenuta gospoda poslužiti kćerkom ili sinom seljakovim, uz naplatu ili bez naplate, protiv njihove volje« (citirano u katalonskom originalu kod Sugenheima, Kmetstvo, Petrograd 1861., str. 35).

Bachofen ima nadalje bezuvjetno pravo kad uvijek i svuda tvrdi da je prijelaz od onoga što on naziva »heterizmom« ili »rađanjem u razvratu« do individualnog braka ostvaren bitno po ženama. Što su više od stárine uobičajeni spolni odnosi gubili svoj prvobitno primitivni karakter, razvojem ekonomskih životnih uslova, dakle, potkopavanjem starog komunizma i porastom gustoće stanovništva, to više su ti odnosi morali izgledati ženama ponizujući i nesnosni, to odlučnije su morale željeti kao spasenje pravo na nevinost, na povremen ili trajan brak samo s jednim muškarcem. Ovaj napredak i onako nije mogao poteći od muškaraca, već stoga, što im uopće nikada, pa i do danas, nije palo na um da se odreknu ugodnosti faktičnog grupnog braka. Tek kad su žene ostvarile prijelaz k braku parova, mogli su muškarci uvesti strogu monogamiju — dakako samo za žene.

Porodica parova imala je svoj izvor na granici između divljaštva i barbarstva, većinom već na višem stupnju divljaštva, tu i tamo tek na nižem stupnju barbarstva. Ona je karakteristični porodični oblik za barbarstvo, kao što je to grupni brak za divljaštvo i monogamija za civilizaciju. Da bi se ona razvila dalje do stalne monogamije,²⁰ trebalo je drugih uzroka nego onih koje smo dosada našli na djelu. Grupa je bila s parom svedena već na svoju

¹⁹ Urođene rase (op. pr.)

²⁰ Pojedinačni brak (op. pr.)

posljednju jedinicu, svoju dvoatomnu molekulu: na jednog muškarca i jednu ženu. Prirodno odabiranje izvršilo je svoje sve većim isključivanjem od bračne zajednice; u tom pravcu za njega nije bilo više šta da učini. Ako, dakle, nisu stupile u akciju nove, društvene pokretne snage, to nije bilo ni razloga, zašto bi iz grupiranja u parove proizašao nov oblik porodice. Ali su ove pokretne snage stupile u akciju.

Ostavljamo sada Ameriku, klasično tlo porodice parova. Nema znaka po kome bi se moglo zaključiti da se tamo bio razvio viši oblik porodice, da je tamo prije otkrića i osvojenja ikada i igdje postojala stalna monogamija. Drukčije u Starom Svijetu.

Ovdje je pripitomljavanje domaćih životinja i gajenje stada razvilo dotada neslućen izvor bogatstva i stvorilo posve nove društvene odnose. Sve do nižeg stupnja barbarstva sastojalo se stalno bogatstvo gotovo samo u kući, odjeći, surovom nakitu i alatu za sticanje i pripremu hrane: čamci, oružje, pokućstvo najjednostavnije vrsti. Hranu je trebalo dan na dan nanovo steći. Sada, sa stadima konja, deva, magaraca, goveda, ovaca, koza i svinja stekli su pastirski narodi što prodiru sve dalje — Ariji u indijskom Pendžabu i području Gangesa kao i u tada još vodom bogatijim stepama na Oksu i Jaksartu, Semiti na Eufratu i Tigrisu — posjed, kome je trebalo samo nadzora i najprimitivnije njege, da bi se rasplodio u sve većem broju i davao najobilniju mliječnu i mesnatu hranu. Sva su, prijašnja sredstva za nabavljanje hrane sada dospjela u pozadinu; lov, prije nužda, postaje sada luksuzom.

Međutim, kome je pripadalo ovo novo bogatstvo? Bez sumnje prvobitno gensu. No već rano mora da se razvilo privatno vlasništvo nad stadima. Teško je reći da li se autoru t. zv. prve knjige Mojsijeve otac Abraham činio posjednikom svojih stada snagom vlastitog prava kao starješina jedne porodične zajednice, ili snagom svoga svojstva kao stvarno nasljedni starješina gensa. Sigurno je samo da ga ne smijemo predstavljati kao vlasnika u modernom smislu. I sigurno je, nadalje, da na pragu provjerenije historije nalazimo već svuda stada u zasebnom vlasništvu starješine porodice, isto tako kao i umjetne proizvode barbarstva, metalno oruđe, luksuzne artikle i konačno ljudsku stoku — robove.

Jer sada je bilo pronađeno i ropstvo. Barbarima nižeg stupnja bio je rob bez vrijednosti. Zbog toga su američki Indijanci i sasvim drukčije postupali s pobijeđenim neprijateljima nego što se događalo na višem stupnju. Muškarce bi poubijali ili pak primili u pleme pobjednika kao braću; žene bi oženili ili inače adoptirali s njihovom preživjelom djecom. Ljudska radna snaga ne daje još na ovom stupnju pažnje vrijedan višak nad troškovima njena izdržavanja. Uvođenjem marvogojstva, obrađivanjem kovina, tkanjem i konačno ratarstvom stvar se promijenila. Kao što su supruge, do kojih je prije bilo tako lako doći, sada dobile prometnu vrijednost te su se kupovale, tako se zbilo i s radnom snagom, naročito otkada su stada definitivno prešla u porodični posjed. Porodica se nije tako naglo množila kao stoka. Bilo je potrebno više ljudi za nadzor nad njom; u tu se svrhu mogao upotrijebiti u ratu zarobljeni neprijatelj, kojega se osim toga moglo isto tako gajiti za rasplod kao i samu stoku.

Takva bogatstva, čim bi jednom prešla u privatno vlasništvo porodice i tamo se naglo umnožila, zadala su društvu osnovanom na braku parova i matrijarhalnom gensu moćan udarac. Brak parova unio je u porodicu nov elemenat. Postavio je uz rođenu majku utvrđenog rođenog oca, koji je još uz to bio vjerojatno bolje utvrđen od mnogih i mnogih »očeva« dandanas. Prema tadanjoj podjeli rada u porodici pripalo je mužu nabavljanje hrane i zato potrebnih radnih sredstava, dakle i vlasništvo nad posljednjima; on bi ih ponio u slučaju rastave, kao što bi žena zadržala svoj kućni uređaj. Prema običaju tadanjeg društva bio je, dakle, muž i vlasnik novog izvora hrane, stoke, a poslije novog radnog sredstva, robova. Ali prema običaju istoga ovog društva njegova djeca nisu mogla ništa naslijediti od njega, jer je s time bilo ovako:

Prema materinskom pravu, dakle, doklegod se porijeklo računalo samo po ženskoj lozi i prema prvobitnom običaju nasljeđivanja u gensu, nasljeđivali bi u početku gentilni rođaci iza svoga umrlog druga. Imetak je morao ostati u gensu. Kraj beznačajnosti predmeta bit će da je u praksi oduvijek prelazio na najbliže gentilne rođake, dakle na krvne rođake s majčine strane. No djeca umrlog muža nisu pripadala njegovu gensu, nego gensu svoje majke; ona su, isprva, nasljeđivala s ostalim krvnim rođacima

majke, kasnije, možda, u prvom redu od nje; ali svoga oca nisu mogla naslijediti, jer nisu pripadala njegovu gensu, dok je njegov imetak morao ostati u ovome. Prilikom smrti posjednika prešla bi, dakle, njegova stada ponajprije na njegovu braću i sestre ili na djecu njegovih sestara, li na potomke sestara njegove majke. No njegova vlastita djeca bila su razbaštinjena.

Dakle, bogatstva su u onome razmjeru u kojemu su rasla, davala s jedne strane mužu važniji položaj u porodici nego ženi, a stvarala su s druge strane podstrek da se ovaj pojačani položaj upotrijebi, kako bi se uobičajeni red nasljeđivanja srušio u korist djece. No, to nije bilo moguće doklegod je važno porijeklo po materinskom pravu. Trebalo ga je srušiti, i srušeno je. Nije to ni bilo onako teško kao što nam se danas pričinja. Jer ova revolucija — jedna od najradikalnijih koju su ljudi doživjeli — nije trebala da takne ni jednog jedinog živog člana nekog gensa. Svi gentilni pripadnici mogli su i dalje ostati što su bili. Dostajao je jednostavni zaključak, da će ubuduće potomci muških drugova ostati u gensu, a potomci ženskih drugova biti isključeni, time što su prešli u gens svoga oca. Time je bilo oboreno računanje porijekla po ženskoj lozi i materinsko nasljedno pravo, a stavljena na snagu muška loza porijekla i očinsko nasljedno pravo. Kako je ova revolucija protekla kod kulturnih naroda, i kada, o tome ne znamo ništa. Ona pada posve u prethistorijsko doba. Ali da je ona izvršena dokazano je više nego što je i potrebno, naročito onim obilnim tragovima materinskog prava koje je sakupio Bachofen. Kako se lako odvija vidimo kod čitavoga niza indijanskih plemena, kod kojih je tek nedavno provedena i još se provodi, pod utjecajem djelomice sve većeg bogatstva i promijenjenog načina života (premještanje iz šume u preriju), djelomice moralnog upliva civilizacije i misionara. Od 8 plemena oko Missouria ima 6 njih mušku lozu porijekla i nasljednog reda, ali još dva žensku lozu. Kod indijanskih plemena Shawnee, Miami i Delaware udomaćio se običaj, da se djeca premjeste pomoću gentilnog imena očeva gensa u njegov gens, da bi mogla naslijediti oca. »Prirođena kazuisterija²¹ čovjeka da mijenja stvari, mijenjajući im ime! I da tamo gdje je direktni interes dao dostatna podstre-

²¹ Dovitljivost (op. pr.)

ka, pronađe skrovišta, u koja će puznuti, da bi unutar tradicija probio tradiciju.« (Marks). Time je nastala golema zbrka, kojoj se moglo doskočiti samo prijelazom u patrijarhat, a djelomice se i doskočilo. »To je, izgleda, uopće najprirodniji prijelaz« (Marks). — Ono šta nam poredbeni pravници znadu reći o načinu kako je ovaj prijelaz izvršen kod kulturnih naroda staroga svijeta — dakako gotovo samo hipoteze — o tome usporedi M. Kovalevsky, *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*, Stockholm 1890.²²

Pad materinskog prava predstavlja historijski poraz ženskog spola svjetskih razmjera. Muškarac je i u kući pograbio kormilo, žena je lišena dostojanstva, podjarmljena, ropkinja za njegovu nasiadu i prosta sprava za rađanje djece. Ovaj ponižen položaj žene, kako se otvoreno ispoljava naročito kod Grka herojskoga doba, a još više klasičnoga doba, postepeno se uljepšavao i licemjerno prekrivao, a mjestimice zaodijevao i u blaže oblike; — ali nipošto nije uklonjen.

Prvi učinak sada utvrđene isključive samovlasti muškaraca ispoljava se u prelaznom obliku patrijarhalne porodice, koji se tada pomalja. Ono što je poglavito označava nije mnogoženstvo, o čemu poslije, nego »organiziranje stanovitog broja slobodnih i neslobodnih osoba u jednu porodicu pod očinskom vlašću glavara porodice. U semitskom obliku živi ova glava porodice u mnogoženstvu, neslobodni imaju ženu i djecu, a svrha je čitave organizacije timarenje stadâ na nekom omeđenom području«. Bitno je uključivanje neslobodnih i očinska vlast; stoga je rimska familija savršeni tip ovoga oblika porodice. Riječ familija ne znači prvobitno onaj iz sentimentalnosti i kućnih zadjevica sastavljen ideal današnjeg filistra; ona se kod Rimljana isprva ne odnosi čak ni na bračni par i njegovu djecu, nego samo na robove. Famulus je oznaka za kućnog roba, a familija je ukupnost svih robova koji pripadaju nekome muškarcu. Još u Gajevo doba²³ bi se familija, id est patrimonium (tj. očevina) oporučno ostavljala. Rimljani su izmislili ovaj izraz da bi označili nov društveni organizam, čijoj su glavi bila pod rim-

---

²² Obris porijekla i razvoja porodice i vlasništva (op. pr.)

²³ Gaj, slavni rimski pravnik (op. pr.)

skom očinskom vlašću podložna žena i djeca i stanovit broj robova, s pravom nad njihovim životom i smrću. »Riječ, dakle, nije starija od oklopljenog porodičnog sistema latinskih plemena, koji se pojavio iza uvođenja poljodjelstva i zakonitog ropstva, a nakon odvojenja arijskih Italaca od Grka«. Marks dodaje: »Moderna porodica sadržava u zametku ne samo ropstvo (servitus), nego i kmetstvo, jer se ona već unaprijed odnosi na vršenje službi u ratarstvu. Ona u sebi sadržava u minijaturisve one suprotnosti koje se kasnije na široko razvijaju u društvu i u njegovoj državi.«

Takav oblik porodice prikazuje prijelaz od porodice parova u monogamiju. Da bi se osigurala vjernost žene, dakle, očinstvo djece, žena se bezuslovno predaje u vlast muža: ubije li je, izvršio je samo svoje pravo.

S patrijarhalnom porodicom stupamo na područje pisane historije i time na područje gdje nam poredbena pravna znanost može pružati znatnu pomoć. I zaista nam je ona ovdje omogućila bitan napredak. Maksim Kova-levsky (cit. djelo, str. 60—100) zadužio nas je dokazom da je patrijarhalna kućna zajednica, kako je još danas nalazimo kod Srba i Bugara pod imenom zadruga ili bratstvo, a u modificiranu obliku kod orijentalnih naroda, sačinjavala prelazni stupanj između iz grupnog braka proizašle matrijarhalne porodice i individualne porodice modernoga svijeta. To je, izgleda, dokazano barem za kulturne narode staroga svijeta, za Arijece i Semite.

Južno-slavenska zadruga daje najbolji još živi primjer takve porodične zajednice. Ona obuhvaća više generacija potcmaka jednog oca s njihovim ženama, koje sve žive zajedno na jednom dvoru, zajednički obrađuju svoja polja, hrane se i odijevaju iz zajedničke zalihe, a višak prihoda posjeduju zajednički. Zadruga je pod vrhovnom upravom domaćina, koji je zastupa prema vani, smije prodavati manje predmete, vodi blagajnu te je odgovoran za nju kao i za pravilan tok poslovanja. Njega biraju i nipošto ne mora biti najstariji. Žene su i njihovi poslovi pod vodstvom domaćice, koja je obično domaćinova žena. U nje je važan, često odlučan glas i kod izbora muža djevojkama. Ali vrhovna vlast počiva u porodičnom vijeću, skupštini svih odraslih zadrugara, žena kao i muškaraca. Ovoj skupštini domaćin polaže račun; ona stvara odlučujuće zaključke,

vrši sudbenost nad članovima, zaključuje o kupnjama i prodajama većeg značenja, naročito zemljoposjeda itd.

Ima tome tek otprilike deset godina da je postojanje takvih velikih porodičnih zadruga dokazano i u Rusiji; one se sada općenito priznavaju kao isto toliko ukorenjene u ruskim narodnim običajima kao i Obščina ili seoska zajednica. One figuriraju u najstarijem ruskom zakoniku, Pravdi Jaroslavljevoj, pod istim imenom (vervj) kao u dalmatinskim zakonima, a mogu se dokazati i u poljskim i češkim historijskim izvorima.

I kod Nijemaca, prema Heussleru (*Institutionen des deutschen Rechts*)²⁴ prvobitno nije pojedinačna porodica u modernom smislu gospodarskom jedinicom, nego kućna zadruga²⁵, koja se sastoji od nekoliko generacija, odnosno pojedinačnih porodica, a usto češće uključuje u sebi i dosta neslobodnih. I rimska se porodica svodi na ovaj tip, pa se, dosljedno tome, u najnovije vrijeme uvelike osporava apsolutna vlast glave porodice kao i bespravnost ostalih članova porodice njemu nasuprot. Kod Kelta u Irskoj su, navodno, također postojale slične porodične zadruge; u Francuskoj su se održale u Nivernais-u²⁶ pod imenom parçonneries²⁶ do Francuske revolucije, a u Franche Compté-u²⁶ još ni danas nisu posve izumrle. U kraju oko Louhans-a (Saône et Loire)²⁶ viđaju se velike seljačke kuće sa zajedničkom visokom centralnom dvoranom koja dosiže do krova, a unaokolo su smještene spavaće izbe, do kojih se dolazi stubama od 6—8 stepenica, a u kojima stanuje nekoliko generacija iste porodice.

U Indiji je kućnu zadrugu sa zajedničkim obrađivanjem zemlje spomenuo već Nearch. u doba Aleksandra Velikog, te još i danas postoji u istom kraju, Pandžabu i na čitavom sjeverozapadu zemlje. Na Kavkazu ju je mogao dokazati sam Kovalevsky. U Alžiru postoji još kod Kabila. Čak i u Americi je, navodno, postojala, žele je otkriti u »Calpullima«, koje opisuje Zurita u starom Meksiku; nasuprot tome je Cunow (*Ausland* 1890., br. 42—44) prilično jasno dokazao, da je u Peru u doba osvojenja postojala neka vrsta uređenja marke,²⁷ (pri čemu se za

²⁴ Institucija njemačkoga prava (op. pr.)

²⁵ U originalu: Hausgenossenschaft (op. pr.).

²⁶ Čitaj Niverné (francuska pokrajina); parçonri; Franché Compté (pokrajina); Luan; Saon e Loar (pokrajina)

²⁷ O marki vidi u poglavlju o obrazovanju njemačke države (op. pr.)

čudo marka zvala Marca) s periodičkom podjelom obrađene zemlje, dakle pojedinačnim obrađivanjem.

Svakako patrijarhalna kućna zadruga sa zajedničkim zemljoposjedom i zajedničkim obrađivanjem dobiva sada sasvim drugo značenje nego dosada. Ne možemo više sumnjati u važnu prelaznu ulogu između matrijarhalne i individualne porodice, koju je ona odigrala kod kulturnih naroda i nekih drugih naroda Staroga svijeta. Niže ćemo se još vratiti na zaključak koji je zatim povukao Kovalevsky da je ova zadruga bila, također, i prelazni stupanj iz kojega se razvila seoska općina i općina marke s pojedinačnim obrađivanjem, te isprva periodičkom, poslije definitivnom podjelom oranica i livada.

U pogledu porodičnog života unutar ovih kućnih zadruga napomenuti je da je, barem u Rusiji, domaćin na glasu da temeljito zloupotrebljava svoj položaj prema mladim ženama zadruge, posebice prema snahama, i da znade od njih često stvoriti harem; o čemu ruske narodne pjesme govore prilično rječito.

Prije nego što prijeđemo na monogamiju, koja se padom matrijarhata brzo razvija, reći ćemo još nekoliko riječi o mnogoženstvu i poliandriji. Oba oblika braka mogu da budu samo iznimka, takoreći historijski luksuzni proizvodi, ukoliko ne bi usporedo postojali u jednoj zemlji, o čemu, kako je poznato, nema spomena. Budući da se, dakle, muškarci isključeni od mnogoženstva ne mogu tješiti kod žena preostalih od poliandrije, a broj muškaraca i žena je bez obzira na socijalne ustanove dosada bio prilično jednak, to je uzdizanje jednoga kao i drugog od ovih oblika braka do općenito važećeg oblika samo po sebi isključeno. I zaista je mnogoženstvo jednog muškarca bilo očito proizvod ropstva i ograničeno na pojedinačne izuzetne položaje. U semitsko-patrijarhalnoj porodici živi u mnogoženstvu samo sâm patrijarh, a najviše još nekoliko njegovih sinova, ostali se moraju zadovoljiti s jednom ženom. Tako je još i danas po čitavom Orijentu; mnogoženstvo je privilegij bogatih i otmjenih i regrutira se, uglavnom, kupovanjem robinja; narodna masa živi u monogamiji. Isto je takva iznimka poliandrija u Indiji i u Tibetu, kojoj bi nesumnjivo zanimljivo porijeklo iz grupnog braka trebalo još pobliže istražiti. U svojoj praksi

ona je, izgleda, uostalom mnogo kulantnija od haremskoga života puna ljubomore kod muslimana. Tako barem kod Nairâ u Indiji doduše po 3, 4 ili više muškaraca ima jednu zajedničku ženu; ali svaki od njih može imati usto u zajednici s tri ili više drugih muškaraca i drugu ženu, pa tako i treću, četvrtu itd. Pravo je čudo da MacLennan u ovim bračnim klubovima gdje čovjek može biti članom više njih, a koje sam opisuje, nije otkrio novu klasu klupskoga braka. Ovaj običaj bračnih klubova uostalom nipošto nije prava poliandrija; to je, naprotiv kako primjećuje već Giraud-Theulon, specijaliziran oblik grupnoga braka; muškarci žive u mnogoženstvu, žene u poliandriji.

4. Monogamna porodica. Ona se, kao što smo pokazali, razvija iz porodice parova u granično doba između srednjeg i višeg stupnja barbarstva; njena je konačna pobjeda jedna od oznaka početaka civilizacije. Ona se osniva na vladavini muškarca, s izričitom svrhom rađanja djece s neosporivim očinstvom, a to se očinstvo zahtijeva, jer ova djeca treba da jednom nastupe kao rođeni nasljednici očeva imetka. Monogamna se porodica razlikuje od braka parova daleko većom čvrstoćom bračne veze, koja sada više nije razrješiva prema obostranom nahodaenju. Sada je u pravilu samo još muž koji može ovu vezu razriješiti i otjerati svoju ženu. Pravo na bračnu nevjeru dopušteno mu je i sada barem još po običaju (Code Napoléon²⁸ izričito odobrava to pravo mužu, doklegod ne dovede priljeznicu u svoj bračni dom), te se sa sve većim društvenim razvojem sve više vrši; sjeti li se žena stare spolne prakse pa je hoće obnoviti, bit će strože kažnjena nego prije.²⁹

Ovaj se novi oblik porodice ispoljuje u svoj svojoj krutosti kod Grka. Dok nam, kako primjećuje Marks, položaj božica u mitologiji predočuje raniji period kad su žene još uživale slobodniji, poštovaniji položaj, nalazimo u herojsko doba ženu već poniženu uslijed prevlasti muža i konkurencije robinja. Treba samo pročitati u Odiseji,³⁰ kako Telemak odbija i ušutkuje svoju majku. Zarobljene su mlade žene kod Homera plijen pohote pobjednika;

²⁸ Građanski zakonik uveden pod Napoleonom 1804. u Francuskoj (op. pr.)

²⁹ Grčki ep koji se pripisivao legendarnom pjesniku Homeru, a obrađuje desetgodišnje lutanje Odiseja iza pada Troje (op. pr.)

zapovjednici odabiru najljepše po svome redu i činu; čitava se Ilijada okreće, kako je poznato, oko kavgе između Ahila i Agamemnona zbog takve jedne robinje. Uz svakoga važnog Homerova junaka spominje se i u ratu zarobljena djevojka s kojom dijeli šator i ležaj. Ove se djevojke uzimaju i sa sobom u domovinu i u bračni dom, kao što Agamemnon kod Eshila dovodi Kasandru; sinovi rođeni s takvim robinjama dobivaju malen udio očinske baštine i smatraju se potpuno slobodnima. Teukro je takav nezakonit sin Telamonov i smije se nazivati po svome ocu. Od supruge se očekuje da sve to dopušta, dok sama mora sačuvati strogu čistoću i vjernost supругu. Grčka je žena herojskoga doba, doduše, poštovanija od žene civilizirane periode, ali ona je za muža konačno ipak samo majka njegove bračne djece-nasljednika, njegova vrhovna upraviteljica kuće te poglavar robinja, koje on može po volji učiniti svojim prilježnicama, a to i čini.

Postojanje ropstva pored monogamije, prisustvo mladih lijepih robinja koje pripadaju mužu sa svime što je na njima, udarilo je monogamiji od početka specifično njeno obilježje, da bude monogamija samo za ženu, ali ne i za muža. A ovo obilježje ima još i danas.

Kod kasnijih Grka treba razlikovati između Dorana i Jonjana. Prvi, kojih je klasičan primjer Sparta, imaju u mnogome pogledu još starinskije bračne odnose nego što ih pokazuje čak i Homer. U Sparti važi prema tamošnjem državnom naziranju modificiran brak parova, koji pokazuje još po koju reminiscenciju na grupni brak. Brakovi bez djece se rastavljaju; kralj Anaksandridas (oko 650. prije našega računanja vremena uzeo je uz svoju ženu nerotkinju drugu ženu i vodio je dva kućanstva; u isto to vrijeme uzeo je kralj Ariston uz dvije neplodne žene treću, no otpustio je zato jednu od prvih. S druge strane smjelo je nekoliko braće imati zajedničku ženu, smio je prijatelj kome se prijateljeva žena bolje sviđala da dijeli ženu s njime, pa se smatralo da je pristojno staviti ženu na raspolaganje pristalom »pastuhu«, kako bi rekao Bismarck, čak i ako ovaj ne bi bio građanin. Prema jednome mjestu kod Plutarha gdje neka Spartanka ljubavnika, koji je progoni ponudama, upućuje svome supругu, proizlazi — po Schömannu — kao da je vladala još veća sloboda morala. Stvarni preljub, nevjera žene iza leđa muža bila je stoga nepoznata. S druge strane je u Sparti, barem u naj-

bolje doba, bilo nepoznato kućno ropstvo; neslobodni heloti stanovali su odjelito na imanjima; napast je, dakle, za Spartance bila manja da se drže njihovih žena. Nije stoga ni moglo biti drukčije, nego da su žene u Sparti kraj svih tih okolnosti zauzimale položaj koji je bio na posve drugi način poštivan nego kod ostalih Grka. Spartanske žene i elita atenskih hetera jedine su grčke žene, o kojima stari govore sa strahoštovanjem, izjave kojih su smatrali vrijednima da se zabilježe.

Sasvim je drukčije kod Jonjana, za koje je karakteristična Atena. Djevojke su učile samo presti, tkati i šiti, najviše još nešto čitati i pisati. Bile su, takorekuć, zatvorene, družile su se samo s drugim ženama. Ženska odaja bila je izoliran dio kuće, na gornjem spratu ili u stražnjem krilu kuće, kamo muškarci, posebice stranci, nisu mogli lako prodrijeti i kamo bi se žene povlačile prigodom muške posjete. Žene nisu izlazile bez pratnje robinja; kod kuće su bile formalno pod stražom; Aristofan govori o mološkim psima koji su se držali za zastrašivanje brakolomaca. U azijskim gradovima držali su se za čuvanje žena eunusi, koje su već u Herodotovo vrijeme fabricirali na Hionsu³⁰ za trgovinu, a prema Wachsmuthu³¹ ne samo za barbare. Kod Euripida je žena označena kao oikurema, kao stvar za brigu oko kuće (riječ je srednjeg roda), i osim za posao rađanja djece nije Atenjaninu bila ništa drugo nego vrhovna služavka. Muž je imao svoje gimnastičke vježbe, svoje javno djelovanje, od čega je žena isključena; imao je, osim toga, često još i robinje na svoje raspolaganje, a u doba cvata Atene raširenu i od države u najmanju ruku pogodovanu prostituciju. Upravo na temeljima ove prostitucije razvili su se jedini grčki ženski karakteri, koji se duhom i izobrazbom umjetničkog ukusa isto tako izdižu iznad općenitog nivoa antičkoga ženstva kao Spartanke svojim karakterom. Ali da je trebalo ponajprije postati heterom, da bi se postalo ženom, to je najoštrija osuda atenske porodice.

Ova je atenska porodica postala tokom vremena uzorom prema kojemu su uobličili svoje kućne prilike ne samo ostali Jonjani nego sve više i svi Grci tuzemstva i kolonija. Ali usprkos svemu izoliranju i paski, ipak su

³⁰ Grčki otok (op. pr.)

³¹ čitaj Vaksmut (op. pr.)

Grkinje znale i prečesto naći priliku da prevare svoje muževe. Ovi muževi koji su se stidjeli da pokažu ma kakvu ljubav prema svojim ženama, zabavljali su se svakakvim ljubakanjima s heterama; ali poniženje žena osvetilo se muževima, te je ponizilo i njih dok nisu potonuli u odvratnoj ljubavi s dječacima, pa oskrvnuli svoje bogove kao i same sebe mitom o Ganimedu.

To je, eto, bilo porijeklo monogamije, ukoliko ga možemo slijediti kod najciviliziranijeg i najrazvijenijeg naroda staroga vijeka. Ona nije nipošto bila plod individualne spolne ljubavi, s kojom nije imala apsolutno nikakve veze, budući da su brakovi ostali kao i prije brakovi konvencije.³² Ona je bila prvi oblik porodice koji nije bio osnovan na prirodnim nego na ekonomskim uslovima, naime, na pobjedi privatnog vlasništva nad prvobitnim prirodnim kolektivnim vlasništvom. Vladavina muža u porodici i rađanje djece, koja su mogla biti samo njegova i koja su bila određena za nasljednike njegova bogatstva — jedino je to bila bez okolišanja izrečena isključiva svrha individualnoga braka kod Grka. Inače im je taj brak bio teret, dužnost prema bogovima, državi i vlastitim predcima, dužnost koju je naprosto trebalo ispuniti. U Ateni je zakon silio ne samo na ženidbu nego i na ispunjenje minimuma t. zv. bračnih dužnosti sa strane muža.

Na taj način individualni brak nipošto ne ulazi u historiju kao izmirenje muškarca i žene, a još daleko manje kao najviši oblik toga izmirenja. Naprotiv, taj se brak javlja kao podjarmljivanje jednoga spola po drugome, kao proklamacija dosada u čitavoj prethistoriji nepoznate suprotnosti spolova. U jednome starom neštampanom rukopisu, koji smo Marks i ja izradili 1864.,³³ nalazim: »Prva podjela rada je podjela muškarca i žene u svrhu rađanja djece.« A danas mogu dodati: prva klasna suprotnost, koja se pojavljuje u historiji, podudara se s razvojem antagonizma između muža i žene u pojedinačnom braku, a prvo klasno ugnjetavanje s onim ženskoga spola po muškom. Individualni brak bijaše velik historijski progres, ali ujedno otvara pored ropstva i privatnog bogatstva onu epohu do današnjice u kojoj je svaki napredak u isti čas relativan nazadak, u kojemu se sreća i razvoj jednoga ostvaruje samo nesrećom i potiskivanjem

³² dogovora, uzimajući u obzir različite okolnosti i prilike (op. pr.)

³³ odnosi se na »Njemačku ideologiju« (op. pr.)

drugoga. Individualni brak je stanični oblik civiliziranog društva na kojemu već možemo proučavati prirodu suprotnosti i protuslovlja koja se u punoj mjeri razvijaju u tome društvu.

Stara relativna sloboda spolnoga života nipošto nije nestala pobjedom braka parova pa čak ni individualnoga braka. Stari bračni sistem, sveden na uže granice postepenim izumiranjem punalua grupâ, još je uvijek okružavao porodicu što se razvija dalje i držao se njenih skuta čak do prvoga svitanja civilizacije... iščeznuo je konačno u novome obliku, heterizmu, koji proganja ljude sve do u civilizaciju, poput tamne sjene koja pada na porodicu.« Pod heterizmom razumijeva Morgan pored braka pojedinaca postojeće vanbračne spolne odnose muškaraca s neudatim ženama, koji odnosi, kao što je poznato, cvatu kroz čitavu periodu civilizacije u najrazličitijim oblicima, te se sve više pretvaraju u otvorenu prostituciju. Ovaj se heterizam izvodi posve neposredno iz grupnoga braka, iz žrtve tjelesnoga podavanja žena, kojom su iskupljivale pravo na nevinost. Podavanje za novac bilo je isprva vjerski čin, vršilo se u hramu božice ljubavi, a novac je tekao prvobitno u riznicu svetišta. Hierodule boginje Anaite u Armeniji, Afrodite u Korintu, kao i uz hramove vezane vjerske plesačice Indije, t. zv. bajadere (riječ je iznakažena iz portugalskoga bailadeira, plesačica), bile su prve prostitutke. Podavanje, prvobitno dužnost svake žene, vršile su poslije samo ove svećenice, zamjenjujući sve druge žene. Kod drugih se naroda izvodi heterizam od spolne slobode dopuštene djevojkama prije braka — dakle, također, ostatak grupnog braka, koji je tek drugim putem došao do nas. S pojavom razlika u vlasništvu, dakle već na višem stupnju barbarstva, nastupa uz robovski rad sporadično i najamni rad, a istovremeno, kao njegov nužan korelat, obrtimična prostitucija slobodnih žena kraj prisilnog podavanja robinja. Na taj je način baština koju je grupni brak ostavio civilizaciji u naslijeđe, dvoobrazna, kao što je sve ono što civilizacija stvara dvoobrazno, dvolično, u sebi pocijepano; protuslovno; ovdje monogamija, tamo heterizam zajedno sa svojim najekstremnijim oblikom, prostitucijom. Heterizam je, naime, društvena ustanova kao i svaka druga; on nastavlja staru spolnu slobodu — u korist muškaraca. U stvarnom životu heterizam se ne samo trpi nego u nje-

mu naročito vladajuće klase marljivo učestvuju dok ga riječima osuđuju. Ali, u stvari, ova osuda nipošto ne po- gađa muškarce koji pri tome imaju udjela, nego samo žene: njih žigošu i izopćuju, da bi se tako još jednom proklamiralo bezuvjetno gospodstvo muškaraca nad žen- skim spolom kao osnovni društveni zakon.

Međutim, s time se razvija druga suprotnost unutar same monogamije. Kraj supruge koji heterizmom uljepša- va svoj život, nalazi se zanemarena supruga. A nemoguće je imati jednu stranu suprotnosti bez druge, isto tako kao što se ne može više držati u ruci čitavu jabuku kad se polovica pojela. Usprkos tome izgleda da je to bilo mi- šljenje muževa, dok ih njihove žene nisu poučile boljemu. S monogamijom se pojavljuju dva stalna društvena ka- rakterna lika koji su ranije bili nepoznati: stalni ljubav- nik žene i rogonja. Muškarci su izvojevali pobjedu nad ženama, ali krunisanje su velikodušno preuzele pobije- đene. Kraj monogamnog braka i heterizma postalo je bra- kolomstvo neizbježivom društvenom ustanovom — strogo zabranjivanom, oštro kažnjavanom, ali neugušivom. Si- gurno očinstvo djece počivalo je kao i prije u najboljem slučaju na moralnom uvjerenju, pa da bi riješio ovo ne- rješivo protuslovlje, dekretirao je Code Napoléon čl. 312: L'enfant conçu pendant le mariage a pour père le mari; djetetu začetom za vrijeme braka ocem je — suprug. To je posljednji rezultat triju hiljada godina monogamije.

U slučajevima koji ostaju vjerni svome historijskom postanku, te jasno ispoljavaju izrazitu suprotnost muškar- ca i žene, izraženu isključivom vlašću muškarca, dobivamo na taj način s monogamnom porodicom u minijaturi sliku istih suprotnosti i protuslovlja, u kojima se kreće dru- štvo, koje je od nastupa civilizacije pocijepano u klase, a da ih ne može riješiti ni svladati. Govorim ovdje, na- ravno, samo o onim slučajevima pojedinačnoga braka, gdje bračni život teče uistinu prema propisu prvobitnoga ka- raktera čitave ustanove, ali gdje se žena buni protiv go- spodstva muža. Da se svi brakovi tako ne odvijaju, ne zna nitko bolje od njemačkoga filistra, koji svoju vlast u kući ne zna bolje čuvati nego vlast u državi, i čija žena stoga punim pravom nosi one hlače kojih on nije vrijedan. No zato se i uobražava da je daleko uzvišen nad svojim fran- cuskim supatnikom, kome se, češće nego njemu samome, događaju daleko gore stvari.

Pojedinačna porodica uostalom se nipošto nije svuda i uvijek pojavljivala u klasično-oštrome obliku, koji je imala u Grka. Kod Rimljana, koji su kao budući osvajači svijeta imali širi, iako manje istančan pogled od Grka, bila je žena slobodnija i poštovanija. Rimljanin je smatrao da mu je bračna vjernost u dostatnoj mjeri zajamčena gospodstvom nad životom i smrću svoje žene. A i žena je ovdje mogla isto tako kao i muškarac po volji razriješiti brak. Ali najveći je napredak u razvoju individualnog braka izvršen svakako ulaskom Nijemaca u historiju, i to zato, što se kod njih, bit će zbog njihova siromaštva, monogamija tada, izgleda, još nije potpuno razvila iz braka parova. Zaključujemo to po trima okolnostima koje spominje Tacit: Prvo, kraj velike posvećenosti braka — »zadovoljavaju se jednom ženom, žene žive ograđene nevinošću« — ipak je važno mnogoženstvo za odličnike i plemenske vođe, dakle, stanje nalik na stanje kod Amerikanaca, kod kojih važi brak parova. A drugo, prijelaz od matrijarhata u patrijarhat mogao je biti izvršen tek kratko vrijeme prije toga, jer je još uvijek majčin brat — najbliži muški gentilni rođak po materinskom pravu — važio gotovo bližim rođakom nego vlastiti otac, što također odgovara stanovištu američkih Indijanaca, kod kojih je Marks, kako je često znao reći, našao ključ za razumijevanje našega vlastitoga pradoba. I treće, žene su kod Nijemaca uživale najviše poštovanje i imale velikog utjecaja i na javne poslove, što je u neposrednoj suprotnosti s monogamskom vlašću muškaraca. To su gotovo sve stvari u kojima se Nijemci podudaraju sa Spartancima, kod kojih, kao što smo vidjeli, brak parova, također, još nije bio potpuno svladan. S Nijemcima je, dakle, i u tom pogledu dospio posve nov elemenat do svjetske vlasti. Nova monogamija, koja se sada razvijala na razvalinama rimskoga svijeta iz mješavine naroda, zao djela je vlast muškaraca u blaže oblike i ostavila je ženama barem prema vani daleko poštovaniji i slobodniji položaj nego što ga je klasični stari vijek ikada poznavao. Tek je time bila pružena mogućnost na kojoj se iz monogamije — u njoj, uz nju i protiv nje, kako kada — mogao razviti najveći moralni napredak koji joj zahvaljujemo: moderna individualna spolna ljubav, koja je bila nepoznata cijelom prijašnjem svijetu.

No, ovaj je napredak proizašao svakako iz okolnosti da su Nijemci živjeli još u porodici parova te su njoj odgovarajući položaj žene, kolikogod je bilo moguće, nakalemili na monogamiju, a nipošto nije proizašao iz bajoslovnih i izvanredno moralnih prirodnih predispozicija Nijemaca, koje se ograničavaju na to da se brak parova uistinu ne kreće u onim jakim moralnim suprotnostima kao monogamija. Naprotiv, Nijemci su na svojim skitalačkim pohodima, naročito na jugoistok, stepskim nomadima na Crnom Moru, moralno jako propali, te su od njih prihvatili, osim njihovih jahačkih vještina, i težak protivuprirodan razvrat, što Ammianus izričito posvjedočuje o Taffalcima i Prokop o Herulima.

Ako je, pak, monogamija od svih poznatih oblika porodice bila onaj oblik pod kojim se jedino mogla razviti moderna spolna ljubav, to ovo ne znači da se ova razvila isključivo ili makar samo pretežno unutar monogamije, kao ljubav jednoga supruga prema drugom. To je isključivala cijela priroda čvrstoga monogamnog braka pod gospodstvom muža. Kod svih historijski aktivnih, tj. kod svih vladajućih klasa ostalo je sklapanje braka ono što je bilo od braka parova, stvar konvenijence, koju su aranžirali roditelji. A prvi oblik spolne ljubavi kao strasti, koji se historijski pojavljuje, kao strasti koja je svakome čovjeku svojstvena, barem kod vladajućih klasa, kao najviši oblik spolnog nagona — što upravo čini njegov specifični karakter — ovaj njen prvi oblik, viteška ljubav srednjega vijeka, nipošto nije bila neka bračna ljubav. Naprotiv. U svome klasičnome obliku, kod Provansalaca,³⁴ ona plovi punom parom u pravcu brakolomstva, te ga njeni pjesnici slave. Cvijet provansalske ljubavne poezije su albe, njemački Tagelieder (čitaj tagelider zornice, op. pr.). One opisuju žarkim bojama kako je vitez u postelji svoje ljepotice — žene drugoga — dok je vani stražar, koji mu dovikuje čim se javi prvo svitanje (alba), da bi još mogao neprimjetno umaknuti; prizor rastanka čini tada vrhunac. Sjeverni Francuzi, pa i vrijedni Nijemci, prihvatili su, također, ovu vrstu pjesništva s odgovarajućom manirom viteške ljubavi, pa je naš stari Wolfram von Eschenbach³⁵ ostavio o istom tom skliskom

³⁴ stanovnici južne Francuske (op. pr.)

³⁵ Esenbah (op. pr.)

predmetu 3 prekrasna Tagelieder-a, koji su mi miliji od njegova tri duga junačka epa.

Građansko sklapanje braka naših dana je dvojako. U katoličkim zemljama nađu roditelji, kao i prije, mladom građanskom sinu primjerenu ženu, a posljedica je toga, naravno, najpuniji razvoj suprotnosti sadržane u monogamiji: bujan heterizam na strani muža, bujno brakolomstvo na strani žene. Katolička je crkva zacijelo samo zbog toga ukinula rastavu braka, jer se uvjerila da protiv preljuba, kao što ni protiv smrti, nema lijeka. Naprotiv je u protestantskim zemljama pravilo da se građanskom sinu dopušta da uz veću ili manju slobodu odabere ženu iz svoje klase, prema čemu se sklapanje braka može temeljiti na stanovitom stupnju ljubavi, što se pristojnosti radi i stalno pretpostavlja, a što odgovara protestantskom licemjerstvu. Muškarac se ovdje pospanije bavi heterizmom, a brakolomstvo žene nije toliko pravilom. No budući da u svakoj vrsti braka ljudi ostaju ono što su bili prije braka, a građani su protestantskih zemalja većinom filistri, to ova protestantska monogamija dopijeva u prosjeku najpovoljnijih slučajeva samo do bračne zajednice pune olovne dosade, koja se označuje imenom porodična sreća. Najbolje ogledalo obih ovih ženidbenih metoda je roman, za katoličku maniru francuski, za protestantsku njemački roman. U svakom od njih »on je dobiva«: u njemačkom mladić djevojku, u francuskom suprug rogove. Koji je od obojice kod toga lošije prošao, ne može se uvijek utvrditi. Zbog čega dosada njemačkoga romana i izaziva kod francuskoga buržuja istu onu jezu, kao »nemoral« francuskoga romana kod njemačkoga filistra. Iako u najnovije vrijeme, kad »Berlin postaje svjetskim gradom«, njemački roman počinje da se nešto manje plaho podaje heterizmu i brakolomstvu, koje je tamo već odavna predobro poznato.

Ali, u oba je slučaja ženidba uslovljena klasnim položajem učesnika, pa je utoliko uvijek brak konvencijence. Ovaj brak konvencijence znade se u oba slučaja i prečesto pretvoriti u najotvoreniju prostituciju, katkada oba dijela, daleko češće žene koja se razlikuje od obične kurtizane samo po tome, što svoje tijelo ne iznajmljuje kao najamna radnica za rad na komad, nego ga jednom za

uvijek prodaje u ropstvo. A za sve brakove konvencije vrijedi Fourierova riječ: »Kao što u gramatici dvije negacije čine jednu afirmaciju, tako u ženidbenom moralu dvije prostitucije važe kao jedna krijepost«. Spolna ljubav postaje i može postati istinskim pravilom u odnosu prema ženi samo kod ugnjetenih klasa, dakle, dandanas kod proletarijata — bio taj odnos baš službeno koncesioniran ili ne. No tu su uklonjeni baš svi temelji klasične monogamije. Tu nema svega onoga vlasništva, za očuvanje i nasljeđivanje kojega je upravo i stvorena monogamija i gospodstvo muškaraca, a s time ovdje nema baš nikakva podstreka, da bi se gospodstvo muškaraca dovelo do izražaja. Još više, čak i sredstava nema; građansko pravo koje štiti ovo gospodstvo, postoji samo za one koji posjeduju i za njihovo ophođenje s proleterima; ono stoji novaca pa stoga siromaštva radi ni nema nikakve vrijednosti za stav radnika prema njegovoj ženi. Tu odlučuju posve drugi lični i društveni odnosi. A pogotovo je uklonjen posljednji ostatak gospodstva muškaraca u proleterskom stanu, otkako je krupna industrija premjestila ženu iz kuće na tržište rada i u tvornicu, te je učinila i prečesto stvara hraniocem porodice — tek da je ostalo još nešto brutalnosti prema ženi, koja je uzela maha od uvođenja monogamije. Tako porodica proletera nije više monogamska u strogom smislu riječi, čak ni kraj najstrasnije ljubavi i najčvršće vjernosti kod obojice i usprkos svemu eventualnom duhovnom i svjetovnom blagoslovu. Stoga ovdje i igraju vječni pratioci monogamije heterizam i brakolomstvo, gotovo iščezavajuću ulogu; ženi je stvarno opet vraćeno pravo na rastavu braka, pa, ako nema sloge, radije će se rastati. Ukratko, proleterski brak je monogaman u etimološkom smislu riječi, no nipošto ne u historijskom smislu.

Naši pravници doduše nalaze da napredak zakonodavstva oduzima ženama u sve većoj mjeri razlog da se žale. Moderni civilizirani zakonski sistemi priznaju sve više, prvo, da brak, da bi bio valjan, mora biti ugovor sklopljen od obje strane dobrovoljno, drugo, da i za vrijeme braka obje strane treba da uživaju jedno nasuprot drugome ista prava i dužnosti. Provode li se oba zahtjeva konzekventno, to bi žene imale sve što god mogu zatražiti.

Ova je prava pravnička argumentacija točno ona ista kojom radikalni republikanski buržuj odbija proletera i

poziva ga na red. Radni ugovor trebao bi da bude sklopljen dobrovoljno od obih strana. No on važi kao dobrovoljno sklopljen, čim zakon izjednači obje strane na papiru. Moć koju daje različit klasni položaj jednoj strani, pritisak koji ona vrši na drugu stranu — stvarni ekonomski položaj obiju — to se zakona ništa ne tiče. A za vrijeme trajanja radnog ugovora opet su obje strane ravnopravne, ukoliko se jedna ili druga strana toga nije izričito odrekla. Da ekonomski položaj sili radnika da se odrekne čak i posljednje sjenke prividne ravnopravnosti, tu zakon opet nije kriv.

Glede braka je zakonu, čak i najnaprednijem, potpuno udovoljeno, čim su učesnici formalno izjavili u zapisnik svoj dobrovoljni pristanak. Što se događa iza pravničkih kulisa, gdje se odigrava stvarni život, kako se ostvaruje taj dobrovoljni pristanak, zato se ni zakon ni pravnik ne mogu brinuti. A, ipak, ovdje bi najjednostavnije pravno uspoređenje trebalo pokazati pravniku što je zapravo s tim dobrovoljnim pristankom. U zemljama gdje je djeci zakonom osiguran nužni dio roditeljskog imetka, gdje se ona, dakle, ne mogu razbaštiniti — u Njemačkoj, u zemljama francuskog prava itd. — vezana su djeca kod sklapanja braka uz pristanak svojih roditelja. U zemljama engleskog prava, gdje zakon ne traži pristanak roditelja kod sklapanja braka, imaju roditelji i punu slobodu oporučnog raspolaganja svojom imovinom, mogu svoju djecu razbaštiniti po miloj volji. Da usprkos tome i upravo zbog toga sloboda sklapanja braka u klasama, gdje ima šta baštiniti, u Engleskoj i u Americi, nije u stvari ni za dlaku veća nego u Francuskoj i u Njemačkoj, to je, naravno, jasno.

Ništa bolje nije ni s pravnom ravnopravnošću muža i žene u braku. Njihova pravna nejednakost, koju smo naslijedili iz prijašnjih društvenih stanja, nije uzrok nego posljedica ekonomskog ugnjetavanja žene. U starom komunističkom domaćinstvu, koje je obuhvaćalo mnogo bračnih parova i njihovu djecu, bilo je vođenje domaćinstava, koje je bilo predano ženama, isto tako javna, društveno potrebna industrija, kao i nabavljanje živežnih namirnica sa strane muškaraca. S patrijarhalnom porodicom, a još više s monogamnom pojedinačnom porodicom to se promijenilo. Vođenje domaćinstva izgubilo je svoj javni ka-

rakter. Ono se nije više ticalo društva. Postalo je p r i v a t -
n a s t v a r, žena je postala prva služavka, potisnuta iz su-
djelovanja u društvenoj proizvodnji. Tek joj je krupna in-
dustrija našega vremena — i to samo proleterki — opet
otvorila put u društvenu proizvodnju. Ali tako da ostaje
isključena iz javne proizvodnje i ne može ništa privređi-
vati, ako ispunjava svoje privatne porodične dužnosti; i da
joj je nemoguće ispunjavati porodične dužnosti, ako želi
sudjelovati u javnoj industriji i samostalno privređivati. A
kao što prolazi u tvornici, tako je ženi u svim poslovnim
granama, sve do medicine i advokature. Moderni se mono-
gamni brak osniva na otvorenom ili prikrivenom kućnom
ropstvu žene, a moderno društvo je masa koja je sastav-
ljena iz samih monogamnih porodica kao svojih molekula.
Muž mora danas u velikoj većini slučajeva da bude onaj
koji privređuje, hranilac porodice, barem kod posjedničkih
klasa, a to mu daje položaj vlasti, kome ne treba posebnog
pravnog privilegiranja. On je u porodici buržuj, žena
predstavlja proletarijat. U industrijskom svijetu, međutim,
iskače specifični karakter ekonomskog ugnjetavanja koje
pritište proletarijat tek onda punom oštrinom, kad su
uklonjeni svi posebni zakonski privilegiji kapitalističke
klase i uspostavljena puna juristička jednakopravnost obih
klasa; demokratska republika ne ukida suprotnost ovih
klasa, ona, naprotiv, tek daje tlo, na kome će se ta suprot-
nost borbom ukloniti. A isto tako će i osebujni karakter
vladavine muža nad ženom u modernoj porodici, te po-
treba kao i način uspostave istinskog društvenog izjedna-
čenja obih strana tek onda dospjeti na jarko danje svi-
jetlo, kad obje strane budu pravno potpuno jednako-
pravne. Tada će se pokazati da je prvi preduslov oslobo-
đenja žene ponovo uvađanje čitavoga ženskog roda u
javnu industriju, a da ovo uvađanje opet zahtijeva od-
stranjenje osobine monogamnog braka kao ekonomske je-
dinice društva.

Postoje, prema tome, tri glavna oblika braka, koji
uglavnom odgovaraju trima glavnim stadijima ljudskog
razvoja. Za divljaštvo grupni brak, za barbarstvo brak
parova, za civilizaciju monogamija dopunjena brakolom-
stvom i prostitucijom. Između braka parova i monoga-
mije uklopljena je, na višem stupnju barbarstva, komanda
muževa nad robinjama i mnogoženstvo.

Kao što je dokazao čitav naš prikaz, vezan je napredak, koji se ispoljava u ovom redoslijedu, uz osebnost da se ženama sve više oduzima spolna sloboda grupnoga braka, dok se muškarcima ne oduzima. I zaista, grupni brak postoji za muškarce u stvari do dana današnjega. Što je kod žene zločin i povlači za sobom teške zakonske i društvene posljedice, to važi kod muškarca časnim ili pak, u najgorem slučaju, lakom moralnom ljagom koja se podnosi s uživanjem. No što se više tradicionalni heterizam u našem vremenu mijenja kapitalističkom robnom proizvodnjom i njoj prilagođuje, što se više preobrazuje u otvorenu prostituciju, to više djeluje demoralizatorno. I to muškarce demoralizira još daleko više nego žene. Prostitucija degradira među ženama samo one nesretnice koje su joj pale žrtvom, a ni ove ni izdaleka u tolikoj mjeri kao što se obično misli. Naprotiv, ona ponizuje karakter svekolikog muškog svijeta. Tako je posebice dugotrajno stanje zaruka u devet od deset slučajeva formalna pripremna škola za bračnu nevjeru.

Međutim, idemo u susret društvenom preokretu gdje će dosadniji ekonomski temelji monogamije isto tako neminovno nestati kao i njezina dopuna, prostitucija. Monogamija je nastala iz koncentracije većih bogatstava u jednoj ruci — i to ruci muškarca — i iz potrebe da se ta bogatstva ostave u nasljedstvo djeci ovoga muškarca i nikojeg drugoga. Zato je bila potrebna monogamija žene, a ne muškarca, tako da ova monogamija žene nipošto nije bila na putu otvorenoj ili prikrivenoj poligamiji muškarca. Ali predstojeći društveni preokret reducirat će ovu čitavu brigu oko nasljedstva na minimum, preobrazbom barem daleko najvećeg dijela trajnih, nasljedivih bogatstava — sredstava proizvodnje — u društveno vlasništvo. A budući da je monogamija nastala iz ekonomskih uzroka, hoće li ona nestati kad nestanu ovi uzroci?

Moglo bi se s punim pravom odgovoriti: ona ne samo ne će nestati nego će, štaviše, tek biti u cijelosti ostvarena. Jer s preobrazbom sredstava proizvodnje u društveno vlasništvo nestaje i najamnoga rada, proletarijata, dakle i potrebe za stanovit — statistički odredivi — broj žena da se podavaju za novac. Prostitucija nestaje, monogamija, umjesto da propadne, postaje konačno stvarnošću — i za muškarce.

Položaj muškaraca bit će, dakle, svakako znatno izmijenjen. Ali i u položaju žena, svih žena, nastupa znatna promjena. Prijelazom sredstava proizvodnje u kolektivno vlasništvo prestaje pojedinačna porodica da bude ekonomska jedinica društva. Privatno kućanstvo se pretvara u društvenu industriju. Njega i odgoj djece postaju javnim poslom; društvo se brine podjednako za svu djecu, bila ona bračna ili vanbračna. S time otpada briga radi »posljedica«, koje danas predstavljaju najbitniji društveni — moralni i ekonomski — momenat, što sprečava da se neka djevojka poda bez ikakvih obzira ljubljenoj muškarcu. Ne će li to biti dovoljan uzrok da se postepeno ostvari slobodan spolni život, a time i širokogrudnije javno mnijenje glede djevičanske časti i ženske sramote? I konačno, nismo li vidjeli da su u modernom svijetu monogamija i prostitucija doduše suprotnosti, ali nerazdružive suprotnosti, polovi istoga društvenoga stanja? Može li prostitucija nestati, a da za sobom ne povuče i monogamiju u propast?

Ovdje stupa u akciju nov momenat, momenat koji je u vrijeme dok se monogamija izgrađivala postojao u najboljem slučaju u zametku: individualna spolna ljubav.

Prije srednjeg vijeka ne može biti govora o individualnoj spolnoj ljubavi. Da su lična ljepota, intimno druženje, suglasne sklonosti itd. budile kod ljudi različita spola prohtjev za spolnim odnosima, da ni muškarcima ni ženama nije bilo posve ravnodušno s kim će stupiti u taj intimni odnos, to je samo po sebi razumljivo. No odavle pa do spolne ljubavi još je neizmjereno daleko. Za čitavog staroga vijeka roditelji sklapaju brakove za učesnike, a ovi se tome mirno podvrgavaju. Ono malo bračne ljubavi što je poznaje stari vijek, nije možda subjektivna sklonost nego objektivna dužnost, ne uzrok već korelat braka. Ljubavnih odnošaja u modernom smislu ima u starom vijeku samo izvan službenog društva. Pastiri, kojih su ljubavne radosti i boli opjevali Teokrit i Moshus, Dafnis i Chloe Longosa su sami robovi, koji nemaju udjela u državi, životnoj sferi slobodnoga građanina. Ali osim robova nalazimo ljubakanja samo kao proizvode rastvaranja staroga svijeta u propadanju, a sa ženama koje se nalaze također izvan službenoga društva, s heterama, dakle s tuđinkama ili oslobođenicama: u Ateni od predvečerja njene

propasti, u Rimu u doba carstva. Ako je zaista bilo ljubakanja i između slobodnih građana i građanki, a to samo zbog preljuba. A klasičnome pjesniku ljubavi staroga vijeka, starom Anakreontu, bila je spolna ljubav, u našem smislu, u tolikoj mjeri posljednja briga, da mu je čak i spol ljubljenoga bića posljednja briga.

Naša se spolna ljubav bitno razlikuje od priprostog spolnog prohtjeva, erosa, starih. Prvo, ona pretpostavlja kod ljubljenoga bića uzvraćanje ljubavi; žena je u tome pogledu jednaka muškarcu, dok je se kod antičkoga erosa ne pita baš uvijek za to. Drugo, spolna se ljubav odlikuje stupnjem intenziteta i trajanja, po kome obim stranama neposjedovanje i rastanak izgleda velikom, ako ne čak i najvećom nesrećom; da bi se mogli uzajamno posjedovati, spremni su sve staviti na kocku, čak i život, što se u starom vijeku događalo u najboljem slučaju kod preljuba. I, konačno, nastaje novo moralno mjerilo za prosuđivanje spolnih odnosa; ne pita se samo: da li su bili braćni ili vanbraćni, nego i: da li su proistekli iz ljubavi i uzvraćene ljubavi ili nisu? Razumije se da ovo novo mjerilo u feudalnoj ili građanskoj praksi ne prolazi bolje od svih ostalih mjerila morala — prelazilo se preko njega. No ne prolazi ni gore. Ono se isto tako priznaje kao i moral — u teoriji, na papiru. A više se, zasada, ne može zahtijevati.

Tamo gdje je stari vijek prekinuo sa svojim prvim počecima spolne ljubavi, tu nastavlja srednji vijek: kod preljuba. Već smo opisali vitešku ljubav koja je izmislila svoje pjesme. Od ove ljubavi koja hoće da skrši brak, do one koja treba da ga osnuje, još je dalek put koji vitezstvo nije nikada potpuno prevalilo. Čak, ako prijedemo od frivolnih Romana na krepkosne Nijemce, naći ćemo u Nibelungenliedu, da Kriemhilda doduše potajice nije ništa manje zaljubljena u Siegfrieda nego on u nju, ali da ipak na Guntherovu obavijest da ju je zaručio za nekoga viteza kojega ne imenuje, mirno odgovara: »Ne trebate me moliti; kako mi zapovijedate, takva ću uvijek biti; onoga koga ćete mi vi, gospodaru, dati za muža, s tim ću se rado zaručiti.« Njoj ni ne pada uopće na pamet, da bi njena ljubav ovdje mogla ma kako doći u obzir. Gunther prosi Brunhildu, Etzel Kriemhildu, a da ih nikada nisu ni vidjeli. Isto tako u »Gutruni« prosi Sigebant Irski norvešku Utu, Hetel od Hegelingena Hildu Irsku, konačno

Siegfried von Morland Hartmutu Ormanijsku i Herwig Zeelandski Gutrunu, a tek se tu događa da se ova dobrovoljno odluči za posljednjega. U pravilu odabiru vjerenicu mladome knezu njegovi roditelji, ako su još na životu, inače je odabire sam uz savjet velikih lenskih gospodara koji u svim slučajevima imaju pri tome važnu riječ. Drukčije i ne može da bude. Za viteza ili baruna kao i za samog zemaljskog kneza³⁶ ženidba je politički čin, prilika za povećanje moći pomoću novih saveza; interes Kuće ima da odluči, a ne ono što je po volji pojedinca. Kako bi tu ljubav uopće mogla doći u priliku da kaže posljednju riječ o sklapanju braka?

Nije drukčije ni s cehovskim građaninom sredovječnih gradova. Upravo privilegije koje ga štite, klauzulirana cehovska pravila, izmudrene granične linije koje ga zakonski dijele ovdje od drugih cehova, ondje od njegovih vlastitih cehovskih drugova, tamo od njegovih pomoćnika i naučnika, već su dobrano suzile krug unutar kojega je morao tražiti podesnu suprugu. A koja je među njima bila najpodesnija, o tome pod tim složenim sistemom bezuvjetno nije odlučivalo njegovo individualno nahođenje, nego porodični interes.

Tako je, dakle, u golemoj većini slučajeva sklapanje braka ostalo sve do konca srednjeg vijeka, kao što je bilo od početka, stvar o kojoj nisu odlučivali učesnici. Isprva su se ljudi već rađali oženjeni — oženjeni s čitavom grupom drugoga spola. U kasnijim oblicima grupnoga braka vladao je vjerojatno sličan odnos, tek uz sve veće sužavanje grupe. U braku parova je pravilom da majke ugovaraju brakove svoje djece; i ovdje odlučuju obziri na nove rodbinske veze, koje bi imale mladome paru pribaviti jači položaj u gensu i u plemenu. A kad je s prevlađivanjem privatnoga vlasništva nad kolektivnim vlasništvom i sa zainteresiranošću na naslijeđe došlo na vlast očinsko pravo i monogamija, tada je tek sklapanje brakova palo u zavisnost od ekonomskih obzira. Oblik braka kupovanjem iščezava, no stvar se u sve većoj mjeri provodi, tako da ne samo žena nego i muž dobiva cijenu — ne prema svojim ličnim svojstvima, nego prema svome posjedu. Da bi uzajamna naklonost učesnika bila za sklapanja braka razlogom koji premašuje sve ostalo, to je u praksi

³⁶ U originalu Landesfürst.

vladajućih klasa ostalo nečuveno od početka; takva šta se moglo zbiti jedino u romantici ili — kod ugnjetenih klasa, koje se nisu uzimale u obzir.

To je bilo stanje koje je zatekla kapitalistička proizvodnja, kad se, od vijeka geografskih otkrića, svjetskom trgovinom i manufakturom spremala za svjetsku vlast. Čovjek bi pomislio da joj je ovaj modus sklapanja braka neobično odgovarao, a tako je i bilo. A ipak je ona bila ta — ironija svjetske historije je nedokučiva — koja je morala izvršiti odlučan udarac protiv njega. Pretvarajući sve stvari u robu, rastvorila je sve stečene, od starine uobičajene odnose, stavila je na mjesto naslijeđenog običaja, historijskog prava, kupnju i prodaju, »slobodni« ugovor, pa je tako engleski pravnik H. S. Maine mislio da je učinio silno otkriće kada je rekao da se sav naš napredak prema prijašnjim epohama sastoji u tome, da smo dospjeli from status to contract, od nasljedstvom stečenih do dobrovoljno ugovorenih stanja što, dakako, nalazimo ukoliko je ispravno, već u »Komunističkom manifestu«.

Ali, za sklapanje ugovora potrebni su ljudi koji mogu slobodno raspolagati svojom osobom, činima i vlasništvom, i koji su ravnopravni jedan nasuprot drugome. Stvoriti ove »slobodne« i »jednake« ljude bio je upravo jedan od glavnih poslova kapitalističke proizvodnje. Makar se to još isprva događalo samo na polusvijestan, povrh toga vjerski zaodjenut način, to je ipak od Luterove i kalvinske reformacije stajala izreka da je čovjek samo onda posve odgovoran za svoje čine, ako ih je počinio punom slobodom volje, i da je moralna dužnost opirati se protiv svakog prisiljavanja na nemoralno djelo. No kako se to slagalo s dotadanjom praksom sklapanja brakova? Brak je bio po građanskom shvaćanju ugovor, pravni posao, i to najvažniji od svih, jer je donosio odluke o tijelu i duhu dvoje ljudi, na doživotno vrijeme. Ovaj se posao tada, do duše, sklapao formalno dobrovoljno; bez onoga »da« učesnikâ nije se moglo ništa. No znalo se i predobro kako se dolazi do ovoga »da« i tko su zapravo oni koji u stvari sklapaju brak. Međutim, ako se za sve ostale ugovore tražila stvarna sloboda odluke, zašto ne i za ovaj ugovor? Zar oboje mladih ljudi koje je trebalo svesti, nije imalo i pravo slobodnoga raspolaganja samima sobom, svojim tijelom i njegovim organima? Zar spolna ljubav nije do-

šla u modu s viteštvom i zar nije, nasuprot viteškoj preljubničkoj ljubavi, ljubav supruge njen pravi građanski oblik? Ali, ako je dužnost suprugâ da se uzajamno ljube, nije li isto tako dužnost onih koji se ljube da sklope brak među sobom i ni s kim drugim? Nije li ovo pravo zaljubljenih bilo veće nego pravo roditelja, rođaka i drugih tradicionalnih ženidbenih mešetara i bračnih svodnika? Ako je pravo slobodne lične ocjene moglo nesmetano prodrijeti u crkvu i u vjeru, kako da zastane pred nepodnosivim zahtjevom starije generacije, da raspolaže tijelom, dušom, imetkom, srećom i nesrećom mlađe generacije?

Ova je pitanja trebalo nabaciti u doba koje je olabavilo sve stare sponе društva, i pokolebalo sve naslijeđene predodžbe.

Svijet se odjedanput povećao za deseterostruko; umjesto jednoga kvadranta jedne polukugle, sada se čitava zemaljska kugla pružala pogledu zapadnih Evropejaca, koji se požuriše da zaposjednu ostalih sedam kvadranta. I kao što su pale stare tijesne ograde domovine, tako i hiljadugodišnje ograde sredovječna propisanog načina mišljenja. Vanjskom kao i unutarnjem oku čovjeka otvorio se neizmjerно širi horizont. Što je više moglo značiti mladom čovjeku lijepo mišljenje o poštenju, šta generacijama naslijeđeni časní cehovski privilegij, kad su ga mamilila bogatstva Indije, zlatni i srebreni rudnici Meksika i Potosija?⁸⁷ Bilo je to doba putujućih vitezova građanstva; i ono je imalo svoju romantiku i svoje ljubavno zanešenjaštvo, ali na građanskim osnovama i, u posljednjoj instanciji, s građanskim ciljevima.

Tako se dogodilo da je građanstvo u svojim počecima priznavalo posebice sve više i glede braka slobodu sklapanja ugovora i provlačalo ju je na gore prikazan način u protestanskim zemljama, gdje se najviše ustajalo protiv postojećega. Brak je ostao klasnim brakom, ali unutar klase priznao se učesnicima stanoviti stupanj slobode izbora. A na papiru, u moralnoj teoriji i u poetskom prikazu ništa nije bilo nepokolebljivije utvrđeno nego da je svaki brak nemoralan koji ne počiva na uzajamnoj spolnoj ljubavi i stvarno slobodnom sporazumu obih supruge.

⁸⁷ rudama bogat kraj u Boliviji (Južna Amerika) op. pr.

Ukratko, brak iz ljubavi proklamiran je ljudskim pravom, i to ne samo kao *droit de l'homme*³⁸ nego iznimno i kao *droit de la femme*.³⁸

No ovo se ljudsko pravo razlikovalo u jednoj točki od svih ostalih takozvanih ljudskih prava. Dok su se ova u praksi ograničavala na vladajuću klasu, buržoaziju, a potlačenoj klasi, proletarijatu, su se direktno ili indirektno sakatila do kržljivosti, opet se ovdje potvrdila ironija historije. Vladajuća klasa ostaje pod vlašću poznatih ekonomskih utjecaja, pa pokazuje stoga samo u izuzetnim slučajevima uistinu slobodno sklopljene brakove, dok su ovi kod potlačene klase, kao što smo vidjeli, pravilom.

Puna sloboda sklapanja braka može se, dakle, općenito provesti tek onda, kad će odstranjenjem kapitalističke proizvodnje i njome stvorenih odnosa vlasništva biti uklonjeni svi sporedni ekonomski obziri koji sada još vrše toliko moćan utjecaj na izbor supruge. Tada, naime, ne će preostati više nijedan drugi motiv osim uzajamne naklonosti.

No budući da je spolna ljubav po svojoj prirodi isključiva — i ako se ova isključivost ostvaruje dandanas samo u ženi — to je brak koji se osniva na spolnoj ljubavi po svojoj prirodi pojedinačni brak. Vidjeli smo kako je Bachofen imao pravo kad je smatrao napredak od grupnoga braka do pojedinačnoga braka pretežno djelom žena; samo nastavak od braka parova do monogamije ide na račun muškaraca; a on se, historijski, sastojao u biti u pogoršanju položaja žena i u olakšanju nevjere muževa. Otpadnu li sada još i ekonomski obziri, uslijed kojih su žene morale dozvoljavati uobičajenu nevjeru muževa — briga za svoj vlastiti opstanak, a još više za budućnost djece — to će time postignuto izjednačenje žene djelovati prema svim dosadanjim iskustvima u kud i kamo jačoj mjeri u tom pravcu, da muškarci doista postanu monogamni, a ne u pravcu da žene postanu poliandrične.

A šta će neminovno otpasti od monogamije, to su svi oni karakteri koji su joj bili nametnuti njenim postankom iz imovinskih odnosa, a to su prvo, prevlast muškarca i drugo, nerazrešljivost. Prevlast muškarca u braku jedno-

³⁸ Pravo čovjeka tj. muškarca (op. pr.)

³⁹ Pravo žene (op. pr.)

stavna je posljedica njegove ekonomske prevlasti i pada s njome sama od sebe. Nerazriješivost braka je djelomice posljedica ekonomske situacije pod kojom je nastala monogamija, djelomice tradicija iz vremena kada se još nije pravo razumjela veza ove ekonomske situacije s monogamijom, pa se vjerski pretjerala do krajnosti. Danas je ova nerazrešljivost već tisućustruko isprekidana. Ako je moralan samo na ljubavi osnovan brak, to je samo onaj brak u kome ljubav traje i dalje. Međutim, trajanje napadaja individualne spolne ljubavi je vrlo različito, prema individuima, naročito kod muškaraca, pa će pozitivni prestanak naklonosti, ili to da je potisnuta novom strastvenom ljubavlju, učiniti da rastava bude blagodat za obje strane i za društvo. Uštedit će se ljudima samo da moraju gacati kroz beskorisnu prljavštinu brakorazvodne parnice.

Dakle, ono što dandanas možemo naslućivati o uređenju spolnih odnosa nakon predstojećega uništenja kapitalističke proizvodnje, jest pretežno negativne prirode, ograničuje se većinom na ono što će otpasti. Ali šta će novo pridoći? To će se odlučiti kad odraste novo pokoljenje, pokoljenje muškaraca koji nikada u svome životu nisu došli u priliku da kupuju za novac ili drugim socijalnim sredstvima vlasti podavanje neke žene; i pokoljenje žena koje nikada nisu dospjele u priliku da se podaju nekome muškarcu iz ma kojih drugih obzira osim iz istinske ljubavi, niti da same sebe uskrate ljubljenoj straha pred ekonomskim posljedicama. Kad bude tih ljudi, bit će im posljednja briga što se danas misli da bi oni trebali činiti; stvorit će sami svoju vlastitu praksu i svoje tome odmjereno javno mišljenje o praksi svakog pojedinca — i točka.

Vratimo se, međutim, Morganu, od kojeg smo se prilično udaljili. Historijsko istraživanje društvenih ustanova razvijenih u toku periode civilizacije prelazi okvir njegove knjige. Sudbina monogamije tog razdoblja zaukuplja ga samo letimice. I on vidi u daljnoj izgradnji monogamne porodice napredak, približavanje punoj jednakopravnosti spolova, a da ipak ne snatra da je taj cilj postignut. Ali, kaže, »ako se prizna činjenica da je porodica prošla jedan za drugim četiri oblika pa se sada nalazi u petom, to se postavlja pitanje da li ovaj oblik može biti

trajan i u budućnosti. Jedini mogući odgovor jest da porodica mora napredovati kao što napreduje društvo, da se mora mijenjati u istoj mjeri u kojoj se mijenja društvo, sasvim kao i dosada. Ona je čedo društvenoga sistema i odražavat će stanje njegova razvoja. Budući da se monogamna porodica poboljšala od početka civilizacije, a vrlo primjetljivo u moderno vrijeme, to se može u najmanju ruku naslućivati da je sposobna za daljno usavršavanje dok ne bude postignuta jednakost obih spolova. Ako monogamna porodica u dalekoj budućnosti ne bi bila sposobna da ispunjava zahtjeve društva, to je nemoguće prореći kakve će prirode biti njena nasljednica.«

III

Irokeški gens

Dolazimo sada do drugoga Morganova otkrića, koje je barem toliko važno kao rekonstrukcija oblika praporo-dice iz rodbinskih sistema. Dokaz da su životinjskim ime-nima označene rodovske zajednice unutar jednog plemena američkih Indijanaca bitno istovjetne s geneama Grka, gentes Rimljana; da je američki oblik prvobitan, a grčko-rimski kasniji, izveden; da čitava društvena organizacija pradoba Grka i Rimljana u gens, fratriju i pleme ima vjernu paralelu u američko-indijanskoj društvenoj orga-nizaciji; da je gens ustanova zajednička svima barba-rima sve do njihova ulaska u civilizaciju pa čak i poslije (dokle dosada dosižu naši izvori) — ovaj je dokaz jednim mahom razjasnio najteže odsjeke grčke i rimske histo-rije, a ujedno nam je dao neslućena razjašnjenja o glav-nim značajkama društvenoga uređenja pradoba — prije postanka d r Ź a v e. Ma koliko jednostavna izgledala ova stvar, kad smo je već jednom upoznali, ipak ju je Mor-gan otkrio tek u posljednje vrijeme; u svome prethodnom radu, objavljenom 1871., nije još bio dokučio ovu tajnu; njeno otkriće je otada za neko vrijeme temeljito ušut-kalo engleske prahistoričare, koji su inače toliko puni pouzdanja.

Latinska riječ gens, koju Morgan primjenjuje opće-nito za ovu rodbinsku zajednicu, potječe kao i grčko genos istoga značenja od općearijskoga korijena gan (njemački, gdje prema pravilu mora doći k za arijski g, kan), koji znači radati. Gens, genos, sanskrtski džanas, gotski (pre-ma gornjem pravilu) kuni, staronordijski i anglosaski kyn, engleski kin, srednje gornjenjemački küne znače jednako rod, porijeklo. No gens se u latinskom, a genos u grčkom upotrebljava specijalno za onu rodovsku zajednicu koja se ponosi zajedničkim porijekom (ovdje od jednoga

zajedničkog praoca), pa je povezana sa stanovitim društvenim i vjerskim ustanovama u posebnu zajednicu, koje je postanak i priroda, usprkos tomu, svim našim piscima historije ostala dosada nejasna.

Vidjeli smo već gore, kod porodice punalua, šta je sastav gensa u prvobitnom obliku. Gens se sastoji iz svih osoba koje potječu iz punalua braka, a prema predodžbama koje u ovoj vrsti braka nužno vladaju, sačinjavaju priznato potomstvo određene pojedinačne pramajke — osnivačice gensa. Budući da je u ovom obliku porodice očinstvo neizvjesno, važi samo ženska loza. Budući da se braća ne smiju ženiti sa svojim sestrama nego samo sa ženama drugoga porijekla, to djeca rođena s tim stranim ženama ispadaju prema materinskom pravu iz gensa. Ostaju, dakle, samo potomci kćeri svake generacije unutar rodovske zajednice; potomci sinova prelaze u gensove svojih matera. A šta biva sada s tom grupom krvnoga srodstva kad se konstituiira kao posebna grupa nasuprot sličnim grupama unutar plemena?

Klasičnim oblikom ovoga prvobitnog gensa uzima Morgan oblik kod Irokeza, posebice kod plemena Seneka. Kod njega postoji 8 gensova, nazvanih po životinjama: 1. vuk, 2. medvjed, 3. kornjača, 4. dabar, 5. jelen, 6. šljuka, 7. čaplja 8. soko. U svakom gensu vlada slijedeći običaj:

1. On bira svoga sahema (glavara u miru) i poglavicu (ratnoga vođu). Sahema se mora birati iz samoga gensa i njegova je funkcija nasljedna u gensu, ukoliko ju je u slučaju ispražnjenja trebalo smjestiti nanovo popuniti; ratni se vođa mogao birati i izvan gensa, a kadikad je uopće mogao manjkati. Za sahema se nikada nije birao sin predašnjega sahema, jer je kod Irokeza vladalo materinsko pravo, pa je, dakle, sin pripadao drugome gensu; no zato se, i to često, birao njegov brat ili sestrin sin. Kod izbora bi glasali svi muškarci i žene. No izbor je morao biti potvrđen od ostalih sedam gensova, tek bi tada bio izabran i svečano uveden u službu, i to od zajedničkoga vijeća čitavoga irokeškoga saveza. Značenje ovoga vidjet će se poslije. Vlast sahema unutar gensa bila je očinska, posve moralne prirode; nije raspolagao prinudnim sredstvima. Uz to je po službenoj dužnosti bio član plemenskoga vijeća Seneka kao i saveznoga vijeća ukupnosti Irokeza. Ratni poglavica smio je zapovijedati samo prilikom ratnih pohoda.

2. Gens svrgava po volji sahema i ratnoga poglavicu. I ovo opet vrše muškarci i žene zajedno. Svrgnuti su nakon toga obični ratnici kao i svi ostali, privatna lica. I plemensko vijeće može, uostalom, svrgnuti saheme, čak i protiv volje gensa.

3. Nijedan član se ne smije ženiti unutar gensa. Ovo je osnovno pravilo gensa, spona koja ga drži na okupu; to je negativni izraz vrlo pozitivnoga krvnog srodstva, snagom kojega njime obuhvaćeni individui tek postaju gensom. Otkrićem ove jednostavne činjenice Morgan je prvi put otkrio prirodu gensa. Koliko se slabo, dosada shvaćao gens, dokazuju prijašnji izvještaji o divljacima i barbarima, u kojima su razna tijela iz kojih se sastoji gentilno uređenje (kao pleme; klan, thum itd.) bez shvaćanja i bez diferenciranja isprepletena, pa se o njima ponekad kaže da je ženidba unutar jednoga takvog tijela zabranjena. Time je stvorena beznadna konfuzija, u kojoj je gospodin MacLennan mogao nastupiti kao Napoleon i stvoriti red autoritativnim pravorekom: sva se plemena dijele na takva unutar kojih je brak zabranjen (egzogamna) i takva u kojima je dopušten (endogamna). I nakon što je tako stvar najprije temeljito pobrkao, mogao se predati dubokoumnim istraživanjima, koja je od obih njegovih apsurdnih klasa starija: egzogamija ili endogamija. S otkrićem gensa osnovanoga na krvnom srodstvu i na nemogućnosti braka među njegovim članovima, koja proizlazi iz toga srodstva, nestala je ta besmislica sama od sebe. Po sebi je jasno da se na stupnju na kome nalazimo Irokeze poštivaju zabrane braka unutar gensa bez kršenja.

4. Imetak pokojnikâ pripao je ostalim gentilnim drugovima, morao je ostati u gensu. Kraj neznatnosti predmeta koje je Irokez mogao ostaviti, podijelili bi ostavštinu najbliži gentilni rođaci; kad bi umro muškarac, tada njegova rođena braća i sestre i majčin brat; kad bi umrla žena, tada njena djeca i rođene sestre, ali ne njena braća. Upravo zbog toga nisu mogli muž i žena jedan drugoga naslijediti, niti djeca oca.

5. Gentilni drugovi bili su dužni da pružaju jedan drugome pomoć, zaštitu i naročito potporu za osvetu povreda od stranaca.

Pojedinac bi se glede svoje sigurnosti pouzdavao u zaštitu gensa, a to je i mogao činiti; tko bi povrijedio

njega povrijedio bi čitavi gens. Odavle, iz krvnih veza gensa, proizlazila je obaveza krvne osвете, koju su Irokezi bezuvjetno priznavali. Ako bi osoba koja ne pripada gensu ubila gentilnoga druga, to je čitav gens umorenoga bio obavezan na krvnu osvetu. Najprije bi se pokušavalo posredovanjem; gens ubojice vijećao bi i stavio vijeću gensa umorenoga prijedloge glede uređenja spora, nudajući najčešće izraze žaljenja i znatne darove. Ako bi se ovi primili, stvar je bila likvidirana. U protivnome slučaju imenovao bi povrijeđeni gens jednoga ili više osvjetnika, obavezanih da progone i ubiju ubojicu. Ako bi se to izvršilo, to gens ubijenoga nije imao prava da se žali, slučaj je bio izravan.

6. Gens ima određena imena ili nizove imena, koja u cijelome plemenu smije upotrebljavati samo on, tako da ime pojedinca ujedno kaže kojemu gensu pripada. Gentilno ime povlači automatski za sobom i gentilna prava.

7. Gens može adoptirati strance i time ih primiti u cijelo pleme. Ratni zarobljenici, koji se ne ubijaju, postajali su tako putem adopcije u jednome gensu plemenski članovi Senekâ i sticali su time puna gentilna i plemenska prava. Adopcija bi se vršila na prijedlog pojedinih gentilnih drugova, muškaraca, koji bi strance primali kao brata odnosno sestru, ženâ koje bi ga primale kao dijete; za potvrdu bio je potreban svečani prijem. Često bi tako pojedini, iznimno prorijeđeni gensovi nanovo ojačavali masovnom adopcijom iz kojega drugog gensa uz njegovu privolu. Svečano primanje u gens vršilo se kod Irokeza na javnoj sjednici plemenskoga vijeća, čime je ono u stvari postalo vjerskom ceremonijom.

8. Specijalne vjerske svečanosti jedva će se moći dokazati kod indijanskih gensova; ali vjerske ceremonije Indijanaca su manje više u vezi s gensovima. Kod šest godišnjih vjerskih svetkovina Irokeza pribrojali bi se sahem i ratni poglavice pojedinih gensova ureda radi »čuvanja vjere«, i imali su svećeničke funkcije.

9. Gens ima zajedničko groblje. Ono je sada iščezlo kod Irokeza države New-York, stisnutih među bijelcima, no prije je postojalo. Kod drugih Indijanaca još postoji; tako na pr. kod Tuskarora, blisko srodnih Irokezima; oni imaju, iako kršćani, na groblju za svaki gens određen red, tako da će doduše majku pokopati u istom redu kao i

djecu, ali ne i oca. A i kod Irokeza odlazi čitav gens pokojnika na pogreb, brine se za grob, za nadgrobno slovo itd.

10. Gens ima svoje vijeće, demokratsku skupštinu svih muških i ženskih odraslih članova, svi s jednakim pravom glasa. Ovo je vijeće biralo saheme i ratne poglavice i svrgavalo ih; isto tako i ostale »čuvare vjere«; vijeće bi zaključivalo o otkupnini (krvnini) ili o krvnoj osveti za umorene članove gensa; adoptiralo bi strance u gens. Ukratko, bilo je suverena vlast u gensu.

Ovo su ovlaštenja tipičnoga indijanskog gensa. »Svi njegovi članovi su slobodni ljudi, obvezani da jedan drugome štite slobodu; jednaki u ličnim pravima — ni sahemi ni ratni vođe nemaju prava na ikakvo prvenstvo; oni sačinjavaju bratstvo, povezano krvnim vezama. Sloboda, jednakost, bratstvo bila su, iako nikada formulirana, osnovna načela gensa, a ovaj je opet bio jedinica čitavoga društvenog sistema, temelj organiziranoga indijanskog društva. Time se tumači neslomljiva volja za nezavisnost nastupa i lično dostojanstvo koje svatko priznaje kod Indijanaca.

U vrijeme otkrića bili su Indijanci cijele Sjeverne Amerike organizirani u gensove, prema materinskom pravu. Samo su kod nekoliko plemena, kao na pr. kod Dakota, gensovi bili propali, a u nekima drugima, Ojibva, Omaha, bili su organizirani prema očinskom pravu.

Kod vrlo mnogih indijanskih plemena s više od pet ili šest gensova nalazimo po tri, četiri ili više gensova ujedinijenih u posebnu grupu, koju Morgan naziva u vjernom prijevodu indijanskog imena prema njegovu grčkom pandanu fratrija (bratstvo). Tako Seneka ima dvije fratrije; prva obuhvaća gense 1—4, druga gense 5—8. Poblize istraživanje pokazuje da ove fratrije predstavljaju prvo-bitne gense, u koje se isprva bilo pocijepalo pleme; naime, kraj zabrane braka unutar gensa svako je pleme moralo neminovno obuhvaćati najmanje dva gensa, da bi moglo samostalno postojati. U istoj mjeri u kojoj se pleme množilo, cijepao se svaki gens opet u dva ili više njih, od kojih se sada svaki pojavljuje kao poseban gens, dok prvo-bitni gens koji obuhvaća sve iz njega proizašle kćerinske gense, nastavlja svoj život kao fratrija. Kod Senekâ i većine drugih Indijanaca su gensi jedne fratrije bratski

gensi, dok su gensi druge fratrije bratićski (sestrički) gensi — oznake, koje u američkom rodbinskom sistemu kao što smo vidjeli, imaju vrlo stvaran i izrazit smisao. Prvobitno se nije ni jedan Seneka smio ženiti unutar svoje fratrije, no to je odavno izašlo iz običaja i bilo je ograničeno na gens. Tradicija je Seneka bila da su međvjed jelen oba prastara gensa, od kojih su se drugi razgranili. Pošto se ova nova ustanova već ukorijenila, modificirala se prema potrebi; ako bi izumrli gensovi jedne fratrije znalo se katkada zbog izjednačenja premještati u nju čitave gensove iz drugih fratrija. Stoga nalazimo kod različitih plemena istoimene gense grupirane u fratrijama na različit način.

Funkcije fratrija su kod Irokeza djelomice društvene, djelomice vjerske. Kod loptanja su fratrije protivnici; svaka postavlja svoje najbolje igrače, ostali gledaju, svaka je fratrija zasebno smještena, i klade se jedni protiv drugih za pobjedu svojih. — 2. U plemenskom vijeću grupiraju se sahemi i ratni vođe svake fratrije, obje grupe jedna prema drugoj, svaki govornik govori predstavnicima svakoj od fratrija kao posebnome tijelu. — 3. Ako bi se u plemenu počinilo ubistvo, pri čemu ubojica i ubijeni nisu pripadali istoj fratriji, to bi povrijeđeni gens često apelirao na svoje bratske gensove; ovi bi održali fratrijsko vijeće i obraćali se drugoj fratriji kao cjelini, da bi i ova sazvala vijeće da se stvar izgadi. Ovdje, dakle, fratrija nastupa opet kao prvobitni gens, i s više izgleda na uspjeh nego slabiji pojedini gens, njena kći. — 4. Kod smrtnih slučajeva istaknutih ljudi preuzimala bi protivna fratrija brigu oko pogreba i pogrebnih svečanosti, dok bi pokojnikova fratrija sudjelovala kao fratrija u žalosti. Ako bi umro sahem, to je suprotna fratrija prijavila ispražnjenje funkcije saveznom vijeću Irokeza. — 5. Kod izbora sahema također je igralo ulogu fratrijsko vijeće. Potvrda sa strane bratskih gensova smatrala se u priličnoj mjeri po sebi jasnom, ali bi gensovi druge fratrije znali oponirati. U takvom bi se slučaju sastalo vijeće ove fratrije, ako bi to vijeće ostalo pri opoziciji, izbor je bio ništetan. — 6. Prije su Irokezi imali posebne vjerske misterije koje su bijelci prozvali medicine-lodges. Ove su kod Seneka svetkovale dvije vjerske zajednice, s pravim pravcatim posvećivanjem za nove članove; na svaku od obje fratrije otpadala je jedna od tih zajednica. — 7. Ako su, kao što

je gotovo sigurno, ona četiri linages (roda) koja su u doba osvojenja nastavala četiri četvrtine Tlascalae, bila četiri fratrije, to je time dokazano da su fratrije vrijedile i kao vojne jedinice, poput fratrija kod Grka i sličnih rodovskih saveza kod Nijemaca; ova četiri linages odlazila su u borbu, svaki pojedini kao posebna četa, s vlastitom odorom i stijegom te pod vlastitim vođom.

Kao što više gensova sačinjava jednu fratriju, tako u klasičnom obliku nekoliko fratrija sačinjava jedno pleme; u nekim slučajevima nema kod vrlo oslabljenih plemena srednjeg članka fratrije. Šta su, dakle, oznake indijanskoga plemena u Americi?

1. Vlastito područje i vlastito ime. Svako je pleme posjedovalo osim mjesta svoga stvarnoga prebivanja još prilično veliko područje za lov i ribolov. Preko granica toga područja prostirao se prostran, neutralan predio, koji je dosizao sve do područja najbližega plemena, te je kod jezično srodnih plemena bio manji, a kod jezično nesrodnih veći. To je kao granična šuma Nijemaca, pustinja, koju Cezarovi Suevi stvaraju oko svoga područja, isarnholt (danski jarnved, limes Danicus) između Danaca i Nijemaca, Saska šuma i branibor (slavenski — zaštitna šuma), od koga je Brandenburg dobio svoje ime, između Nijemaca i Slavena. Područje koje je na takav način izdvojeno nesigurnim granicama, zajednička je zemlja plemena, priznata kao takva od susjednih plemena, a od vlastitoga branjena protiv presizanja. Nesigurnost granica postajala je većinom tek u praksi štetna, kad bi se stanovništvo jako umnožilo. Plemenska su imena nastala, čini se, većinom više slučajem nego što su namjerno odabrana; s vremenom bi se često događalo da su susjedna plemena nazivala neko pleme drugim imenom, nego što ga je ovo samo upotrebljavalo za sebe; slično kao što su Nijemcima Kelti nametnuli njihovo prvo historijsko zajedničko ime, Germani.

2. Poseban, samo ovom plemenu svojstven d i j a l e k t. I zaista se pleme i dijalekt u stvari podudaraju; formiranje novih plemena i dijalekata cijepanjem vršilo se u Americi još do nedavna i bit će da je i sada jedva prestalo. Gdje su se dva oslabljena plemena stopila u jedno, događa se iznimno da se u jednom plemenu govore dva vrlo srodna dijalekta. Prosječna jakost američkih plemena je is-

pod 2.000 glava; Čerokezi broje, međutim, blizu 26.000, što je najveći broj Indijanaca u Sjedinjenim državama koji govore istim dijalektom.

3. Pravo svečana uvođenja u službu sahema i ratnih vođa, koje su izabrali gensovi, i

4. Pravo da ih opet svrgnu, i protiv volje njihova gensa. Budući da su ovi sahemi i ratni vođe članovi plemenskoga vijeća, objašnjavaju se ova prava plemena naprama njima sama po sebi. Tamo gdje se obrazovao savez plemena, te je ukupni broj plemena zastupan u jednome saveznome vijeću, prešla su gornja prava na nj.

5. Posjed zajedničkih vjerskih predodžaba (mitologija) i vršenja vjerskih obreda. »Indijanci su bili na svoj barbarski način religiozan narod.« Njihova mitologija nipošto još nije kritički istražena; oni su sebi utjelovljenja svojih vjerskih predodžbi — svakovrsne duhove — predočavali već u ljudskoj prilici, ali niži stupanj barbarstva na kome su se nalazili, ne poznaje još likovnih prikaza, takozvanih idola. Radi se o kultu prirode i elemenata koji se nalazi u razvoju k mnogoboštvu. Različita plemena imala su svoje redovite svetkovine, s određenim oblicima kulta, naročito plesom i igrama; ples je posebice bio bitan sastavni dio svih vjerskih svečanosti; svako je pleme održavalo svoje za sebe.

6. Plemensko vijeće za zajedničke poslove. Ono je sastavljeno od svih sahema i ratnih vođa pojedinih gensova, njihovih pravih predstavnika, jer se mogu u svakom času svrgnuti; vijeće je vijećalo javno, okruženo ostalim članovima plemena koji imaju pravo da se upliću u razgovor i da se sasluša njihovo mišljenje; vijeće je odlučivalo. U pravilu se svaki prisutan na zahtjev saslušao, i žene su mogle preko govornika po svom izboru izlagati svoje mišljenje. Kod Irokeza se morao konačni zaključak stvoriti jednoglasno, kao što je to bilo i kod nekih zaključaka njemačkih marka (Markgemeinde). Plemenskom vijeću pada u dužnost poimence uređivanje odnosa prema stranim plemenima; primalo je izaslanstva i takva odašiljalo, objavljivalo je rat i sklapalo mir. Ako bi buknuo rat, vodili su ga većinom dobrovoljci. U načelu se smatralo da se svako pleme nalazi u ratnom stanju sa svakim drugim plemenom s kojim nije sklopilo izričit mirovni ugovor. Ratne pohode protiv takovih neprijatelja organizirali bi

obično pojedini istaknuti ratnici; upriličili bi ratni ples, i tko bi se pridružio plesu, izjasnio se time za sudjelovanje u pohodu. Smjesta bi se obrazovala kolona i stavila u pokret. Isto su tako i obranu napadnutog plemenskog područja vodili većinom dobrovoljni odredi ratnika. Polazak i povratak takvih kolona davao je uvijek povoda za javne svečanosti. Za takve pohode nije bilo potrebno odobrenja plemenskoga vijeća, pa se nije niti tražilo niti davalo. To je posve kao kod privatnih ratnih pohoda njemačkih družina (Gefolgshaften), kako nam ih opisuje Tacit, samo da su kod Nijemaca te družine već poprimile stalniji karakter, sačinjavaju čvrsto jezgro, koje se organizira već u doba mira i oko koga se u slučaju rata grupiraju ostali dobrovoljci. Takve su ratne kolone rijetko kada bile mnogobrojne; najznatnije ekspedicije Indijanaca, i one na velike udaljenosti, izvodile bi neznatne borbene snage. Ako bi se nekoliko takvih družba povezalo zbog provođenja nekoga velikog pothvata, to je svaka od njih slušala samo svoga vlastitog vođu; jedinstvenost ratnoga plana osiguravalo bi kako tako vijeće ovih vođa. To je način ratovanja Alamana¹ u 4. stoljeću na gornjoj Rajni, kako ga nalazimo u prikazu Ammiena Marcellina.

7. U nekim plemenima nalazimo vrhovnog poglavicu, kojeg su vlasti, međutim, neznatne. To je jedan od sahema koji u slučajevima što zahtijevaju brzu akciju, ima da poduzme provizorne mjere do časa, kad se uzmogne sastati vijeće i donijeti konačnu odluku. Radi se o slabom zametku funkcije službenika s izvršnom vlašću, što je, međutim, u daljnom razvoju ostao većinom jalov; ta se funkcija razvila, kao što će se pokazati, u većini slučajeva ako ne svuda, iz vrhovnog vojskovođe.

Dalje od ujedinjenja u plemenu velika većina američkih Indijanaca nije stigla. Zauzimali su u malobrojnim plemenima ogromna područja s malo ljudi, rastavljeni jedni od drugih prostranim graničnim predjelima, oslabljeni vječnim ratovima. Tu i tamo obrazovali bi se savezi između srodnih plemena zbog časovite teške situacije i opet bi se raspadali s njenim prestankom. No u pojedinim su se krajevima prvobitno srodna plemena iz razbacanosti opet povezala u trajne saveze, te su tako učinila prvi korak k stvaranju nacija. U Sjedinjenim

---

¹ Germansko pleme (op. pr.)

državama nalazimo najrazvijeniji oblik takova saveza kod Irokeza. Polazeći od svojih sjedišta zapadno od Mississippija, gdje su vjerojatno sačinjavali ogranak velike porodice Dakota, naselili su se iza duge seobe u današnjoj državi New-York, podijeljeni u pet plemena: Seneka, Kajuga, Onondaga, Oneida i Mohawk. Prehranjivali su se ribom, divljači i primitivnim vrtlarstvom, stanovali su u selima, zaštićenim većinom koljem (palisadama). Nikada brojniji od 20.000 glava, imali su u svih pet plemena jednak broj gensova, govorili su vrlo srodne dijalekte istoga jezika i zauzimali su sad povezano područje, koje je bilo podijeljeno među ovih pet plemena. Budući da je ovo područje bilo novo osvojeno, prirodna je uobičajena sloga tih plemenâ protiv onih koje su potisnuli, te se razvila, najkasnije početkom 15. stoljeća, u formalni »vječni savez«, u federativni savez,² koji je u osjećanju svoje nove snage smjestio poprimio agresivan karakter, te je na vrhuncu svoje moći, oko 1675., osvojio naokolo velike predjele, a stanovnike djelomice protjerao, djelomice im nametnuo danak. Irokeški savez predstavlja najnapredniju društvenu organizaciju do koje su dotjerali Indijanci, ukoliko nisu prekoračili niži stupanj barbarstva (dakle s iznimkom Meksikanaca, Novomeksikanaca i Peruanaca). Osnovne odredbe saveza bile su:

1. Vječni savez petoro krvnosrodnih plemena na temelju potpune jednakosti i samostalnosti u svim internim poslovima plemena. Ovo je krvno srodstvo sačinjavalo pravi temelj saveza. Od tih plemena tri su se nazivala očinskim plemenima i bila su međusobno braća; oba ostala nazivala su se sinovskim plemenima, a bila su, također, međusobno bratska plemena. Tri su gensa — najstarija — bila živo zastupana još u svih pet plemena, druga tri gensa u tri plemena, a članovi su svakoga od ovih gensova bili svi zajedno braća kroz svih pet plemena. Zajednički jezik, različit samo po dijalektima, bio je izraz i dokaz zajedničkoga porijekla.

2. Organ saveza bilo je savezno vijeće od 50 sahema, koji su svi jednaki po časti i ugledu; ovo je vijeće definitivno odlučivalo o svima poslovima saveza.

3. Ovih je 50 sahema bilo kod osnivanja saveza porazdijeljeno na plemena i gensove, kao nosioci novih funkci-

---

² u originalu: Eidgenossenschaft (op. pr.)

ja, ustanovljenih izričito u savezne svrhe. Odnosni gensovi birali bi ih prilikom svakoga ispražnjenja i mogli su ih svakoga časa svrgnuti; međutim, pravo uvođenja u njihovu dužnost pripada saveznom vijeću.

4. Ovi savezni sahani bili su sahani i u svojim odnosnim plemenima, pa su imali sjedište i glas u plemenskom vijeću.

5. Svi su se zaključci saveznoga vijeća morali donositi jednoglasno.

6. Glasanje se vršilo po plemenima, tako da je svako pleme i u svakom plemenu svi članovi vijeća morali prihvatiti da bi se mogao stvoriti pravovaljan zaključak.

7. Svako od pet plemena vijeća moglo je sazvati savezno vijeće, ali ovo samo sebe nije moglo sazvati.

8. Sjednice bi se održavale pred skupljenim narodom; svaki je Irokez mogao uzeti riječ; no odlučivalo je samo vijeće.

9. Savez nije imao nikakva ličnog vrhovnog poglavara, nikakva šefa izvršne vlasti.

10. Naprotiv je savez imao 2 vrhovna ratna poglavara, s jednakim ovlastima i jednakom vlašću (oba »kralja« Spartanaca, oba konzula u Rimu).

To je bilo čitavo javno uređenje, pod kojim su Irokezi živjeli preko četristo godina i žive još i sada. Prikazao sam ga opširnije, prema Morganu, jer ovdje nalazimo priliku da proučavamo organizaciju društva koje još ne pozna države. Država pretpostavlja posebnu javnu vlast, odijeljenu od ukupnosti učesnika. A Maurer, koji je ispravnim instinktom spoznao njemačku marku (Markverfassung) kao po sebi isključivo društvenu ustanovu, bitno različitu od države, iako joj poslije velikim dijelom služi temeljem — Maurer stoga istražuje u svim svojim radovima postepeno nastajanje javne vlasti iz prvobitnih uređenja marke, sela, dvora i grada i mimo njih. Vidimo kod sjeveroameričkih Indijanaca, kako se neko prvobitno jedinstveno pleme postepeno širi preko golema kontinenta, kako plemena cijepanjem postaju narodima, čitavim grupama plemena, kako se jezici mijenjaju, dok ne postanu ne samo međusobno nerazumljivi, nego iščezne i gotovo svaki trag prvobitnog jedinstva; kako se usto u plemenima pojedini gensi cijepaju u više njih, kako se stari materinski gensovi održavaju kao fra-

trije, a ipak imena ovih najstarijih gensova ostaju ista kao kod vrlo udaljenih i dugo odvojenih plemena — vuk i medvjed su još kod velike većine svih indijanskih plemena gentilna imena. A na sva se, uglavnom, odnosi gore opisano uređenje — samo što mnoga od njih nisu dospjela do saveza srodnih plemena.

Ali vidimo i to koliko se — uz gens koji je već postao društvena jedinica — čitavo uređenje gensova, fratrija i plemena razvija gotovo neumitnom nužnošću — prirodnošću — iz ove jedinice. Sve troje su grupe različitih stupnjeva krvnoga srodstva, svaka u sebi zatvorena i uređujući svoje vlastite poslove, ali svaka dopunjavajući drugu. A krug poslova koji otpada na njih obuhvaća ukupnost javnih poslova barbara nižega stupnja. Gdje, dakle, kod nekog naroda nađemo gens kao društvenu jedinicu, smjet ćemo tražiti i organizaciju plemena sličnu ovdje opisanoj; a gdje raspolažemo dovoljnim izvorima, kao kod Grka i Rimljana, ne ćemo je samo naći, nego ćemo se i uvjeriti da će nam, gdje god nas izvori ostave na cje-dilu, upoređenje s američkim društvenim uređenjem pomoći da svladamo i najteže sumnje i zagonetke.

A ovo je gentilno uređenje, zaista, divno uređenje u svojoj naivnosti i jednostavnosti! Bez vojnika, žandara i policaja, bez plemstva, kraljeva, namjesnika, prefekata ili sudaca, bez tamnica, bez parnica, ide sve svojim uređenim tokom. Svaku svađu i prepirku rješava cjelokupnost onih kojih se to tiče, gens ili pleme, ili pojedini gensovi između sebe — a samo kao krajnje, rijetko primjenjivano sredstvo, prijeti krvna osveta, gdje je i naša smrtna kazna samo njen civilizirani oblik, opterećen svim prednostima i štetnim stranama civilizacije. Iako postoji mnogo više zajedničkih poslova nego sada — domaćinstvo je zajedničko za čitav niz porodica i komunističko, zemlja je plemenski posjed, samo su vrtići privremeno dodijeljeni domaćinstvima — ipak nije potreban ni neznatan dio našega opsežnoga i zamršenog upravnog aparata. Učesnici odlučuju, a u većini slučajeva je vjekovno iskustvo već sve uredilo. Siromašnih i oskudnih ne može biti — komunističko domaćinstvo i gens poznaju svoje obaveze prema starima, bolesnima i u ratu osakaćenima. Svi su jednaki i slobodni — i žene. Robovima još nema mjesta, isto tako u pravilu ni podjarmljivanju tuđih plemena. Kad su Irokezi oko 1651. pobijedili

Irije i »neutralnu naciju«,³ ponudiše im da stupe kao ravnopravni u savez, tek kad su to pobijeđeni odbili, protjerali su ih iz njihova područja. A kakve muškarce i žene rađa takvo društvo, dokazuje divljenje svih bijelaca koji su se sastali s nepokvarenim Indijancima: ljudskom dostojanstvu, iskrenosti, snazi karaktera i hrabrosti ovih barbara.

Glede hrabrosti imali smo tek nedavno primjera u Africi. Zulukafri, prije nekoliko godina,⁴ kao Nubijci⁵ prije nekoliko mjeseci — plemena kod kojih još nije izumrlo gentilno uređenje — učinili su što ne može učiniti nijedna evropska vojska. Oboružani samo sulicama i kopljima, bez vatrena oružja, napredovali su pod kišom taneta ostraguša engleske pješadije — priznato najbolje na svijetu za zatvorenu bitku — sve do bajuneta, pa su je po koji put doveli u nered pa čak i odbacili usprkos orijaške nejednakosti oružja i premda nemaju nikakva vojničkog roka niti znadu što je to egzerciranje. Što oni mogu izdržati i izvesti, dokazuju jadikovke Engleza da Kafer za 24 sata dulji put prevali brže nego konj — i najsitniji mišić iskoči, tvrd i čeličan, poput traka bića, kaže neki engleski slikar.

Tako su izgledali ljudi i ljudsko društvo, prije nego što je izvršena podjela u različite klase. Pa ako usporedimo njihov položaj s položajem goleme većine današnjih civiliziranih ljudi, to je razmak između današnjega proletera i malog seljaka, te staroga slobodnog gentilnog druga upravo gorostasan.

Ovo je jedna strana. Ali ne zaboravimo da je ova organizacija bila osuđena na propast. Dalje od plemena nije mogla poći; savez plemena označuje već početak nje-na potkapanja, kao što će se pokazati, i kao što se već pokazalo u podjarmljivačkim pokušajima Irokeza. Što je bilo izvan plemena, bilo je izvan prava. Gdje nije bilo izričita mirovnog ugovora, vladao je rat plemena s plemenom, a rat se vodio okrutnošću, koja odlikuje čovjeka pred ostalim životinjama, i koja je tek poslije ublažena interesom. Gentilno uređenje u svome cvatu, kako ga vidjesmo u Americi, pretpostavljalo je krajnje nerazvijenu proizvodnju, dakle krajnje rijetko stanovništvo na pro-

---

³ dva indijanska plemena (op. pr.)

⁴ 1879. (op. pr.)

⁵ 1882. su Englezi ugušili nacionalni egipatski pokret (op. pr.)

stranu području; dakle, gotovo posvemašnju podložnost čovjeka neshvaćenoj vanjskoj prirodi koja se tuda ispriječila pred njim, što se odražuje u djetinjastim vjerskim predodžbama. Pleme je ostalo granica za čovjeka, jednako prema plemenskom strancu kao i prema samome sebi: pleme, gens i njihove ustanove bili su sveti i nepovredivi, bile su iskonska viša sila, kojoj je pojedinac bezuvjetno ostao potčinjen u svome osjećanju, mišljenju i svojim činima. Kolikogod nam ljudi ove epohe izgledaju impozantni, toliko su nediferencirani jedan od drugoga; oni vise još, kako kaže Marx, na pupčanom traku samonikle zajednice. Vlast ovih samoniklih zajednica morala se skršiti — skršena je. Ali je skršena utjecajima, koji nam se već unaprijed prikazuju degradacijom, dubokim padom s priproste moralne visine staroga gentilnog društva. Najniži interesi — podla lakomost, brutalna želja za užitkom, prljava škrtost, sebična otimačina zajedničke imovine — posvećuju novo, civilizirano, klasno društvo; najsravnija sredstva — krađa, nasilje, podmuklost, izdajstvo, potkopavaju staro besklasno gentilno društvo i dovode ga do pada. A samo novo društvo nije bilo, u toku svih tri i pol hiljada godina svoga opstanka, nikada ništa drugo do razvoja neznatne manjine na račun izrabljivane i porobljene velike većine, a to je i sada, više nego ikada prije.

Grčki gens

Grci su poput Pelazga¹ i drugih plemenski srodnih naroda bili već od prethistorijskog vremena organizirani po istom organskom redosljedu kao Američani: gens, fratrija, pleme, savez plemenâ. Fratrija je mogla i manjkati, kao u Dorana, savez plemena nije još svuda morao biti formiran, ali u svim je slučajevima gens bio jedinica. U doba kad Grci ulaze u historiju oni se nalaze na pragu civilizacije; između njih i američkih plemena, o kojima je gore bila riječ, nalaze se gotovo dvije čitave velike razvojnne periode, za koje su Grci herojskoga doba odmakli ispred Irokeza. Gens Grka stoga nipošto nije više arhaički gens Irokeza, žig grupnoga braka počinje se gubiti. Materinsko pravo ustupilo je mjesto očinskom pravu; time je privatno bogatstvo koje se sada pojavljuje izvršilo svoj prvi prodor u gentilno uređenje. Drugi je prodor bio prirodna posljedica prvoga: budući da bi nakon uvođenja očinskoga prava imetak bogate nasljednice njenom udajom prešao na njezina muža, dakle u koji drugi gens, rušio se temelj svakoga gentilnog prava, pa se u tom slučaju nije samo dozvoljavalo nego čak zapovijedalo da se djevojka mora udati unutar gensa, kako bi mu održala ovaj imetak.

Prema Groteovoj grčkoj historiji održao se specijalno atenski gens na okupu:

1. Zajedničkim vjerskim svečanostima i isključivim pravom na svećenstvo koje slavi neko određeno božanstvo, navodnoga praoca gensa, koji se u tome svojstvu označavao posebnim nadimkom;

---

¹prastanovnici Grčke (op. pr.)

Eubulidu);²

3. Uzajamnim pravom nasljeđivanja;

4. Uzajamnom obavezom na pomoć, zaštitu i potporu u slučaju nasilja;

5. Uzajamnim pravom i obavezom ženidbe unutar gensa u stanovitim slučajevima, naročito kad se to odnosilo na sirotice bez roditelja ili baštinice;

6. Posjedom, barem u nekim slučajevima, zajedničkoga vlasništva s vlastitim arhontom (glavarom) i rizničarom.

Nadalje je ujedinjenje u fratriju vezivalo više gensova, ali manje čvrsto; no i ovdje nalazimo uzajamnih prava i dužnosti slične vrsti, naročito kolektivnost stanovitih vjerskih obreda i pravo progona, ako bi bio ubijen frator (član fratrije, op. pr.). Ukupnost fratrija jednoga plemena imala je opet zajedničke svete svetkovine koje se pravilno ponavljaju, pod vodstvom filobazileja (plemenskog starješine) izabranog među plemićima (enpatridima).

Toliko Grote. A Marks dodaje: »Kroz grčki gens proturuje, ma upravo očevidno, divljak (na pr. Irokez).« On će biti još očevidniji čim istražimo nešto dalje.

Grčkome gensu pripada, naime, dalje:

7. Porijeklo prema očinskom pravu;

8. Zabrana ženidbe unutar gensa izuzev u slučaju baštinica. Ova iznimka i njena formulacija kao zapovijed, dokazuju valjanost staroga pravila. Ovo proizlazi također iz pravila opće valjanosti da se žena svojom udajom odričala vjerskih obreda svoga gensa i prelazila u gens svoga muža, u čiju bi je fratriju i upisivali. Ženidba izvan gensa bila je prema tome i prema znamenitom mjestu kod Dickearha pravilom, pa Becker u Hariklu naprosto pretpostavlja da se nitko nije smio ženiti unutar svoga vlastitog gensa.

9. Pravo adopcije u gens; vršilo bi se adopcijom u porodicu, ali uz javne formalnosti i samo izuzetno.

10. Pravo biranja starješina i njihova svrgavanja. Da je svaki gens imao svoga arhonta, to znademo; da bi ova

---

² u govoru Demostenevu protiv Eubulida spominje se posebno groblje u vezi s gensom (op. pr.)

funkcija bila nasljedna u stanovitim porodicama ne kaže se nigdje. Sve do kraja barbarstva bit će svako predmnijevanje uvijek protiv striktne nasljedivosti, koja je naprosto nespojiva s prilikama u kojima su bogati i siromašni unutar gensa imali potpuno jednaka prava.

Ne samo Grote, nego i Niebuhr, Mommsen i svi drugi dosadanji historici klasičnog starog vijeka doživjeli su neuspjeh u stvari gensa. Kolikogod ispravno zabilježili mnoge od njegovih značajki, ipak su u njemu vidjeli uvijek grupu porodica, pa su time onemogućili da razumiju prirodu i porijeklo gensa. Porodica pod gentilnim uređenjem nikada nije bila organizaciona jedinica niti je to mogla biti, jer su muž i žena nužno pripadali dvjema različitim gensovima. Gens je ulazio posve u fratriju, fratrija u pleme; porodica je napola dio muževa gensa, a napola ženina. Ni država ne priznaje u javnome pravu nikakvu porodicu; ova postoji do danas samo za privatno pravo. A ipak čitava naša historiografija polazi od apsurdne pretpostavke, koja je osobito u 18. stoljeću postala nepovrediva, da je monogamna pojedinačna porodica, koja je jedva starija od civilizacije, kristalna jezgra oko koje se postepeno iskristaliziralo društvo i država.

»Gospodinu Groteu ćemo nadalje primijetiti«, umeće Marks, »da su svi gensovi stariji nego od njih samih stvorena mitologija s njenim bogovima i polubogovima, iako Grci svoje gensove izvode iz mitologije«.

Morgan osobito voli navoditi Grotea, jer je ugledan, a ipak nipošto sumnjiv svjedok. Grote priča nadalje da je svaki atenski gens imao ime izvedeno od svoga tobožnjega praoca da su gentilni drugovi (gennetes) pokojnika, prije Solona općenito, a još i iza Solona u odsutnosti oporuke, nasljeđivali pokojnikov imetak, a da su u slučaju ubistva ponajprije rođaci, zatim gentilni drugovi i konačno fratri (članovi fratrije, op. pr.) ubijenoga imali pravo i dužnost da progone zločinca pred sudovima: »Sve što čujemo o najstarijim atenskim zakonima, temelji se na podjeli u gensove i fratrije«.

Porijeklo gensova od zajedničkih pradjedova zadalo je »školski učenim filistrima« (Marks) teških muka. Budući da ih naravno izdavaju kao posve mitske, to sebi naprosto ne mogu protumačiti postanak nekoga gensa iz paralelnih porodica koje prvobitno uopće nisu u rodu; a ipak to mo-

raju izvesti, samo da bi objasnili postojanje gensa. Pa se tu pokreće čitava bujica riječi koja, kružeći u krugu, ne može dalje od tvrdnje: rodoslovlje je doduše bajka, ali gens je stvarnost. Pa se tako konačno kaže kod Grotea — s Marksovim umecima — : »Čujemo samo rijetko o tome rodoslovlju, jer se ono iznosi pred javnost samo u stano- vitim, naročito svečanim slučajevima. Ali neznatniji gensi imali su svoje zajedničke vjerske obrede (vrlo čudno, Mr. Grote!) i zajedničkoga nadčovječnog praoca, te rodoslovlje posve kao i znamenitiji (zaista čudnovato, gospodine Grote, kod neznatnijih gensova!); osnovni plan i idealni temelj (poštovani gospodine, ne idealni nego karnalni, germanice³ fleischlich — od mesa tj. tjelesni, op. pr.) bio je kod svih isti.«

Marks ovako rezimira Morganov odgovor: »Sistem krvnoga srodstva, koji odgovara gensu u njegovu pra- obliku, — a u Grka je jednom bio taj oblik kao i u drugih smrtnika — čuvao je poznavanje rodbinskih veza svih čla- nova gensova među sobom. Učili su ovu za njih odlučno važnu stvar praksom od dječjih nogu. S monogamnom porodicom palo je to u zaborav. Gentilno je ime stvorilo rodoslovlje, kraj kojega se ime pojedinačne porodice činilo neznatno. Bilo je to sada ovo ime koje je trebalo sačuvati činjenicu zajedničkoga porijekla njegovih nosilaca; no rodoslovlje gensa dopiralo je tako daleko unatrag da čla- novi više nisu mogli dokazati svoju uzajamnu stvarnu rodbinsku vezu, osim u ograničenom broju slučajeva kod novijih, zajedničkih predaka. Ime kao takvo bilo je do- kazom zajedničkoga porijekla, i to definitivnim dokazom, ne obazirući se na slučajeve adopcije. Naprotiv je stvar- na negacija svake rodbinske veze između gentilnih drugova à la Grote i Niebuhr, koja pretvara gens u posve iskon- struiranu i izmišljenu tvorevinu, dostojna »idealnih«, tj. kabinetskih mudraca. Zato što je tijesna povezanost ro- dova, osobito pojavom monogamije, odmaknuta u daleku prošlost, pa se stvarnost prošlosti pojavljuje odražena u mitološkoj slici fantazije, zaključivali su i zaključuju fili- stri-poštenjačine da je rodoslovlje njihove fantazije stvo- rilo gensove!«

F r a t r i j a je bila, kao i u Američana, u više gensa- kćeri rascijepan gens-majka koji ih ujedinjuje, pa ih sve

³ po njemački (op. pr.)

često još izvodi od zajedničkoga praoca. Tako su prema Groteu »svi istovremeni sastavni članovi fratrije Hekateja imali jednoga te istog boga za praoca u šesnaestom koljenu«; svi su, dakle, gensovi ove fratrije bili doslovce bratski gensovi. Fratriju nalazimo još kod Homera kao vojnu jedinicu, na glasovitom mjestu, gdje Nestor savjetuje Agamemnonu: svrstaj ljude prema plemenima i fratrijama da bi fratrija pomogla fratriji, a pleme plemenu. — Inače fratrija ima pravo i dužnost progona ubistva počinjena nad nekim fratorom, dakle u prijašnje vrijeme i obavezu krvne osвете. Ona ima nadalje zajedničke svetinje i svetkovine, kao što je uopće izgradnja svekolike grčke mitologije iz preuzetog staroarijskog kulta prirode bila uslovljena gensovima i fratrijama i tekla unutar njih. Nadalje je fratrija imala starješinu (phratriarchos)), a prema De Coulanges-u i skupštine i obavezne zaključke, sudovanje i upravu. Čak i kasnija država, koja je ignorirala gens, ostavila je fratriji stanovite javne funkcije.

Više srodnih fratrija sastavlja pleme. U Atici je bilo četiri plemena, s po tri fratrije, od kojih je svaka brojila trideset gensova. Ovakvo zaokruženje grupa pretpostavlja svijesno, plansko zahvaćanje u prirodno nastali red. Kako, kada i zašto se to dogodilo, o tome šuti grčka historija, o kojoj su sami Grci sačuvali uspomene samo do u herojsko doba.

Razlike po dijalektu bile su kod Grka, stisnutih na razmjerno malenom području, manje razvijene nego u prostranim američkim šumama; no i ovdje nalazimo samo plemena istoga glavnog dijalekta ujedinjena u veću cjelinu, a čak u maloj Atici poseban dijalekt, koji je poslije kao opći jezik proze postao vladajući dijalekt.

U Homerovim epovima nalazimo grčka plemena većinom već ujedinjena u male narode, unutar kojih su, međutim, gensovi, fratrije i plemena još posve sačuvali svoju samostalnost. Nastavala su već zidinama utvrđene gradove; broj stanovništva dizao se proširenjem stada, poljodjelstva i počecima zanata; time su rasle i razlike po bogatstvu a s njima aristokratski element unutar stare, iskonske demokracije. Ti pojedini narodićli vodili su neprestane ratove za posjed najboljih predjela, a bit će zbog plijena; ropstvo ratnih zarobljenika bilo je već priznata ustanova.

Uređenje ovih plemena i narodića bilo je ovo:

1. Stalna vlast bilo je vijeće, bulê, prvobitno valjda sastavljeno od starješina gensova, poslije, kad je njihov broj previše narastao, iz izbora njih, koji je pružao prilike za formiranje i jačanje aristokratskoga elementa; pa je i zato prema Dioniziju vijeće hercegskoga doba sastavljeno upravo od odličnika (kratistoi). Vijeće bi konačno odlučivalo u važnim poslovima; tako na pr. tebansko vijeće stvara kod Eshila za dato stanje stvari odlučan zaključak da se Eteoklo časno pokopa, a lešina Polinika baci psima kao plijen. Uspostavom države prešlo je ovo vijeće u kasniji senat,

2. Pučka skupština (agora). Kod Irokeza smo našli gdje narod, muškarci i žene, stoji uokrug oko skupštine vijeća, uplićući se na određen način u razgovore i utječući tako na njene zaključke. Kod Homerovih se Grka ova »okolnost«, da upotrebimo staronjemački sudbeni izraz, već razvila u potpunu pučku skupštinu, kao što je to isto tako bilo kod Nijemaca pradoba. Sazivalo bi je vijeće za rješavanje važnih poslova; svaki bi muškarac mogao uzeti riječ. Odluka se primila dizanjem ruku (Eshil u Pribjeglicama) ili poklikom. Skupština je bila suverena u posljednjoj instanci, jer, kaže Schömann (Griechische Alterthümer)⁵, »ako se radi o stvari, za čije se izvođenje traži sudjelovanje naroda, to nam Homer ne odaje nijedno sredstvo kako bi se narod mogao protiv svoje volje na to prisiliti«. Naime u to vrijeme, kada je svaki odrasli muški član plemena bio ratnik, nije bilo još nikakve od naroda odvojene javne vlasti koja bi mu se mogla suprotstaviti. Prirodno nastala demokracija bila je još u punom cvatu, a to mora ostati polaznom točkom za prosuđivanje vlasti i položaja jednako vijeća kao i bazileja.

3. Vojskovođa (basileus). Uz ovo primjećuje Marks: »Evropski učenjaci, većinom rođeni slugani vladara, prave iz bazileja nekoga monarha u modernom smislu riječi. Protiv toga se ograđuje Yankee-republikanac Morgan. On kaže vrlo ironično, ali istinito, o glatkom Gladstonu i njegovoj »Juventus Mundi«⁶: »Gospodin Gladstone nam pre-

⁴ Dva junaka iz Eshilove drame »Sedam vojskovođa protiv Teba«, dva brata, koja su pala u građanskom ratu kao protivnici. (op. pr.)

⁵ Grčke starine (op. pr.)

⁶ Mladost svijeta, djelo engleskog građanskog državnika Gladstonea o grčkoj starini (op. pr.)

zentira grčke poglavice herojskog doba kao kraljeve i kneževe, uz dodatak, da su gentlemen; no sâm mora priznati: »Sve u svemu izgleda da običaj ili zakon nasljednosti po prvorodstvu nalazimo u dovoljnoj mjeri, ali ne odviše oštro određeno«. Bit će da će se po svoj prilici i samome gospodinu Gladstonu činiti da tolikim klauzulama stegnuta nasljednost po prvorodstvu dovoljno, iako ne odviše oštro, upravo toliko vrijedi kao nikakva nasljednost po prvorodstvu.

Kako je bilo s nasljednošću starješinstava kod Irokeza i drugih Indijanaca, vidjeli smo. Sve su funkcije bile izborne funkcije, većinom unutar jednoga gensa, i u toliko u njemu nasljedne. Kod ispražnjenja postepeno se davala prednost najbližem gentilnom rođaku — bratu ili sestrinom sinu — ukoliko nije bilo razloga da ga mimoide. Ako je, dakle, kod Grka pod vladavinom očinskoga prava funkcija bazileja u pravilu prelazila na sina ili na jednoga od sinova, to je ovo samo dokaz da su sinovi ovdje mogli računati s vjerojatnošću nasljedstva pučkim izborom, ali nipošto nije dokaz pravovaljanog nasljeđivanja bez pučkoga izbora. Ono o čemu se ovdje radi kod Irokeza i Grka je prvi zametak posebnih plemićkih porodica unutar gensova, a kod Grka usto još i prvi zametak budućega nasljednoga vodstva ili monarhije. Naslućivanja nam kažu da je kod Grka bazileja ili birao puk ili su ga barem morali potvrditi njegovi priznati organi — vijeće ili agora — kao što je to važno za rimskoga »kralja« (rex).

U Ilijadi se vladar nad ljudima, Agamemnon, ne pojavljuje kao vrhovni kralj Grka, nego kao vrhovni zapovjednik jedne savezne vojske pred opsjednutim gradom i na to njegovo svojstvo ukazuje Odisej na znamenitom mjestu kad se zametnula kavga među Grcima: ne valja zapovijedanje mnogih, jedan neka bude zapovjednikom itd. (pri čemu je još omiljeni stih sa žezlom kasniji dodatak). »Odisej ovdje ne drži predavanje o nekom obliku vladavine, nego zahtijeva poslušnost prema vrhovnome vojskovođi u ratu. Za Grke, koji se pred Trojom pojavljuju samo kao vojska, prilike su u agori dovoljno demokratske. Ahil, govoreći o darovima, tj. o podjeli plijena, ne postavlja ni Agamemnona ni kojega drugoga bazileja za djelioca, nego uvijek »sinove Ahejaca«, tj. puk. Predikati: od Zeusa rođen, od Zeusa othranjen, ne dokazuju

ništa, budući da s v a k i gens potječe od nekog božanstva, a gens plemenskoga glavarar naravno od »otmjenijeg« boga — ovdje Zeusa. Čak i lično neslobodni, kao svinjar Eumej i dr. su »božanski« (dioi i theoi), i to u Odiseji, dakle u mnogo kasnije doba od Ilijade; u istoj Odiseji pridaje se ime Herosa još glasniku Muliju kao i slijepom pjevaču Demodoku. Ukratko, riječ basilea, koju grčki pisci upotrebljavaju za homersko takozvano kraljevstvo (jer je njena glavna oznaka vojskovođstvo), usto s vijećem i pučkom skupštinom, znači samo — vojnu demokraciju.« (Marks).

Bazilej je imao osim vojničkih još i svećeničkih i suđačkih službenih ovlasti; posljednje nisu pobliže fiksirane, prve vrši u svojstvu vrhovnog predstavnika plemena ili saveza plemena. O građanskim, upravnim ovlastima nikada nije riječ; no izgleda da je ureda radi bio član vijeća. Prevoditi bazilej s kralj (König) je etimološki ispravno, budući da König (Kuning) potječe od Kuni, Künne, i znači starješina gensa. No današnjem značenju riječi König (kralj op. pr.) nikako ne odgovara starogrčki basileus. Tukidid naziva staru bazileju izričito patrikê, tj. izvedenu iz gensova, te kaže da ona ima točno određene, dakle ograničene ovlasti. A Aristotel kaže da je basileia herojskoga doba bila vođstvo nad slobodnima, a basileus vojskovođa, sudac i vrhovni svećenik; nije, dakle, imao vladavinske vlasti u kasnijem smislu.⁷

Nalazimo, dakle, u grčkom uređenju herojskoga doba još na punoj snazi stari gentilni poredak, ali već i početak njegova potkapanja: očinsko pravo s prijelazom imetka na djecu, čime se pogoduje nagomilavanju bogatstava u porodici, te porodica postaje silom nasuprot gensu; reakcija razlika u bogatstvu na uređenje, posredstvom stvaranja prvih zametaka nasljednoga plemstva i kraljevstva; ropstvo, isprva jedino iz redova ratnih zarobljenika, ali otvarajući već perspektive na porobljavanje vlastitih

---

⁷ Kao što je grčkom bazileju počmetnut moderni knez, tako i vojskovođi Acteka, Morgan je prvi put podvrgao historijskoj kritici najprije neshvaćene i pretjerane, poslije upravo lažne izvještaje Španjolaca, te dokazuje da su Meksikanci bili na srednjem stupnju barbarstva, ali na višem nego novomeksikanski Pueblo-Indijanci, i da je njihovo uređenje, ukoliko ga možemo razaznati iz iznakaženih izvještaja, odgovaralo ovome: Savez triju plemena, koji je pokorio stanoviti broj drugih plemena uz obavezu danka; njime je vladalo savezno vijeće i savezni vojskovođa, te su Španjolci od posljednjega učinili »car«. (F. E.)

plemenskih pa čak i gentilnih drugova; stari rat plemena protiv plemena, koji se već izrođuje u sistematsko razbojstvo na kopnu i na moru da bi se nagrabilo stoke, robova, blaga i u pravi pravcati izvor prihoda; ukratko, bogatstvo se slavi i poštiva kao najveće dobro, a stare gentilne ustanove se zloupotrebljavaju da bi se opravdala nasilna otimačina bogatstva. Nedostajalo je još samo jedno: ustanova koja bi osigurala novostečena bogatstva pojedinaca ne samo protiv komunističkih tradicija gentilnoga uređenja, koja bi ne samo posvetila prije toliko prezreno privatno vlasništvo i to posvećenje proglasila najvišom svrhom svekolike ljudske zajednice, nego koja bi snabdijela žigom opće društvenoga priznanja i nove oblike sticanja vlasništva što se razvijaju jedan za drugim, dakle, i sve brže povećanje bogatstva; ustanova koja bi ovjekovječila ne samo nastajuće cijepanje društva u klase nego i pravo posjedujuće klase na izrabljivanje neposjedujuće klase i njene vladavine nad ovom.

I ta se ustanova pojavila. Izumljena je država!

Postanak atenske države

Kako se razvijala država time da su se organi gentilnoga uređenja djelomice preobražavali, djelomice umetanjem novih organa potiskivali, te konačno potpuno nadomjestili pravim državnim ustanovama, dok je na mjesto stvarnog »naroda pod oružjem«, koji se sam štitio u svojim gensovima, fratrijama i plemenima, stupila naoružana »javna vlast«, podložna ovim državnim ustanovama, dakle, upotrebiva i protiv naroda — to, barem u prvom dijelu razvoja, nigdje ne možemo bolje slijediti nego u staroj Ateni. Preobražaje oblika prikazao je u suštini Morgan, ekonomski sadržaj koji ih rađa, moram većim dijelom sam dodati.

U herojsko doba prebivala su četiri plemena Atenjana u Atici još na odvojenim područjima; izgleda da je čak i onih dvanaest fratrija od kojih su plemena sastavljena, imalo svoja posebna sjedišta u 12 Kekropovih gradova. Uređenje im je bilo kao za herojskoga doba: pučka skupština, pučko vijeće, bazilej. Dokle god siže pisana historija, bila je zemlja već podijeljena i prešla u privatno vlasništvo kao što to odgovara već razmjerno razvijenoj robnoj proizvodnji i njoj odgovarajućoj robnoj trgovini prema koncu višega stupnja barbarstva. Uz žito se dobivalo vino i ulje; pomorska trgovina na Egejskom Moru sve se više oduzimala Feničanima i pala je velikim dijelom u atičke ruke. Kupovanjem i prodajom zemljišnog posjeda, sve jačom podjelom rada između ratarstva i zanatstva, trgovine i plovidbe, morali su se pripadnici gensova, fratrija i plemena doskora izmiješati, morao je distrikt fratrija i plemena dobiti stanovnike koji, premda sunarodnjaci, ipak nisu pripadali ovim tijelima, dakle, bili su strani u svome vlastitom prebivalištu. Naime, svaka fratrija i svako pleme upravljalo bi u mirnim vremenima

samo svojim poslovima, a da se nije obraćalo u Atenu pučkom vijeću ili bazileju. No onaj tko je stanovao na području fratrije ili plemena, a da mu nije pripadao, nije naravno mogao sudjelovati u toj upravi.

Uređena funkcija organa gentilnoga uređenja bačena je time u toliki nered da je već u herojsko doba bilo potrebno naći lijeka. Uvedeno je uređenje koje se pripisuje Tezeju.¹ Promjena se sastojala prije svega u tome da je ustanovljena centralna uprava u Ateni, tj. da je jedan dio poslova kojima su plemena dosada samostalno upravljala proglašen zajedničkim poslovima i povjeren zajedničkom vijeću sa sjedištem u Ateni. Time su Atenjani pošli za korak dalje nego što je ijedan urođenički narod u Americi ikada otišao: na mjesto prostog saveza plemena koja stanuju jedno do drugoga, stupilo je njihovo stapanje u jedan jedini narod. Odavle je proizašlo atensko opće narodno pravo, koje je stajalo nad pravnim običajima plemena i gensova; atenski je građanin kao takav dobio stanovita prava i novu pravnu zaštitu i na području gdje je bio plemenski stranac. No time je učinjen prvi korak k potkapanju gentilnoga uređenja; bio je to, naime, prvi korak kasnijem pripuštanju građana, koji su plemenski stranci u čitavoj Atici i koji se nalaze i ostaju posve izvan atenskoga gentilnog uređenja. Druga Tezeju pripisana ustanova bila je podjela čitavoga naroda u tri klase, bez obzira na gens, fratriju ili pleme: Eupatride ili plemiće, geomore ili ratare i demiurge ili obrtnike, te prenašanje isključiva prava zauzimanja funkcija na plemiće. Ova je podjela, doduše, ostala bez učinka, s izuzetkom zauzimanja funkcije sa strane plemstva, jer inače nije ustanovila nikakvih pravnih razlika među klasama. No ona je važna, jer nam predočava nove društvene elemente koji su se razvili u tišini. Ona pokazuje da se uobičajeno popunjavanje gentilnih funkcija iz stanovitih porodica već izobrazilo do slabo osporavana prava ovih porodica na te funkcije; da su te porodice, i onako moćne po svome bogatstvu, počele da se okupljaju izvan svojih gensova u posebnu privilegiranu klasu i da je država, koja upravo tek niče, blagoslovila ovu drskost. Ona pokazuje nadalje da je podjela rada između poljodjelaca i obrtnika bila već dovoljno ojačala, da bi starom sastavu

---

¹ Herojski lik starogrčke priče (op. pr.)

po gensima i plemenima osporavala prvenstvo u društvenom značenju. Ona najposlije proklamira nepomirljivu suprotnost između gentilnoga društva i države; prvi pokušaj stvaranja države sastoji se u tome da se razbije gensovi, lučeći članove svakoga u privilegirane i zapostavljene, a posljednje opet u dvije klase po zanimanju, suprotstavljajući tako jedne drugima.

Daljna politička historija Atene sve do Solona samo je nepotpuno poznata. Funkcija bazileja nestala je; na čelo države stupiše iz plemstva izabrani arhonti. Gospodstvo plemstva raslo je sve više dok blizu godine 600., prije našega računanja vremena nije postalo nepodnosivo. I to, glavno su sredstvo za gušenje opće slobode bili — novac i lihva. Glavno sjedište plemstva bilo je u Ateni i oko nje gdje ga je bogatila pomorska trgovina, uz gusarstvo koje bi se još uvijek prigodimice onako usput vršilo, i u njegovim rukama koncentrirale novčano bogatstvo. Odavde je novčano gospodarstvo u razvoju prodiralo poput razjedajuće lučavke² u starodrevni način života seoskih općina osnovan na naturalnom gospodarstvu. Gentilno je uređenje aspolutno nespojivo s novčanim gospodarstvom; propast atičkih parcelskih seljaka pada u isto vrijeme s popuštanjem starih gentilnih spona koje su ih štitile. Obveznica i zalaganje imanja (jer i hipoteku su Atenjani već bili izumili) nisu poštivali ni gens ni fratriju. A staro gentilno uređenje nije poznavalo ni novca, ni predujma, niti novčanog duga. Stoga je novčano gospodstvo plemstva šireći se sve bujnije izobrazilo i novo običajno pravo za osiguranje vjerovnika protiv dužnika, za posvetu eksploatacije sitnoga seljaka sa strane posjednika novaca. Sva su se atička polja kočila založnim stupovima na kojima je bilo označeno da je odnosno zemljište založeno, tome i tome, za toliko i toliko novaca. Njive koje nisu bile ovako označene, bile su velikim dijelom već prodane zbog dospjelih hipoteka ili kamata, prešle u vlasništvo (plemićskoga) lihvara; seljak je mogao biti sretan, ako mu se dozvolilo da ostane na zemlji kao zakupnik, pa da živi od jedne šestine prihoda svoga rada, dok je pet šestina morao plaćati novome gospodaru kao zakupniku. Još više. Ako utržak od prodana zemljišta ne bi dostajao za pokriće duga, ili, ako je dug učinjen bez osigura-

² Dušična (azotna) kiselina (op. pr.)

nja zaloga, morao je dužnik prodati svoju djecu u inozemstvo u ropstvo, da bi namirio vjerovnika. Prodaja djece sa strane oca — to je bio prvi plod očinskoga prava i monogamije! A ako krvopiji još ni tada nije bilo udovoljeno, mogao je i samoga dužnika prodati kao roba. To je bilo prijatno svitanje civilizacije kod atenskoga naroda.

Prije, kad je životni položaj naroda još odgovarao gentilnome uređenju, takav je prevrat bio nemoguć; a ovdje je nastupio a da se nije ni znalo kako. Vratimo se na čas našim Irokezima. Tamo se nije moglo ni zamisliti stanje kakvo se sada nametnulo Atenjanima takoreći bez njihova sudjelovanja, a sigurno protiv njihove volje. Tamo iz godine u godinu isti način proizvodnje za održanje života nije mogao nikada stvoriti takve konflikte, nametnute takoreći silom izvana, nikakvu suprotnost bogatih i siromašnih, izrabljivača i izrabljivanih. Irokezi su bili još daleko od toga da vladaju prirodom, ali unutar prirodnih granica koje važe za njih, bili su gospodari svoje vlastite proizvodnje. Ostavimo li po strani loše žetve u njihovim vrtićima, iscrpljenje zaliha ribe njihovih jezera i rijeka, divljači njihovih šuma, znali su što će postići kraj svoga naporna načina sticanja sredstava za opstanak. Ono što su morali postići, bila su sredstva za održanje života, bila ona oskudnija ili obilnija; ali odavle nikada nisu mogli proizaći nenamjeravani društveni preokreti, kidanje gentilnih spona, cijepanje gentilnih i plemenskih drugova u suprotne klase koje se međusobno bore. Proizvodnja se kretala unutar najužih granica; ali — proizvađači su gospodari svoga vlastita proizvoda. To je bila golema prednost barbarske proizvodnje, koja se prednost izgubila nastupom civilizacije, a čije će ponovo osvojenje biti zadaća idućih generacija, ali na temelju sada postignutoga silnog svladavanja prirode sa strane čovjeka i sada mogućega slobodnog udruživanja.

Drukčije je kod Grka. Nastali privatni posjed nad stadiima i luksuznim oruđem doveo je do razmjene između pojedinaca, do pretvaranja proizvoda u robu. I ovdje je zametak čitavog slijedećeg prevrata. Čim proizvađači više nisu direktno sami trošili svoj proizvod, nego ga davali dalje u zamjenu, izgubili su vlast nad njim. Oni više nisu znali što se poslije s njime zbivalo, pa je postojala mogućnost da će se proizvod jednom upotrijebiti protiv pro-

izvađača, u svrhu njegova iskorištavanja i potlačivanja. Stoga nijedno društvo ne može trajno zadržati vlast nad svojom vlastitom proizvodnjom ni kontrolu nad društvenim djelovanjem svoga procesa proizvodnje koje ne ukinu razmjenu između pojedinaca.

A kojom brzinom proizvod ispoljuje svoju vlast nad proizvađačima nakon postanka razmjene između pojedinaca i s pretvaranjem proizvoda u robu iskusili su doskora Atenjani. S robnom proizvodnjom došlo je i obrađivanje zemlje sa strane pojedinaca za vlastiti račun, time, doskora, zemljišno vlasništvo pojedinaca. Pojavio se nadalje novac, opća roba, kojom su se sve ostale mogle zamjenjivati; no pronalaskom novca ljudi nisu mislili na to da su time stvorili opet novu društvenu silu, onu jednu opću silu kojoj se morale pokoriti čitavo društvo. A bila je to ova nova sila, iskrsla iznenada bez znanja i želje svojih vlastitih tvoraca, koja je Atenjanima svom brutalnošću svoje mladenačke snage dala osjetiti svoje gospodarstvo.

Šta da se radi? Staro gentilno uređenje pokazalo se ne samo nemoćno protiv pobjedničkoga pohoda novca; bilo je i apsolutno nesposobno da unutar svoga okvira nađe makar i samo prostora za takva šta kao što je novac, vjerovnik i dužnik, prisilno utjerivanje dugova. Ali nova društvena sila je svakako postojala, a pobožne želje, čežnja za povratkom dobrih starih vremena nije mogla maknuti sa svijeta novac i kamatnu lihvu. A povrh toga bio je izvršen čitav niz drugih, podređenih prodora u gentilno uređenje. Posvemašnja ispremiješanost gentilnih drugova i fratara na cijelom atičkom području, posebice u samom gradu Ateni, postajat će od koljena do koljena sve veća, iako je Atenjanin još sada, doduše, smio prodavati zemljišta izvan svoga gensa, ali ne i svoju stambenu kuću. Podjela rada između različitih grana proizvodnje: ratarstva, obrta, u obrtu opet između bezbrojnih ogranaka, trgovine, brodarstva itd., sve se potpunije razvija s napretkom industrije i prometa; stanovništvo se sada dijelilo prema svome zanimanju u prilično čvrste grupe, od kojih je svaka imala niz novih, zajedničkih interesa, za koje u gensu ili fratriji nije bilo mjesta, te su za čuvanje tih interesa bile, dakle, potrebne nove ustanove. Broj robova se znatno povećao i mora da je već tada daleko pre-

mašio broj slobodnih Atenjana; gentilno uređenje prvobitno nije poznavalo nikakva ropstva, dakle, ni ikojeg sredstva da se ova masa neslobodnih trajno obuzda. A konačno je trgovina dovela u Atenu mnoštvo stranaca, koji su se tamo nastanili zbog lakšeg sticanja novca, pa su, također, prema starom uređenju bili bespravni i bez zaštite, te su usprkos uobičajenoj trpeljivosti ostali u narodu stran elemenat koji je bio na smetnju.

Ukratko, gentilnom je uređenju došao kraj. Društvo je dnevno sve više izrastalo iz njega; čak i najgora zla koja su nastala pred njegovim očima, nije to uređenje moglo zadržati ni ukloniti. No u tišini se bila u međuvremenu razvila država. Nove grupe, stvorene podjelom rada najprije između grada i sela, zatim između različitih gradskih grana djelatnosti, stvorile su nove organe za zaštitu svojih interesa; ustanovljene su ustanove svake vrste. A zatim je mladoj državi trebala, prije svega, vlastita oružana sila, koja je kod Atenjana kao pomoraca mogla ponajprije biti samo pomorska sila za pojedine male ratove i za zaštitu trgovačkih brodova. U nepoznato doba prije Solona uspostavljene su naukrarije, mali područni kotarevi, dvanaest u svakome plemenu; svaka je naukrarija morala postaviti, opremiti i snabdjeti posadom jednu ratnu lađu, a osim toga dati još dva konjanika. Ova ustanova nasrnula je dvostruko na gentilno uređenje. Prvo, stvorivši javnu vlast, koja se više ne podudara bez daljnoga s ukupnošću naoružanoga naroda; a drugo, podijelivši narod u javne svrhe prvi put prema mjesnom prebivanju, a ne po rodbinskim grupama. Šta je to imalo značiti, pokazat će se.

Ako gentilno uređenje nije moglo pružiti pomoć izrabljivanom narodu, onda je preostala još samo država u nastajanju. A ona ju je donijela Solonovim ustavom, ujedno jačajući se ponovo na račun staroga uređenja. Solon — način kojim je provedena njegova reforma, koja pada u godinu 594. prije našega računanja vremena, ovdje nas se ništa ne tiče — Solon je otvorio niz takozvanih političkih revolucija, i to zahvatom u vlasništvo. Sve su dosadanje revolucije bile revolucije za zaštitu jedne vrsti vlasništva protiv druge vrsti vlasništva. One ne mogu da zaštite jedno, a da ne povrijede drugo. U velikoj

Francuskoj revoluciji žrtvovano je feudalno vlasništvo da bi se spasilo građansko; u Solonovoj revoluciji moralo je vlasništvo vjerovnika trpjeti u korist vlasništva dužnika. Dugovi su naprosto proglašeni nevažećima. Pojedinosti nam nisu točno poznate, no Solon se hvali u svojim pjesmama da je uklonio založne stupove sa zaduženih zemljišta, i povratilo one koji su zbog dugova bili prodani ili su utekli u inozemstvo. Ovo je bilo moguće samo otvorenom povredom vlasništva. I zaista, sve takozvane političke revolucije, od prve do posljednje, provedene su radi zaštite jedne vrste vlasništva, konifskacijom (koja je, također, nazivana i krađom), neke druge vrsti vlasništva. To je u tolikoj mjeri istinito da se privatno vlasništvo moglo održati kroz tri i po hiljade godina samo povredom vlasništva.

Ali, tu se radilo o tome da se spriječi povratak takvog porobljavanja slobodnih Atenjana. To se izvršilo ponajprije općenitim mjerama, na pr. zabranom zaduživanja ugovorom, kojim bi se zalagala osoba dužnikova. Zatim je utvrđen najveći opseg zemljišnog vlasništva, što ga pojedinac može posjedovati, da bi se pohlepi plemstva za seljačkom zemljom postavile bar neke ograde. Ali tada dolaze promjene uređenja; za nas su najvažnije ove:

Vijeće je povećano na četiri stotine članova, po stotinu iz svakog plemena; ovdje je, dakle, pleme još ostalo temeljem. Ali to je ujedno bio i jedini pravac u kome je staro uređenje uvučeno u novo državno tijelo. Jer inače je Solon podijelio građane u četiri klase prema njihovu zemljišnom posjedu i njegovu prirodu: 500, 300 i 150 medimna žita (1 medimnus = cca 41 litra) bili su minimalni prirod za prve tri klase; tko bi imao manje ili nikakva zemljišnog posjeda, spadao je u četvrtu klasu. Sve su funkcije mogli popunjavati samo pripadnici gornjih triju klasa, najviše funkcije samo oni prve klase; četvrta je klasa imala samo pravo riječi i glasa u pučkoj skupštini, ali ovdje su se birali svi službenici, ovdje su morali polagati računa, ovdje su se stvarali svi zakoni, a ovdje je četvrta klasa činila većinu. Aristokratske privilegije djelomice su obnovljene u obliku privilegija bogatstva, ali narod je zadržao odlučujuću moć. Nadalje su ove četiri klase predstavljale temelj nove organizacije vojske. Prve su dvije klase postavljale konjicu; treća je imala da služi

u teškoj pješadiji; četvrta kao laka, neoklopljena pješadija ili u mornarici, pa je u tom slučaju bila vjerojatno i plaćena.

Ovdje se, dakle, uvodi u društveno uređenje posve nov elemenat: privatni posjed. Prava i dužnosti državljana odmjeravaju se prema veličini njihova zemljišnog vlasništva, pa ukoliko imovne klase dobivaju utjecaja, utoliko se potiskuju stara tijela krvnoga srodstva; gentilno je uređenje pretrpjelo nov poraz.

Odmjeravanje političkih prava prema imovini nije, međutim, bila jedna od onih ustanova bez kojih država ne može postojati. Makar kako veliku ulogu odigrala u ustavnoj historiji država, ipak je mnoge države, i to najpotpunije razvijene, nisu trebale. I u Ateni je imala samo prolazno značenje; od vremena Aristida bile su sve funkcije otvorene svakome građaninu.

Za idućih osamdeset godina dospjelo je atensko društvo postepeno u onaj smjer kojim se dalje razvijalo u toku idućih stoljeća. Bujnoj lihvi sa zemljom predsolonskoga doba postavljen je zapor, isto tako neograničenoj koncentraciji zemljišnog posjeda. Trgovina i obrt s umjetnim obrtom, koji se s robovskim radom vodi sve više na veliko, postali su dominantnim granama privrede. Ljudi su postali prosvjećeniji. Umjesto da se kao u početku na brutalan način izrabljuju vlastiti sugrađani, izrabljivali su se pretežno robovi i izvanatenska mušterija. Pokretna imovina, novčano bogatstvo i bogatstvo robovima i brodovima raslo je sve više, ali sada nisu više bili samo prosto sredstvo za sticanje zemljišnoga posjeda, kao u prvo, borinrano doba, već su postali sami sebi svrhom. Time je s jedne strane staroj plemićkoj moći narasla pobjedonosna konkurencija s novom klasom industrijskih i trgovačkih bogataša, ali je s druge strane oduzeto ostacima staroga gentilnog uređenja posljednje tlo. Gensovi, fratrije i plemena, kojih su članovi sada stanovali razasuti preko čitave Atike i posvema ispremiješani, postali su time posve nepodesni za politička tijela; mnoštvo atenskih građana nije pripadalo nijednome gensu, bili su useljenici, koji su doduše bili primljeni u građansko pravo, ali ne u jednu od starih rodovskih zajednica; uz njih je bio još i sve veći broj stranih useljenika koji su uživali samo stanovito pravo zaštite.

Za to vrijeme prednjačile su stranačke borbe; plemstvo je nastojalo ponovo osvojiti svoje prijašnje privilegije, te je za čas opet preuzelo prevlast, dok ga nije definitivno oborila Klistenova revolucija (509. prije našega računanja vremena); ali s njime i posljednji ostatak gentilnoga uređenja.

Klisten je u svome novom ustavu ignorirao ona četiri stara plemena osnovana na gensovima i fratrijama. Na njihovo mjesto stupila je sada posve nova organizacija na temelju već u naukrarijama pokušane podjele građana prema samome mjestu prebivanja. Nije više odlučivala pripadnost rodovskim zajednicama, nego samo obitavalište; nije podijeljen narod nego područje, stanovnici postadoše u političkom pogledu naprosto dodatak područja.

Čitava je Atika podijeljena na stotinu samoupravnih općinskih okruga, dema. Građani (demoti) naseljeni u pojedinom demu birali su svoga starješinu (demarcha) i rizničara, kao i trideset sudaca sa sudbenošću za manje parbene stvari. Dobili su, također, i vlastiti hram i zaštitnog boga ili heroja, kojemu su birali svećenike. Najviša vlast u demosu bila je skupština demotâ. To je, kako Morgan ispravno primjećuje, pralik samoupravne američke gradske općine. S istom jedinicom s kojom završava moderna država u svome najvišem usavršavanju, započela je država u postanku u Ateni.

Deset ovih jedinica, dema, sačinjavalo je jedno pleme, koje se, međutim, za razliku od staroga rodovskog plemena sada naziva mjesno pleme. Mjesno pleme nije bilo samo samoupravno političko tijelo, nego i vojničko; ono je biralo filarha ili plemenskoga starješinu, koji je zapovijedao konjicom, taksjarha, koji je zapovijedao pješadijom, i stratega, koji je zapovijedao sveukupnom momčadi regrutiranom na području takva plemena. Postavljalo je, nadalje, pet ratnih lađa uz momčad i zapovjednike, a dobilo je kao sveca zaštitnika jednog atičkog heroja po kome se prozvalo. Konačno je biralo pedeset vijećnika u atensko vijeće.

Zaključak je činila atenska država, kojom je vladalo vijeće sastavljeno od pet stotina izabranika ovih deset plemena i u posljednjoj instanciји pučka skupština, gdje je svaki atenski građanin imao pristupa i pravo glasa;

usto su arhonti i drugi službenici obavljali posao u raznim upravnim granama i sudovima. Vrhovnog činovnika izvršne vlasti nije bilo u Ateni.

S ovim novim uređenjem i s pripuštanjem vrlo velikoga broja štićenika, djelomice useljenika, djelomice oslobođenih robova, bili su organi rodovskoga uređenja posve potisnuti iz javnih poslova; spali su na privatna društva i vjerske zadruge. No moralni utjecaj, tradicionalni način naziranja i mišljenja staroga gentilnog doba još se dugo nasljeđivao, te je tek postepeno izumirao. To se pokazalo kod jedne daljne državne ustanove.

Vidjeli smo da se bitna oznaka države sastoji u javnoj vlasti koja se ne podudara s masom naroda. Atena je tada imala tek narodnu vojsku i neposredno od naroda postavljenu mornaricu; ove su štitile prema vani i držale na uzdi robove, koji su već tada predstavljali pretežni dio stanovništva. Građanima, nasuprot, postojala je javna vlast ponajprije samo kao policija, koja je tako stara kao i sama država, zbog čega naivni Francuzi 18. stoljeća nisu ni govorili o civiliziranim narodima, nego o policiranim (nations policées). Atenjani su, dakle, uredili istovremeno sa svojom državom i policiju, pravu žandarmeriju od strijelaca pješaka i konjanika — Landjägera, kako se kaže u Južnoj Njemačkoj i u Švicarskoj. A ta je žandarmerija formirana — od robova. Ova se žbirska služba pričinjala slobodnom Atenjaninu toliko ponizujuća, da je volio da ga uhapsi naoružani rob, nego da se sam ponizuje takvim sramotnim djelom. Bio je to još stari gentilni duh. Država nije mogla postojati bez policije, no bila je još premlada i nije još imala dovoljno moralnoga respekta da bi mogla učiniti vrijednim poštovanja zanat koji je starim gentilnim drugovima morao nužno izgledati infaman.

U koliko je mjeri država, koja je sada u glavnim osnovama gotova, bila primjerena novom društvenom položaju Atenjana, pokazuje brz procvat bogatstva, trgovine i industrije. Klasna suprotnost, na kojoj su počivale društvene i političke ustanove, nije više bila suprotnost plemstva i prostog naroda nego suprotnost robova i slobodnih, štićenika i građana. U doba najvećega cvata sastojalo se čitavo atensko slobodno građanstvo, uključivo žena i djece, od neko 90.000 glava, usto 365.000 robova oba spola i

45.000 štíćenika — stranaca i oslobođenika. Na svakoga odraslog muškog građanina dolazilo je, dakle, najmanje 18 robova i više od dva štíćenika. Velik je broj robova dolazio otuda, što je mnogo njih radilo zajedno u manufakturama, velikim prostorijama, pod nadzornicima. Međutim, razvojem trgovine i industrije dolazi do akumulacije i koncentracije bogatstva u rukama nekolicine, do osiromašjenja mase slobodnih građana, kojima još ostaje samo izbor da svojim vlastitim zanatskim radom prave konkurenciju robovskom radu, što se smatralo sramotnim, čitinskim, a obećavalo je i malo uspjeha — ili pak da se protepu, postanu propalice. Oni su činili, pod stanovitim prilikama, nužno ovo posljednje, a budući da su sačinjavali masu, upropastili su time čitavu atensku državu. Nije demokracija upropastila Atenu, kako to tvrde evropski školnici što mašu repom pred vladarima, nego ropstvo, koje je žigosalo rad slobodnoga građana.

Postanak države kod Atenjana naročito je tipičan primjer stvaranja države uopće, jer se, s jedne strane, odvija posve čisto, bez uplitanja spoljašnjih ili unutrašnjih nasilja — uzurpacija Pisistrata³ nije ostavila ni traga svoga kratka trajanja, — jer, s druge strane, država visoka formalna razvoja, demokratska republika, proizlazi neposredno iz gentilnoga društva, i konačno, jer smo u dostatnoj mjeri upoznati sa svim bitnim pojedinostima.

---

³ Godine 540. prije n. r. v. postao je Pisistrat prepadom tiran, tj. samovladar u Ateni. Vladao je 12 godina.

VI

Gens i država u Rimu

Iz legende o osnivanju Rima proizlazi da je prvo naseljenje izvršio stanovit broj latinskih gensova ujedinjenih u jedno pleme (prema priči stotinu), kojima se dokora pridružilo neko sabelsko pleme, koje je navodno brojilo, također, stotinu gensova, i konačno neko treće pleme, sastavljeno iz različitih elemenata, opet navodno sa stotinu gensova. Cijela priča pokazuje, na prvi pogled, da je ovdje malo šta bilo iskonsko osim gensa koji je opet sam u mnogim slučajevima samo izdanak jednoga materinskoga gensa, koji i dalje postoji u svojoj staroj domovini. Plemena nose žig umjetnoga sastava, premda većinom iz srodnih elemenata i prema uzoru staroga izraslog a ne konstruiranog plemena; pri čemu nije isključeno da je jezgro svakoga od ovih triju plemena mogla biti pravo staro pleme. Srednji član, fratrija, sastojao se od deset gensova i nazivao se curia; njih je, dakle, bilo trideset.

Priznato je da je rimski gens bio ista ustanova kao i grčki; ako je grčki gens razvijeniji oblik one društvene jedinice, praoblik koje nam predložuju američki crvenokošci, to isto, bez daljnoga, vrijedi i za rimski gens. Možemo, dakle, ovdje biti kraći.

Rimski je gens imao barem u najstarije doba grada ovo uređenje:

1. Uzajamno nasljedno pravo gentilnih drugova; ime-tak je ostajao u gensu. Budući da je u rimskom gensu kao i u grčkom već vladalo očinsko pravo, bili su potomci ženske loze isključeni. Prema zakonu dvanaest ploča, najstarijem nama poznatom pisanom rimskom pravu, nasljeđivala bi ponajprije djeca kao rođeni nasljednici; ako nema njih, onda agnati (rođaci po muškoj lozi); a ako nema ni njih, onda gentilni drugovi. U svakome je slu-

čaju imetak ostajao u gensu. Vidimo ovdje postepeno prodiranje novih pravnih odredaba u gentilni običaj, uzrokovanih povećanim bogatstvom i monogamijom: prvo bitno jednako nasljedno pravo gentilnih drugova ograničuje se najprije — bit će već rano, kako je gore spomenuto — praksom na agnate, konačno na djecu i njihove potomke u muškom koljenu; na dvanaest ploča se to, razumljivo, pojavljuje obrnutim redom.

2. Posjed zajedničkog grobišta. Patricijskom gensu Claudija dodijeljen je prilikom njegova doseljenja iz Regilâ u Rim komad zemlje za nj, usto u gradu zajedničko groblje. Još za Augusta dopremljena je u Rim glava Vara, koji je pao u Teutoburškoj šumi, i sahranjena u gentilitius tumulus; gens (Quinctilia) je, dakle, još imao svoje posebno grobište.

3. Zajedničke vjerske svetkovine. Ove, sacra gentilitia, su poznate.

4. Obaveza da se ne sklapaju brakovi unutar gensa. To se nije u Rimu nikada pretvorilo u pisani zakon, no običaj je ostao. Od bezbroja rimskih bračnih parova, kojih su se imena sačuvala, ni jedan jedini nema isto gentilno ime za muža i ženu. Nasljedno pravo, također, dokazuje ovo pravilo. Žena gubi udajom svoja agnatska prava istupa iz svoga gensa, ni ona ni njena djeca ne mogu naslijediti svoga oca ili njegovu braću, jer bi inače očev gens izgubio svoj dio nasljedstva. Ovo ima smisla samo uz pretpostavku da se žena ne može udati ni za kojega gentilnog druga.

5. Zajednički zemljišni posjed. Ovaj je u pradoba uvijek postojao, čim bi se započelo diobom plemenske zemlje. Kod latinskih plemena nalazimo zemlju djelomice u posjedu plemena, djelomice gensa, djelomice domaćinstava, koja su tada jedva bila pojedinačne porodice. Romul je, navodno, prvi izvršio podjelu zemlje pojedincima, otprilike po jedan hektar (dva jugera) svakome. Ali nalazimo još i kasnije zemljišni posjed u rukama gensova da i ne spominjemo državnu zemlju, oko koje se okreće sva unutarnja povijest republike.

6. Dužnost gentilnih drugova da se uzajamno zaštićuju i pomažu. O tome nam pisana historija pokazuje samo još ostatke; rimska je država već unaprijed nastu-

pila tolikom nadmoćnošću da je pravo zaštite protiv nepravde prešlo na nju. Kad je uhapšen Apije Klaudije, obukao se čitav njegov gens u žalobno ruho, čak i oni koji su mu bili lični neprijatelji. U vrijeme drugog punskog rata¹ udружиše se gensovi zbog izbavljanja svojih u ratu zarobljenih gentilnih drugova; senat im to zabrani.

7. Pravo nositi gentilno ime. Sačuvalo se do u doba careva; oslobođenici se dozvoljavalo da prime gentilno ime svojih prijašnjih gospodara, ali bez gentilnih prava.

8. Pravo adoptiranja stranaca u gens. Ono bi se vršilo adoptiranjem u neku porodicu (kao kod Indijanaca), što bi uključivalo i prijem u gens.

9. Pravo biranja i svrgavanja starješina nigdje se ne spominje. No budući da su se u prvo doba Rima sve funkcije popunjavale izborom ili imenovanjem, od izbor-noga kralja na niže, a i svećenike kurija su birale same kurije, to smijemo isto pretpostaviti i za starješine (principes) gensova — ma koliko je inače izbor iz jedne te iste porodice u gensu, možda, već postao pravilom.

To su bila prava rimskoga gensa. Ona su uz izuzetak već dovršenoga prijelaza na očinsko pravo vjerna slika prava i dužnosti irokeškog gensa; i ovdje »očito proviruje Irokez«.

Koja zbrka vlada još danas i kod naših priznatih historičara glede rimskoga gentilnog uređenja, o tome samo jedan primjer. U Mommsenovoj raspravi o rimskim imenima republikanskoga i augustovskoga doba (*Römische Borschungen*, Berlin 1864., I. sv.) kaže se: »Osim svima muškim članovima roda, naravno uz isključenje robova, ali uključivši doseljenike i štićenike, pripada rodovsko ime i ženama... Pleme je (kako Mommsen ovdje prevodi gens)... kolektiv, proizašao iz zajedničkoga stvarnog ili pretpostavljenog pa i fingiranog — porijekla, ujedinjen zajednicom svetkovina, groblja i nasljedstva, kojemu se kolektivu smiju i moraju pribrojiti svi lično slobodni individui, dakle i žene. Ali ima poteškoća s određivanjem rodovskoga imena udatih žena. Poteškoće, naravno, otpadaju, dokle se žena smjela udavati samo za člana svoga roda; a dokazivo je da je za žene dugo vremena bilo većih poteškoća da se udaju izvan svoga roda nego unutar nje-

¹ Punske ratove vodio je Rim protiv Kartage. Bilo ih je 3. Drugi je vođen 218.—201. (op. pr.) •

ga, kao što se i ono pravo, *gentis enuptio*,² davalo još u 6. stoljeću kao lični privilegij u ime nagrade... A gdje je bilo takvih udaja izvan roda, mora da je žena u najstarije vrijeme time prešla u pleme muževo. Ništa nije sigurnije nego da žena starim vjerskim brakom pristupa potpuno u pravnu i sakralnu zajednicu muža, a istupa iz svoje. Tko ne bi znao da udata žena gubi aktivno i pasivno nasljedno pravo prema svojim gentilnim drugovima, dok sa svojim mužem, svojom djecom i njegovim gentilnim drugovima uopće stupa u nasljednu vezu; pa ako je muž adoptira i ona dospije u njegovu porodicu, kako da tada ostane izvan njegova roda?« (str. 9—11).

Mommsen, dakle, tvrdi da su se rimske žene koje su pripadale nekome *gensu*, prvobitno smjele udavati samo u n u t a r svoga *gens*a, da je, dakle, rimski *gens* bio endogaman, a ne egzogaman. Ovo shvaćanje, koje se protivi svakome iskustvu kod drugih naroda, osniva se poglavito, ako ne isključivo na jednom jedinom mnogo raspravljanom mjestu Livija (Knjiga XXXIX, c. 19), prema kojemu je senat godine 568. od osnutka grada, 186. prije našega računanja vremena zaključio, uti *Feceniae Hispallae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset quasi ei vir testamento dedisset; utique ei ingenuo nubere liceret, neu quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset* — neka *Fecenija Hispalla* ima pravo raspolagati svojim imetkom, umanjiti ga, udati se izvan *gens*a, izabrati si tutora, sasvim kao da je njen (pokojni) muž oporučno prenio na nju ovo pravo; da se smije udati za slobodnoga čovjeka i neka se onome koji je uzme za ženu, ovo ne piše kao loš čin ili sramota.

Bez sumnje se ovdje *Feceniji*, nekoj oslobođenici, dodjeljuje pravo da se smije udati izvan *gens*a. Isto je tako nesumnjivo suprug prema ovome imao pravo oporučno prenijeti na svoju ženu pravo da se nakon njegove smrti smije udati izvan *gens*a. Ali izvan kojega *gens*a?

Ako se žena morala udati unutar svoga *gens*a, kao što uzima Mommsen, to je ona i nakon svoje udaje ostajala u tome *gensu*. Međutim, prvo, ova endogamija *gens*a, za koju se tvrdi da postoji, upravo je ono što treba dokazati. A drugo, ako se žena morala udati unutar *gens*a, tada naravno i muškarac, jer inače uopće ne bi dobio

² Pravo na udaju izvan *gens*a (op. pr.)

žene. Tada dolazimo dotle da je muž mogao svojoj ženi oporučno ostaviti pravo, koje ni sam, a niti za sebe, nije posjedovao; dolazimo do pravne besmislice. Mommsen to također osjeća pa stoga nagađa: »Za udaju izvan roda, bit će da je bila pravno potrebna ne samo privola onoga koji vrši vlast nego svih gentilnih drugova« (str. 10, bilješka). To je, prvo, vrlo smiono nagađanje, a drugo, protuslovi jasnome tekstu citiranoga mjesta; senat joj daje ono pravo na mjesto muža, ne daje joj izričito ni više ni manje nego što bi joj mogao dati njen muž, ali ono šta joj daje je apsolutno pravo, nezavisno od ikakvog drugog ograničenja; tako da u slučaju da se ona njime koristi, ne štetuje od toga ni njen novi muž; senat čak nalaže sadanjim i budućim konzulima i pretorima da se brinu za to da joj od toga ne proisteče nikakva nepravda. Mommsenova je pretpostavka dakle, čini se, potpuno neprihvatljiva.

III pak: Žena se udala za muškarca iz nekog drugog gensa, no sama je ostala u svome rođenome gensu. Tada bi, prema gornjem mjestu, njen muž morao imati pravo da dozvoli ženi udaju izvan njena vlastitog gensa. To znači, imao bi pravo dispozicije u stvarima gensa, kojemu uopće ni sam ne pripada. Stvar je toliko besmislena da o tome dalje ne treba gubiti riječi.

Ostaje, dakle, samo pretpostavka da se žena u prvome braku udala za muža iz nekoga drugog gensa, te je udajom, bez daljnoga, prešla u gens muža, kako to Mommsen zaista i dopušta za takve slučajeve. Tada se smjesta objašnjava čitav sklop. Žena, istrgnuta udajom iz svog starog gensa i primljena u novu gentilnu zajednicu muža, uživa u njoj posve izuzetan položaj. Ona je doduše gentilna drugarica, ali ne krvno srodna; način njena prijema isključuje je unaprijed od svake bračne zabrane unutar gensa u koji se upravo udala; ona je nadalje primljena u bračnu zajednicu gensa, nasljeđuje u slučaju smrti svoga muža od njegova imetka, dakle imetka jednoga gentilnog druga. Šta je, dakle, prirodnije nego da je se obavezuje da se uda za gentilnoga druga svoga prvoga muža i nikoga drugoga, kako bi imetak ostao u gensu? A ako je trebalo učiniti izuzetak, tko je kompetentniji da je na to ovlasti od onoga koji joj je ostavio u naslijeđe ovaj imetak, njen prvi muž? U času kad joj je oporučno ostavio dio svoga

imetka i istovremeno joj dopušta da taj dio imetka udajom ili uslijed udaje prenese u neki strani gens, taj je imetak još njegov, on, dakle, raspolaže doslovno samo svojim vlasništvom. Što se tiče same žene i njena odnoša prema gensu svoga muža, to ju je upravo on uveo u ovaj gens slobodnim aktom volje — ženidbom; izgleda, dakle, također prirodno da je on podesno lice, koji je može ovlastiti na istup iz ovoga gensa drugom udajom. Ukratko, stvar se prikazuje jednostavna i po sebi razumljiva, čim napustimo čudesnu predodžbu o endogamnom rimskom gensu, te ga s Morganom shvatimo prvobitno egzogamnim.

Ostaje još posljednja pretpostavka, koja je, također, našla svojih pristalica, a možda i najbrojnije: spomenuto mjesto znači samo to, da oslobođene služavke (*libertae*) nisu smjele bez posebne dozvole e gente enubere (udati se izvan gensa) ili inače poduzeti neki čin, koji bi, u vezi s *capitis deminutio minima*,³ bio prouzročio istup liberte iz gentilne zajednice. (Lange, *Römische Altertümer*, Berlin 1856., I. str. 105, gdje se poziva na Huschkea uz naše mjesto iz Livija). Ako je ova pretpostavka ispravna, onda spomenuto mjesto, pogotovo, ne dokazuje ništa glede odnosa posve slobodnih Rimljanki, pa o nekoj njihovoj obavezi da se udavaju unutar gensa pogotovo ne može biti ni govora.

Izraz *enuptio gentis* pojavljuje se samo na ovome jednome mjestu, a inače nigdje više u cijeloj rimskoj literaturi; riječ *enubere*, udati se izvan, nalazimo samo tri puta, također kod Livija, a i tada ne u odnosu na gens. Fantazija, da bi se Rimljanke smjele udavati samo unutar gensa, zahvaljuje svoj opstanak samo ovome jednome mjestu, ali se ona apsolutno ne može održati. Jer, ili se ovo mjesto odnosi na posebna ograničenja za oslobođene, a tada ne dokazuje ništa glede slobodnih (*ingenuae*); ili pak vrijedi i za slobodne, a tada, šta više, dokazuje da se žena u pravilu udavala izvan svoga gensa, ali da je udajom prešla u gens muža; dakle, protiv Mommsena a za Morgana.

³ Doslovce znači: najmanje umanjenje *caput-a*. *Caput* je pak osnovni pravni položaj (*status*) Rimljanina. Sačinjavaju ga: *libertas* (sloboda) *civitas* (u današnjem jeziku: pravo građanstva) i *familia*. Gubitak svakog od ovih elemenata čini da se *caput* smanjuje. Tako je gubitak slobode *capitis deminutio maxima* (najveće umanjenje *caput-a*), gubitak *civiteta* *capitis deminutio media* (srednje umanjenje), a gubitak pripadnosti porodici *capitis deminutio minima*. (op. pr.)

Još gotovo tristo godina nakon osnutka Rima⁴ bile su gentilne veze toliko jake da je jedan patricijski gens, gens Fabijevaca, mogao uz pristanak senata poduzeti na svoju ruku ratni pohod protiv susjednog grada Veji. Kažu da je izašlo 306 Fabijevaca i da su svi poubijani u zasjedi; jedan jedini preostali dječak da je nastavio gens.

Deset gensova sačinjavalo je, kako je rečeno, jednu fratriju, koja se ovdje nazivala kurija te dobila važnije javne ovlasti od grčke fratrije. Svaka je kurija imala svoje vlastite vjerske čine, svetinje i svećenike; posljednji su, u svojoj ukupnosti, sačinjavali jedan od rimskih svećeničkih kolegija. Deset kurija sačinjavalo je jedno pleme, koje je vjerojatno prvobitno imalo, poput ostalih latinskih plemena, biranoga starješinu-vojskovođu i vrhovnoga svećenika. Ukupnost svih triju plemenâ sačinjavala je rimski narod, **Populus Romanus**.

Rimskom je narodu mogao, dakle, pripadati samo onaj tko je bio član jednoga gensa i preko njega jedne kurije i jednoga plemena. Prvo uređenje ovoga naroda bilo je slijedeće: Javne je poslove vršio ponajprije senat koji je, kako je Niebuhr prvi ispravno vidio, bio sastavljen od starješina tri stotine gensova; upravo stoga, kao najstariji u gensu, zvali su se oci, patres, a njihova ukupnost senat (vijeće najstarijih, od senex = star). Uobičajeni izbor stalno iz iste porodice svakoga gensa stvorio je i ovdje prvo plemensko plemstvo; ove su se porodice nazivale patriciji i pretendirale su na isključivo pravo ulaska u senat i sve druge ustanove. Da se narod s vremenom nije protivio ovoj pretenziji, pa se ona stvarno pretvorila u pravo, tumači priča u tome smislu da je Romul podijelio prvim senatorima i njihovim potomcima patricijat s njegovim privilegijima. Senat je imao, poput atenske bulê, pravo odluke u mnogim poslovima, pravo prethodnoga savjetovanja u važnijim poslovima, a posebice kod novih zakona. O ovima je odlučivala pučka skupština, nazvana comitia curiata (skupština kurija). Narod bi se sastao, grupiran po kurijama, u svakoj kuriji vjerojatno po gensima: kod odluke je svaka od 30 kurija imala jedan glas. Skupština kurija primala je ili odbacivala sve zakone, birala je sve više činovnike uključivo rex-a (t. zv. kralja), objavljivala je rat (ali je senat sklapao mir) i

⁴ tj. u 5. stoljeću prije našega računanja vremena (op. pr.)

odlučivala kao najviše sudište, na priziv zainteresiranih, u svim slučajevima gdje se radilo o smrtnoj kazni za kojega rimskog građanina. — Konačno se uz senat i pučku skupštinu nalazi rex, koji odgovara točno grčkom bazileju, a nipošto nije bio neki gotovo apsolutni kralj, kakvim ga prikazuje Mommsen.⁵ I. on je bio vojskovođa, vrhovni svećenik i predsjedavao je stanovitim sudovima. Civilnih ovlaštenja ili vlasti nad životom, slobodom i vlasništvom građana nipošto nije imao, ukoliko nisu proizlazila iz disciplinske vlasti vojskovođe ili vlasti predsjednika suda da izvrši osude. Funkcija rekxa nije bila nasljedna; njega je, naprotiv, vjerojatno na prijedlog njegova prethodnika u službi, ponajprije birala skupština kurijâ te bi na drugoj skupštini bio svečano ustoličen. Da ga se moglo i svrgnuti dokazuje sudbina Tarkvinija Superba.⁶

Poput Grka u herojsko doba, živjeli su, dakle, Rimljani u doba t. zv. kraljeva u vojničkoj demokraciji, koja se temeljila na gensovima, fratrijama i plemenima i iz njih je razvijena. Makar su kurije i plemena djelomice i bili umjetne tvorevine, oni su bili formirani prema pravim, prirodno nastalim uzorima društva, iz kojega su proizašli i koje ih je još sa svih strana okruživalo. Makar samorodno patricijsko plemstvo već i uhvatilo korijena, makar reksi i nastojali da postepeno prošire svoje ovlasti, sve to ne mijenja prvobitni osnovni karakter: uređenja, a jedino o njemu se i radi.

U međuvremenu se stanovništvo grada Rima i osvajanjima proširene rimske oblasti umnožilo djelomice useljivanjem, djelomice stanovnicima podvrgnutih, većinom latinskih okruga. Svi ti novi pripadnici države (pitanje glede klijenata ostavljamo ovdje po strani) nalazili su se izvan starih gensova, kurija i plemena, nisu, dakle, sačinjavali dio populus romanusa, pravoga rimskoga naroda. Oni su bili lično slobodni ljudi, mogli su posjedovati zem-

⁵ Latinsko rex je keltsko-irsko rígh (plemenski starješina) i gotski reiks; da je to također značilo gentilni ili plemenski starješina, kao prvobitno i njemačko Fürst (tj. englesko first, čansko fürste, prvi) proizlazi odatle da su Goti već u 4. stoljeću imali posebnu riječ za kasnijega kralja, vojskovođu jednoga cjelokupnog naroda: thiudans, Artakserkso kao i Heroc ne nazivaju se u Ulfilinom prijevodu biblije nikada reiks, nego thiudans, a carstvo cara Tiberija ne reiki, nego thiudinassus. U imenu gotškoga Thiudansa, ili kako mi netočno prevodimo, kralja Thiudareiksa, Teodorika, tj. Dietricha, stopila su se oba naziva.

⁶ Po predaji protjeran je posljednji rimski reks god. 510. iz Rima (op. pr.)

ljišno vlasništvo, morali su davati poreze i vršiti ratnu službu. Ali nisu mogli obnašati službe niti sudjelovati na skupštinama kurija, niti pak kod razdiobe osvojenih državnih zemljišnih kompleksa. Oni su sačinjavali plebs, isključen od svih javnih prava. Svojim brojem, koji ne prestano raste, svojom vojničkom izobrazbom i naoružanjem postadoše prijeteca sila nasuprot starome populusu koji je sada čvrsto ograđen protiv svakoga prirasta izvana. Tome pridolazi da je, izgleda, zemljišni posjed bio prilično jednolično raspodijeljen između populusa i plebsa, dok je trgovačko i industrijsko bogatstvo, koje svakako još nije vrlo razvijeno, bilo po svoj prilici pretežno kod plebsa.

Kraj velike tame, kojom je obavijena cijela legendarna prahistorija Rima — tame, još znatno pojačane racionalističko - pragmatičkim pokušajima tumačenja i izvještajima kasnijih juristički naobraženih pisaca izvora — nemoguće je kazati išta određena niti o vremenu, niti o toku, pa niti o povodu revolucije koja je uništila staro gentilno uređenje. Sigurno je samo da je njen uzrok u borbama između plebsa i populusa.

Novo uređenje, koje se pripisuje reksu Serviju Tuliju, a oslanja se o grčke uzore, posebice Solona, stvorilo je novu pučku skupštinu, koja je uključivala ili isključivala bez razlike populus i plebejce, prema tome da li su vršili ratnu službu ili nisu. Sva na oružje obavezna momčad podijeljena je prema imetku na šest klasa. Najmanji je posjed u svakoj od pet klasa bio: I. 100.000 asa; II. 75.000; III. 50.000; IV. 25.000; V. 11.000 asa; prema Dureau de la Malle-u jednako otprilike 14.000, 10.500, 7.000, 3.600 i 1.570 maraka. Šesta klasa, proleter, sastojala se od manje imućnih, slobodnih od službe i poreza. U novoj narodnoj skupštini centurija (comitia centuriata) nastupali su građani na vojničku, po četama u svojim centurijama po stotinu momaka, a svaka je centurija imala jedan glas. Međutim je prva klasa postavljala 80 centurija; druga 22, treća 20, četvrta 22, peta 30, šesta forme radi, također, jednu. K tome pridolaze od najbogatijih formirani konjanici sa 18 centurija; ukupno 193; majoritet glasova: 97. Međutim su sami konjanici i prva klasa zajedno imali 98 glasova, dakle većinu; ako su oni bili složni, ostale se nije ni pitalo, pravovaljani je zaključak bio stvoren.

Na ovu novu skupštinu centurija prešla su sada sva politička prava prijašnje skupštine kurija (osim nekih nominalnih prava); kurije i gensovi koji ih sastavljaju degradirani su time, kao u Ateni, na proste privatne i vjerske udruge i životare kao takve još dugo, dok je skupština kurijâ doskora posve usnula. Da bi se maknula i tri stara rodovska plemena iz države, uvedena su četiri mjesna plemena s nizom političkih prava, od kojih je svako nastavalo četvrtinu grada.

Time je i u Rimu, već prije ukinuća t. zv. kraljestva, razbijeno staro društveno uređenje koje je počivalo na ličnim krvnim vezama, a na njegovo je mjesto postavljeno novo stvarno državno uređenje, koje se temelji na podjeli po područjima i na razlici imetka. Javna vlast sastojala se ovdje od građanstva obaveznog na ratnu službu, nasuprot ne samo robovima nego i t. zv. proleterima, koji su isključeni iz vojne službe i naoružanja.

Unutar ovoga novog uređenja, koje se samo dalje izgrađuje protjerivanjem posljednjega rekxa Tarkvinija Superba, što je uzurpirao pravu kraljevsku vlast, i nadomještenjem rekxa dvjema vojskovođama (konzulima) s istim kompetencijama (kao kod Irokeza) — unutar ovoga uređenja kreće se cijela povijest rimske republike sa svim njenim borbama patricija i plebejaca za pristup u službu i udio u državnim zemljišnim kompleksima, s konačnim nestankom patricijskoga plemstva u novoj klasi krupnih posjednika zemlje i novca, koji su malo pomalo prigrabili sav zemljišni posjed seljaka upropaštenih ratnom službom i, obrađujući tako nastala nepregledna imanja robovima, decimirali pučanstvo Italije otvorivši time vrata ne samo carstvu nego i njegovim nasljednicima, njemačkim barbarima.

VII

Gens kod Kelta i Nijemaca

Prostor nam brani da se поближе pozabavimo gentilnim ustanovama, koje postoje još i sada kod najrazličitijih divljih i barbarskih naroda u čistom ili izobličenijem obliku, ili tragovima koje su te ustanove ostavile u starijoj historiji azijskih kulturnih naroda. Jedno ili drugo nalazimo svuda. Samo nekoliko primjera: prije nego se još uopće upoznala bit gensa, već ga je čovjek koji se najviše trudio da ga krivo shvati, MacLennan, dokazao i, uglavnom, ispravno opisao kod Kalmika, Čerkeza, Samojeda i kod triju indijskih naroda: Varalijâ, Magarâ i Munnipurija. Nedavno je M. Kovalevsky otkrio gensove kod Pšava, Ševsura, Svaneta i drugih kavkaskih plemena. Ovdje, samo nekoliko kratkih bilježaka o pojavi gensa kod Kelta i Germana.

Najstariji sačuvani keltski zakoni pokazuju nam gens još u punome životu; u Irskoj živi, barem instinktivno, još i danas u svijesti naroda, pošto su ga Englezi nasilno razbili; u Škotskoj je još sredinom prošloga stoljeća bio u punome cvatu, te je i ovdje podlegao samo oružju, zakonodavstvu i sudovima Engleza.

Zakoni staroga Walesa koji su zapisani nekoliko stoljeća prije engleskoga osvojenja, a najkasnije u 11. stoljeću, pokazuju još kolektivno obrađivanje zemlje čitavih sela, iako samo kao izuzetni ostatak prijašnjega općeg običaja; svaka je porodica imala 5 njiva na vlastito obrađivanje; jedan se komad usto zajednički obrađivao, a prihod bi se dijelio. Da ove seoske općine predstavljaju gensove ili česti niže razdiobe gensa, u to ne treba sumnjati kraj analogije Irske i Škotske, čak, ako ponovo pre-

ispitivanje waleskih zakona, čemu mi nedostaje vremena (moji su ekscerpti iz godine 1869.), ovo i ne bi direktno dokazalo. Ali što waleski izvori, a s njima i irski direktno dokazuju, jest da kod Kelta monogamija u 11. stoljeću još nipošto nije potisnula brak parova. U Walesu je brak postao nerazrešljiv ili bolje rečeno neotkaziv tek nakon sedam godina. Ako je nedostajalo samo tri noći do tih sedam godina, mogli su se supruzi rastati. Tada bi se dijelilo, žena bi dijelila, a muž bi odabirao svoj dio. Pokuštvo bi se dijelilo prema stanovitim, vrlo humorističnim pravilima. Ako bi muž razriješio brak, morao je ženi povratiti njen miraz i neke druge stvari; ako bi to učinila žena, dobila je manje. Od djece je muž dobio dvoje, žena jedno, i to srednje. Ako bi žena nakon rastave posla za drugoga muža, a prvi ju je opet htio za ženu, morala ga je slijediti, sve da je već i jednom nogom bila u novoj bračnoj postelji. Ali ako je oboje bilo zajedno sedam godina, bili su muž i žena, i bez prethodne formalne ženidbe.

● Nevinost djevojaka se prije udaje nipošto nije strogo čuvala niti se ona zahtijevala; odnosne odredbe su krajnje frivolne naravi i nipošto shodne građanskome moralu. Ako bi žena počinila preljub, smio ju je muž tući (jedan od triju slučajeva kad je to dozvoljeno, a inače bi pao pod kaznu), ali tada nije smio zahtijevati nikakvu daljnju zadovoljštinu, jer »za jedan te isti prestup neka bude ili kazna ili osveta, ali ne oboje u isti čas«. Razlozi zbog kojih je žena mogla zatražiti rastavu, a da ne izgubi ništa od svojih opravdanih zahtjeva prilikom razvrgnuća, bili su vrlo opsežne prirode: bio je dovoljan loš zadatak iz ustiju muža. Otkupnina koja se morala plaćati plemenskom poglavici ili kralju za pravo prve noći (gobr merch, odavle sredovječno ime Marcheta, francuski Marquette) igra veliku ulogu u zakoniku. Žene su imale pravo glasa u pučkim skupštinama. Dodajemo li da su u Irskoj posvjedočene slične prilike; da su tamo, također, prilično uobičajeni brakovi na rok i da su ženi bile osigurane u slučaju rastave točno uređene velike povlastice, čak naknada za njen kućni rad; da tamo nalazimo »prvu ženu« uz druge žene i da se kod diobe nasljedstva nije pravila razlika

između bračne i vanbračne djece — to smo dobili sliku braka parova, u poređenju s kojim oblik braka koji vrijedi u sjevernoj Americi izgleda strog. Čemu se, međutim, ne ćemo čuditi u 11. stoljeću kod naroda koji je još u Ceza-rovo vrijeme živio u grupnome braku.¹

Irski gens (sept, pleme se naziva claimne, clan) potvrđuje se i opisuje ne samo u starim pravnim djelima, nego i sa strane engleskih pravника 17. stoljeća, poslanih da preobrazе klansku zemlju u domenu engleskoga kralja. Zemlja je do toga posljednjeg vremena bila zajedničko vlasništvo klana ili gensa, ukoliko je poglavice nisu već pretvorili u svoju privatnu domenu. Ako bi umro gentilni drug, dakle, prestalo jedno domaćinstvo, tada bi starješina (engleski pravници su ga nazivali caput cognationis) proveo novu podjelu zemlje čitavoga područja među ostala domaćinstva. Mora da se to u cijelosti vršilo prema pravilima koja važe u Njemačkoj. Još sada se nalaze neke — prije 40 ili 50 godina vrlo brojne — seoske njive u t. zv. rundalu. Seljaci, pojedinačni zakupnici zemljišta koje je prije pripadalo čitavome gensu, a koje su engleski osvajači oteli, ti seljaci plaćaju svaki zakupninu za svoju parcelu, ali spajaju oraću i livadnu zemlju svih parcela u jedno, pa to podijele prema položaju i kvalitetu u »Gewann-e« kako se to naziva u Moseli, pa daju svakome njegov udio u svakom Gewannu; tresetišta i pašnjaci upotrebljavali su se zajednički. Još prije pedeset godina dije-lilo se od vremena na vrijeme na novo, katkada godišnjé. Slika takvoga sela-rundala izgleda točno onako, kao slika njemačkog majura na Moseli ili u Hochwaldu. I u »factions«-ima² se nastavlja gens. Irski se seljaci često dijele na stranke, koje počivaju na oko na posve naopakim ili besmislenim razlikama; Englezima su te stranke posve nerazumljive, te izgleda kao da nemaju druge svrhe do omiljelih svečanih tučnjava jedne faksije protiv druge. To su umjetna oživljavanja, naknadno stvoren nadomjestak za raspršene gensove, koja na svoj način ističu daljni opstanak prirođenoga gentilnog instinkta. U nekim se krajevima, uostalom, gentilni drugovi nalaze još prilično na okupu na starom području; tako je još tridesetih godina pretežni dio stanovnika grofovije Monaghan imao

¹ tj. neposredno prije našega računanja vremena (op. pr.)

² Stranke, grupacije nepolitičke prirode (op. pr.)

samo četiri porodična imena, tj. oni su potjecali od četiri gensa ili clana.³

U Škotskoj datira propast gentilnoga uređenja od ugušenja ustanka od 1745. Koji dio ovoga uređenja predstavlja specijalno škotski clan, treba još istražiti; no da jest takav dio to je izvan svake sumnje. U romanima Waltera Scotta vidimo ovaj gornješkotski clan još u punome životu pred sobom. To je, kaže Morgan, »odličan uzor gensa u pogledu njegove organizacije i njegova duha, nepobitan primjer gospodstva gentilnog života nad članovima gensa. U njihovim raspravama i njihovoj krvnoj osveti, u podjeli područja prema klanovima, u kolektivnom iskorištavanju tla, u vjernosti članova klana prema poglavici i jednih prema drugima nalazimo svuda iste oznake gentilnoga društva... Porijeklo se računalo prema očinskom pravu, tako da su djeca muževa ostajala u klanovima, dok su djeca žena prelazila u klanove svojih očeva.« Ali da je u Škotskoj prije vladalo materinsko pravo, dokazuje činjenica da je u kraljevskoj porodici Piktâ⁴, prema Bedi, važno žensko nasljedstvo. Čak se kako kod stanovnika Walesa tako i kod Škota sačuvao sve do u srednji vijek elemenat porodice punalua u pravu prve noći, koje je pravo bio vlastan uživati kod svake nevjestice poglavica klana ili kralj kao posljednji zastupnik prijašnjeg kolektiva muževa, ukoliko se to pravo ne bi otkupilo.

*

Nesumnjivo je da su Nijemci do seobe naroda bili organizirani u gensovima. Područje između Dunava,

---

³ Uz četvrto izdanje. Za vrijeme nekoliko dana provedenih u Irskoj osvježilo mi se u svijesti, koliko seoski narod tamo još živi u predodžbama gentilnoga doba. Zemljoposjednik, čiji je zakupnik seljak, tome je seljaku još uvijek neke vrsti šef klana koji treba da upravlja zemljom u interesu svih, kome seljak plaća danak u obliku zakupnine, no očigledno će u slučaju nužde primiti i potporu. A isto se tako smatra svakoga imućnijega obaveznim na potporu svojih siromašnijih susjeda kad ovi dospiju u nevolju. Takva pomoć nije milostinja, nego ono što pripada siromašnijem po zakonu od bogatijega člana klana ili šefa klana. Shvatit ćemo jadicovke političkih ekonoma i pravnika zbog nemogućnosti da se irskom seljaku protumači pojam modernoga građanskog vlasništva; vlasništvo koje ima samo prava, a nikakvih dužnosti, Ircu naprosto ne ide u glavu. Ali shvatit ćemo i to, kako su Irci koji se s takvim naivnim gentilnim predodžbama iznenada nađu u velikim engleskim ili američkim gradovima, među stanovništvom s posve drugim moralnim i pravnim nazorima, kako su takvi Irci tada lako morali izgubiti svaku orijentaciju u stvarima morala i prava, izgubiti svaku podršku i često masovno postati žrtvom demoralizacije. (F. E.)

⁴ Piktî i Škoti keltska plemena Škotske (op. pr.)

Rajne, Visle i sjevernih mora mogli su zaposjesti tek nekoliko stoljeća prije našega računa; Cimbri i Teutoni bili su još u punoj seobi, a Suevi su tek u Cezarovo doba našli stalna sjedišta. O njima Cezar izričito kaže da su se naselili prema gensovima i rodbinstvu (*gentibus cognationibusque*), a u ustima jednog Rimljanina iz gensa Julia ima ova riječ *gentibus* posve određeno značenje, koje se ne može ukloniti nikakvim metodama. Ovo je vrijedilo za sve Nijemce; čak je i naseljivanje u osvojenim rimskim provincijama izvršeno po gensovima. U Alamanskom narodnom pravu potvrđuje se da se narod na osvojenom tlu južno od Dunava naselio prema rodovima (*genealogiae*); *genealogia* se upotrebljava posve u istom smislu kao kasnije pokrajinska (marka) ili seoska zajednica. Nedavno je Kowalevsky postavio mišljenje da su ove genealogije one velike kućne zajednice među koje je bila podijeljena zemlja, i iz kojih se tek kasnije razvila seoska zajednica. Isto će, valjda, vrijediti i za faru, kojim se izrazom kod Burgundijaca i Langobarda — dakle, kod jednoga gotskog i kod jednoga herminonskog ili gornjennjemačkog plemena — označuje prilično, ako ne točno, isto ono što se u Alamanskom zakoniku označuje s *genealogia*. Šta je ovdje u stvari: gens ili kućna zajednica, to treba još pobliže istražiti.

Jezični spomenici ne uklanjaju sumnju o tome da li je kod svih Nijemaca postojao zajednički izraz za gens i koji izraz. Etimološki odgovara grčkom *genos*, latinskom *gens*, gotsko *kuni*, srednje-gornjo-njemačko *künne*, pa se u tom smislu i upotrebljava. Na vremena materinskoga prava ukazuje okolnost da naziv za ženu potječe od istoga korijena: grčki *gyne*, slavenski *žena*, gotski *quino*, staronordijski *kona*, *kuna*. — Kod Langobarda i Burgundijaca nalazimo, kako rekosmo, *fara*, koju riječ Grimm izvodi od hipotetskoga korijena *fisan*, rađati. Ja bih se radije vratio na opipljivije izvođenje od *faran*, voziti se, seliti, kao oznaku stalnoga odreda putujuće kolone, saštavljene, gotovo po sebi razumljivo, od rođaka, oznaku koja se tokom višestoljetne seobe prvo na istok, zatim na zapad, malo pomalo prenijela na rodovsku zajednicu. — Nadalje gotsko *sibia*, anglosaksonsko *sib*, staro-gornjo-njemačko *sippio*, *sippa*, današnje *Sippe* (svojta, rodbina — op. pr.) U staronordijskom postoji samo plural, *sifjar*, rođaci; sin-

gular samo kao ime jedne božice, Sif. — I konačno u Hildebrandliedu nalazimo još jedan drugi izraz, gdje Hildebrand pita Hadubrandu »tko li mu je otac među muževima u narodu... ili kojeg li si roda« (eddo huêlhhes cnuosles du sîs). Ukoliko je postojao zajednički njemački naziv za gens, bit će da je glasio gotski kuni; tome u prilog govori ne samo istovjetnost s odgovarajućim izrazom srodnih jezika, nego i okolnost da se iz njega izvodi riječ Kuning, König (kralj op. pr.), koja prvobitno znači gentilnoga ili plemenskog starješinu. Sibja, Sippe, izgleda ne dolazi u obzir, u najmanju ruku sifjar u staronordijskom znači ne samo krvne rođake, nego i rođake po ženidbi, obuhvaća, dakle, pripadnike barem dva j u g e n s a; Sif dakle nije mogao sami biti izraz za gens.

Kao što kod Meksikanaca i Grka, bio je i kod Nijemaca bojni red, kako konjička četa tako i klinasta kolona pješaka, raščlanjen prema gentilnim tijelima; kad Tacit kaže: prema porodicama i rodbinstvima, to se ovaj neodređeni izraz tumači time, što je u njegovo doba gens u Rimu već odavna bio prestao da bude živa zajednica.

Odlučno je, jedno mjesto kod Tacita, gdje se kaže: majčin brat smatra svoga nećaka svojim sinom, šta više, nekima je krvna veza između ujaka po majci i nećaka još svetija i prisnija nego veza između oca i sina, tako da sestrin sin, kada se zahtijevaju taoci, vrijedi kao veća garancija nego rođeni sin onoga kojega se želi obavezati. Ovdje imademo živ ostatak po materinskom pravu organiziranog, dakle, prvobitnog gensa, i to kao nešto, što Nijemca naročito odlikuje.⁵ Ako bi član takova gensa predao rođenoga sina u zalog nekoga obećanja, pa bi sin

⁵ Naročito prisnu prirodu veze između ujaka po majci i nećaka, koju nalazimo kod mnogih naroda, a porijeklom je iz doba materinskoga prava, poznaju Grci samo u mitologiji herojskoga doba. Prema Diodoru IV., 34. ubija Meleagro sinove Testijeve, braću svoje majke Alteje. Ona u tome činu vidi tako neoprostiv zločin da proklinje ubojicu svoga rođenoga sina, i želi mu smrt. »Bogovi uslišaše«, kako se priča, »njezine želje i učiniše kraj Meleagrovom životu«. Prema istome Diodoru (IV., 44.) pristanu Argonauti pod Heraklom u Trakiji i nađu tamo da Finej sramotno zlostavlja oba svoja sina — rođena sa svojom protjeranom suprugom Boreadom Kleopatrom, podstican od svoje nove supruge. Ali među Argonautima ima i Boreada, Kleopatrine braće, dakle braće majke zlostavljenih. Oni se smjesta zauzmu za svoje nećake, oslobode ih i ubiju čuvare. (F. E.)

pao žrtvom očeva prekršaja ugovora, tada je to bila stvar samoga oca. No ako je to bio sestrin sin koji je žrtvovan, tada je bilo povrijeđeno najsvetije gentilno pravo; najbliži gentilni rođak, obavezan prije svih ostalih na zaštitu dječaka ili mladića, skrivio je njegovu smrt; ili ga nije smio dati u zalog ili se, pak, morao držati ugovora. Kada inače ne bismo imali ni traga o gentilnom uređenju kod Nijemaca, ovo bi jedno mjesto bilo dovoljno.

Još je odlučnije mjesto iz staronordijskog epa o Sumraku bogova i o Propasti svijeta, Völuspá, jer je za nekih 800 godina kasnije. U ovoj »viziji proročice«, u koju su, kako su sada dokazali Bang i Bugge, utkani i kršćanski elementi, kaže se pri opisivajuju doba sveopćeg izopačenja i pokvarenosti, koje je uvod u veliku katastrofu:

Broedhr munu berjask   ok at bönum verdask,
munu systungar   sifjum spilla.

»Braća će se zaratiti i postati ubice jedan drugoga, djeca sestara uništiti će rod.« Systrungar znači sin majčine sestre, a da takvi poriču međusobno krvno srodstvo, pjesniku je čak potenciranje i samoga zločinstva bratoubistva. Potenciranje je u riječi systrungar, koja naglašuje srodstvo po majčinoj strani; kad bi umjesto toga stajalo syskina-börn, djeca braće i sestara, ili syskina-synir, sinovi braće i sestara, onda drugi stih ne bi nasuprot prvome pružao nikakvu gradaciju, nego oslabljujuće popuštanje. Dakle, čak, u doba Vikingâ, kada je nastala Völuspá, sjećanje na materinsko pravo u Skandinaviji još nije bilo izbrisano.

Inače je materinsko pravo u Tacitovo doba, barem kod njemu bliže poznatih Nijemaca, bilo već uzmaklo pred očinskim pravom: djeca su nasljeđivala od oca; gdje nije bilo djece, braća i ujaci odnosno stričevi. Pripuštanje majčinoga brata nasljedstvu u vezi je s održanjem upravo pomenutoga običaja, a dokazuje, također, koliko je još tada mlado bilo očinsko pravo u Nijemaca. Do duboko u srednji vijek ima još tragova materinskoga prava. Još tada se izgleda nije pravo vjerovalo u očinstvo, naročito kod kmetova; ako bi, dakle, neki feudalni gospodar zaražito od kojega grada izručenje utekloga kmeta, moralo e, na pr., u Augsburgu, Bazelu i Kaiserlauternu kmetstvo

optuženoga biti potvrđeno prisegom šestorice njegovih najbližih krvnih rođaka, i to isključivo s majčine strane (Maurer, »Städteverfassung«, I., str. 381).

Daljni ostatak materinskoga prava koje upravo tek izumire, pruža Rimljanima gotovo neshvatljivo poštovanje Nijemaca prema ženskom spolu. Djevice iz plemenite porodice važile su najsigurnijim taocima kod ugovora s Nijemcima; pomisao da bi njihove žene i kćeri mogle pasti u zarobljeništvo i ropstvo strašna im je i podstiče više nego išta drugo njihovu hrabrost u boju; oni vide u ženi nešto sveta i proročanskoga, slušaju njen savjet i u najvažnijim poslovima, pa je tako Veleđa, svećenica Bruktera⁶ na Lippi, bila duša čitavoga ustanka Batavaca, u kome je Civilis na čelu Nijemaca i Belgijaca uzdrmao čitavu rimsku vlast u Galiji. U kući je ženina vlast očito neosporiva; ona, starci i djeca imaju, dakako, obavljati i sve poslove, muž lovi, pije ili ljenčari. Tako kaže Tacit; ali budući da ne kaže tko obrađuje njivu, a određeno izjavljuje da su robovi davali samo danak, ali nikakvu radbotu, bit će po svoj prilici da je masa odraslih muškaraca ipak morala obavljati ono malo posla što ga je zahtijevalo poljodjelstvo.

Oblik braka bio je, kao što je već gore rečeno, brak parova, koji se postepeno približuje monogamiji. To još nije bila stroga monogamija, budući da je bilo dopušteno mnogoženstvo odličnika. Uglavnom se strogo držalo do nevinosti djevojaka (protivno od Keltá), a isto tako govori Tacit s naročitom toplinom o nenarušivosti bračne veze kod Nijemaca. On navodi samo preljub žene kao razlog rastave. Ali njegov izvještaj ostavlja ovdje mnogu prazninu, a i onako i previše paradira sa zrcalom kreposti koje stavlja raskalašenim Rimljanima pred oči. Sigurno je ovo: ako su Nijemci bili u svojim šumama ovakvi izuzetni vitezovi kreposti, to je trebalo samo neznatna dodira s vanjskim svijetom, da bi spali na nivo ostalih evropskih prosječnih ljudi; posljednjeg traga moralne strogosti nestalo je posred rimskoga svijeta još daleko brže od njemačkoga jezika. Treba samo čitati Gregora od Toursa. Da u njemačkim prašumama nije mogla vladati rafinirana bujnost čulne naslade kao u Rimu, razumije se samo po sebi, pa tako ostaje Nijemcima i u tom pogledu

⁶ Germansko pleme (op. pr.)

je dovoljno prvenstva pred rimskim svijetom, a da im ne izmislimo neku suzdržljivost u stvarima tjelesnoga uživanja, koja nije vladala nikada i nigdje kod jednoga čitavog naroda.

Iz gentilnoga je uređenja proizašla obaveza da se neprijateljstva oca ili rođakā nasljeđuje isto tako kao i prijateljstva; isto tako krvnina, globa umjesto krvne osude, za ubistvo ili povrede. Ova krvnina, koja se prije jednoga ljudskog vijeka smatrala specifično njemačkom ustanovom, dokazana je sada kod stotina naroda kao opći oblik ublažavanja krvne osvete, što proizlazi iz gentilnoga uređenja. Nalazimo je, isto tako kao i obavezu na gostoprimstvo, među ostalim kod američkih Indijanaca; opis, kako se prema Tacitu vršilo gostoprimstvo (»Germania«, c. 21), je gotovo sve do u pojedinosti jednak onome što ga Morgan daje o svojim Indijancima.

Žestoka i beskonačna svađa o tome da li su Tacitovi Nijemci već definitivno podijelili oraču zemlju ili nisu, i kako da se tumače odnosna mjesta, spada sada u prošlost. Suvršena je svaka riječ o tome otkako je gotovo kod svih naroda dokazano zajedničko obrađivanje orače zemlje sa strane gensa ili kasnije komunističkih porodičnih zajednica, koje Cezar posvjedočava još kod Sueva, i otkako je dokazano da na to slijedi dodjeljivanje zemlje pojedinim porodicama s periodičkom ponovnom podjelom, — otkako je, dakle, utvrđeno da se ova periodička ponovna podjela orače zemlje u samoj Njemačkoj održala mjestimice do naših dana. Ako su Nijemci od zajedničkoga obrađivanja zemlje, koje Cezar izričito pripisuje Suevima (podijeljene ili privatne njive kod njih uopće nema, kaže Cezar) prešli za onih 150 godina do Tacita na pojedinačno obrađivanje s novom podjelom zemlje svake godine, onda je to zaista dovoljan napredak; prijelaz od onoga stupnja do punoga privatnog vlasništva nad zemljom za vrijeme onoga kratkog međuvremena i bez ikakva tuđeg uplitanja naprosto je nemogućnost. Čitam, dakle, kod Tacita samo ono što kaže suhoparnim riječima: oni izmjenjuju (ili dijele na novo) obrađenu zemlju svake godine, a pri tome preostaje dosta zajedničke zemlje. To je stupanj ratarstva i prisvojenja tla koji točno odgovara tadašnjem gentilnom uređenju Nijemaca.

Sljedeći posljednji odsjek ostavljam nepromijenjen, kao što je i u prijašnjim izdanjima. U međuvremenu se pitanje drukčije okrenulo. Otkako je Kovalevsky dokazao (usp. gore str. 43) na daleko rašireno, ako ne sveopće postojanje patrijarhalne kućne zajednice kao uklopljen stupanj između matrijarhalne komunističke i moderne izolirane porodice, nije više u pitanju alternativa kolektivno vlasništvo ili privatno vlasništvo nad zemljom, kao što je to još između Maurera i Waitza, nego se radi o obliku kolektivnoga vlasništva. Da je u Cezarovo doba kod Sueva postojalo ne samo kolektivno vlasništvo nego i zajedničko obrađivanje zemlje na zajednički račun, o tome nema sumnje. Da li je pri tome gospodarska jedinica bio gens ili kućna zajednica, ili koja komunistička rodbinska grupa između obojega; ili da li su prema prilikama tla postojale sve tri grupe, o tome će se moći još dugo prepirati. Međutim, Kovalevsky tvrdi da stanje opisano kod Tacita nema kao pretpostavku pokrajinsku (marku) ili seosku zajednicu, nego kućnu zajednicu; tek iz ove posljednje da se onda mnogo kasnije razvila seoska zajednica uslijed porasta stanovništva.

Prema ovome se naselja Nijemaca na području koje su zaposjeli u rimsko doba i na onome koje su kasnije oduzeli Rimljanima, navodno, nisu sastojala iz selâ, nego iz velikih porodičnih zajednica, koje su obuhvaćale nekoliko generacija, uzimale pod obrađivanje odgovarajući komad zemlje, a okolnu pustu zemlju sa susjedima koristile kao zajedničku marku. Mjesto kod Tacita o mijenjanju obrađene zemlje trebalo bi se onda zaista shvatiti u agronomskom smislu: zajednica da je svake godine preoravala drugi komad zemlje i ostavljala prošlogodišnju oranicu na ugaru ili je posve napuštala. Kraj tankoga sloja stanovništva tada bi preostalo još uvijek toliko neobrađene zemlje, da je svaka prepirka oko zemljišnoga posjeda bila suvišna. Tek nakon stoljeća, kad je broj ukučana toliko narastao da zajedničko gospodarstvo pod tadanjim uslovima proizvodnje nije više bilo moguće, tek tada da su se razriješile; dotada zajedničke njive i livade da su se na poznat način dijelile među pojedinačna domaćinstva koja se sada obrazuju, isprva na određeno vrijeme, poslije jedanput za uvijek, dok su šume, pašnjaci i vode ostale zajedničke.

Čini se da je za Rusiju ovaj tok razvoja historijski potpuno dokazan. U pogledu Njemačke, a u drugome redu ostalih germanskih zemalja, ne može se poreći da ova pretpostavka u mnogom pogledu bolje objašnjava izvor i laglje rješava poteškoće nego dosadanja, prema kojoj seoska zajednica siže unatrag sve do Tacita. Najstariji dokumenti, na pr. oni Kodeksa Laurehamensis, tumače se u cijelosti daleko bolje pomoću kućne zajednice nego seoskom markom. S druge strane ova pretpostavka otvara opet nove poteškoće i nova pitanja, koja tek imaju da se riješe. Ovdje samo nova istraživanja mogu donijeti odluku; no ja, ipak, ne mogu poreći da za opstanak uklopljenog stupnja kućne zajednice postoji mnogo vjerojatnosti i u Njemačkoj, Skandinaviji i Engleskoj.

Dok su kod Cezara Nijemci djelomice upravo tek došli do stalnih sjedišta, a djelomice ih još traže, to su u Tacitovo doba već prevalili puno stoljeće sjedilaštva; odgovarajući tome očevidan je i napredak u proizvodnji sredstava za život. Oni stanuju u brvnarama; njihova je odjeća još vrlo šumski-primitivna; surov vuneni plašt, životinjska krzna, za žene i odličnike laneno rublje. Njihova je hrana mlijeko, meso, divlji plodovi i, kako dodaje Plinije, zobena kaša (još i sada keltsko narodno jelo u Irskoj i Škotskoj). Njihovo se bogatstvo sastoji u stoci: no ova je još loše pasmine, goveda sitna, neugledna, bez rogova; konji mali poni i vrlo slabi trkači. Novac se rijetko i malo upotrebljavao, i to samo rimski. Zlato i srebro nisu prerađivali i nisu ga cijenili, željeza je bilo rijetko i bit će da su ga, barem kod plemena na Rajni i na Dunavu, gotovo samo uvažali, a nisu ga sami dobivali. Pismo runama (podražavajući grčka ili latinska slova) bilo je poznato samo kao tajno pismo i upotrebljavalo se samo kod vjerskih čarolija. Ljudske su žrtve još bile uobičajene. Ukratko, pred nama je narod koji se upravo podigao iz srednjeg stupnja barbarstva na viši stupanj. Ali, dok su plemena koja neposredno graniče s Rimljanima, bila olakšanim uvozom rimskih industrijskih proizvoda spriječena da razviju samostalnu metalnu i tekstilnu industriju, obrazovala se takva industrija nesumnjivo na sjeveroistoku, na Istočnom Moru. Dijelovi opreme koji su nađeni u šlezviškim tresetštima — dug željezni mač, lančani oklop, srebrna kaciga itd. s rimskim novcem od konca 2. stoljeća — pa njemački metalni pred-

meti rasprostranjeni seobom naroda, pokazuju posve oseljeničan znatno razvijen tip, čak tamo gdje se naslanjaju prvobitno na rimske uzore. Iseljavanje u civilizirano rimsko carstvo uništilo je ovu domaću industriju svuda, osim u Engleskoj. Koliko je jedinstveno nastala i razvijena ova industrija, pokazuju na pr. brončane kopče; kopče pronađene u Burgundiji, u Rumunjskoj, na Azovskom Moru mogle su proizaći iz iste radionice s engleskim i švedskim kopčama, a isto su tako nesumnjivo germanskoga porijekla.

Višem stupnju barbarstva odgovara i uređenje. Općenito se postojalo prema Tacitu vijeće starješina (principes), koje je odlučivalo o neznatnijim stvarima, dok je važnije pripremalo za odluku pučke skupštine; ova, pak, postoji na nižem stupnju barbarstva, barem tamo gdje je poznajemo, kod Američana, isprva samo za gens, još ne za pleme ili savez plemena. Starješine (principes) još se oštro dijele od vojskovođa (duces), posve kao kod Irokeza. Prvi se već djelomice izdržavaju od počasnih darova u vidu stoke, žita itd. sa strane plemenskih drugova; biraju se kao i u Americi, većinom iz iste porodice; prijelaz na očinsko pravo pogoduje, kao u Grčkoj i u Rimu, postepenom preobražavanju izbora u nasljednost i time stvaranju plemićke porodice u svakom gensu. Ovo staro t. zv. plemensko plemstvo propalo je većinom u seobi naroda ili pak naskoro iza toga. Vojskovođe se biraju bez obzira na porijeklo, jedino prema sposobnosti. Raspolagali su malenom vlašću i morali su djelovati primjerom; stvarnu disciplinsku vlast u vojsci pripisuje Tacit izričito svećenicima. Pravu je moć imala pučka skupština. Kralj ili plemenski starješina predsjedava; narod odlučuje — ne: mrmljanjem; da: aklamacijom i bukom oružja. Ona je ujedno sudbena skupština, ovdje se iznose i presuđuju tužbe, izriču smrtne kazne, i to smrt se predviđa samo za kukavičluk, narodnu izdaju i neprirodan blud. I u gensovima i drugim nižim jedinicama sudi zajednica pod predsjedanjem starješine, koji je, kao i na svom njemačkom prvobitnom sudu, mogao samo voditi raspravu i postavljati pitanja; osudu je donosila od uvijek i svuda kod Nijemaca zajednica.

Savezi plemena obrazovali su se od Cezarovih vremena; kod nekih od njih bilo je već kraljeva; vrhovni vojskovođa težio je već, kao kod Grka i Rimljana, za ti-

ranijom pa ju je gdje kada i postizavao. Takvi sretni uzurpatori nisu, međutim, nipošto bili neograničeni vladari; no ipak su već počeli kidati spone gentilnoga uređenja. Dok su inače oslobođeni robovi zauzimali podređen položaj, jer nisu mogli pripadati nijednom gensu, došli bi takvi miljenici kod novih kraljeva često do dostojanstva, bogatstva i časti. Isto se dogodilo iza osvojenja rimskog carstva s vojskovođama koji su sada postali kraljevi velikih zemalja. Kod Franaka igrali su robovi i kraljevi oslobođenjaci veliku ulogu, isprva na dvoru, a zatim u državi; novo plemstvo potječe velikim dijelom od njih.

Jedna je ustanova pogodovala pojavi kraljevstva: pratnja (družina). Vidjeli smo već kod američkih crvenokožaca kako se uz gentilno uređenje stvaraju na vlastitu ruku privatna društva za vođenje rata. Ova su privatna društva kod Nijemaca već postala stalnim udruženjima. Vojskovođa koji je stekao glas, okupio bi oko sebe četu mladih ljudi željnih plijena, obvezanih mu na ličnu vjernost, kao i on njima. Vođa ih je opskrbljivao i darivao, uredio ih je hijerarhijski; tjelesna garda i uvijek spremna četa za manje pohode, a gotov oficirski zbor za veće pohode. Ma koliko su ove družine morale biti slabe, pa se takvima kasnije i pokazuju, na pr. kod Odoakra u Italiji, ipak su već tvorile klicu propadanja stare narodne slobode i pokazale su se kao takve u doba seobe naroda i iza nje. Jer su, prvo, pogodovala rađanju kraljevske vlasti, a drugo, mogle su se držati na okupu, kako primjećuje već Tacit, samo neprekidnim ratovima i pljačkaškim pohodima. Pljačka postaje sebi svrhom. Ako gospodar družine ne bi imalo posla u blizini, odlazio bi sa svojom momčadi drugim narodima kod kojih je bilo rata i izgleda na plijen; njemačke pomoćne vojske, koje su se u velikoj množini borile pod rimskom zastavom čak i protiv samih Nijemaca, bile su djelomice skalupljene od takvih družina. Plaćeništvo (ustanova plaćenih vojnika t. zv. Landsknechta — op. pr.), sramota i prokletstvo Nijemaca, postojalo je već ovdje u prvom zametku. Nakon osvojenja rimskoga carstva sačinjavali su ovi ljudi iz kraljevskih pratnji uz neslobodne i rimske dvorjane drugi glavni sastavni dio kasnijega plemstva.

Prema tome za njemačka plemena ujedinjena u narode vrijedi u cijelosti isto uređenje kakvo se bilo razvilo kod Grka herojskoga doba i kod Rimljana takozvanog

kraljevskoga doba: pučka skupština, vijeće gentilnih starješina, vojskovođa, koji već teži za pravom kraljevskom vlašću. Bilo je to najrazvijenije uređenje koje je gentilni poredak uopće mogao razviti; ono je bilo uzor uređenja višega stupnja barbarstva. Čim bi društvo prešlo granice unutar kojih je ovo uređenje bilo dovoljno, svršeno je s gentilnim poretком; on se razbija, država stupa na njegovo mjesto.

Obrazovanje države kod Nijemaca

Nijemci bijahu, po Tacitu, vrlo brojani narod. Približnu sliku o jakosti njemačkih pojedinačnih naroda dobivamo kod Cezara; on označuje broj Usipetra i Tenktera koji su se pojavili na lijevoj obali Rajne sa 180.000 glava, uključivo žena i djece. Dakle, oko 100.000 po pojedinačnom narodu,¹ što je već daleko više nego, na pr., ukupnost Irokeza u doba njihova cvata, kada su, jedva 20.000 na broju, postali strah i trepet čitave zemlje, od velikih jezera sve do rijeka Ohio i Potomak. Takav pojedinačni narod za- prema na geografskoj karti — pokušamo li točnije poznate narode koji su se naselili u blizini Rajne, grupirati prema izvještajima — prosječno otprilike prostor jednoga pruskog upravnog okruga, dakle, nekih 10.000 kvadratnih kilometara ili 182 geografske kvadratne milje. Ali Germania Magna² Rimljana, koja siže sve do Visle, obuhvaća okruglo 500.000 kvadratnih kilometara. Kraj prosječnog broj od 100.000 glava kod pojedinačnih naroda iznosio bi ukupni broj za Germaniju Magnu 5 milijuna; što je za barbarsku grupu naroda znatan broj, za naše prilike — 10 glava na kvadratni kilometar ili 550 na geografsku kvadratnu milju — krajnje malo. No, s tim nipošto nije iscrpljen broj Nijemaca koji su tada živjeli. Znamo da su duž Karpata sve do ušća Dunava stanovali njemački narodi gotskog plemena, Bastarni, Peukinci i drugi, koji su bili toliko brojni da Plinije od njih sastavlja peto glavno pleme Nijemaca, i da su ti narodi, javljajući se

¹ Broj koji je ovdje uzet, potvrđen je jednim mjestom kod Diodora o galskim Keltima: »U Galiji stanuje mnogo naroda nejednake jakosti. Kod najvećih iznosi broj ljudi otprilike 200.000, kod najmanjih 50.000.« (Diodorus Siculus, V. 25). Dakle, prosječno 125.000; galske pojedinačne narode treba, kraj njihova višega stanja razvoja, bezuvjetno uzeti kao broj- nije od njemačkih naroda. (F. E.)

² Velika Njemačka, za rimske geografe zemlja između Rajne i Visle (op. pr.)

već godine 180. prije našega računanja vremena kao plaćenici makedonskog kralja Perzeja, još prvih godina Augustovih prodrli sve do u predio Adrianopolisa. (Jedrene op. pr.) Računamo li ih samo na jedan milijun, to je vjerojatni broj Nijemaca na početku našega vremenskog računanja najmanje šest milijuna.

Nakon naseljenja u Germaniji mora da se stanovništvo množilo sve većom brzinom; to bi mogao dokazati već sam gore spomenuti industrijski napredak. Nalazi iz šlezviških tresetlišta potječu, prema odgovarajućem rimskom novcu, iz trećeg stoljeća. U to doba vladala je, dakle, na Istočnom Moru već razvijena metalna i tekstilna industrija, živ promet s rimskim carstvom i stanovit luksuz kod bogatijih — sve tragovi gušćeg stanovništva. No u to doba započinje i opći navalni rat Nijemaca na čitavoj liniji Rajne, rimskog graničnog bedema i Dunava, od Sjevernoga Mora do Crnoga Mora — što je neposredan dokaz sve brojnijeg naroda s težnjom širenja prema vani. Tri stotine godina trajala je borba, a za to vrijeme je čitavo glavno pleme gotskih naroda (s izuzetkom skandinavskih Gota i Burgundijaca) selilo prema Jugoistoku i sačinjavalo lijevo krilo velike navalne linije, u središtu koje su prodirali Gornji Nijemci (Herminonci) na gornjem Dunavu, a na čijem su desnom krilu prodirali na Rajni Iskevonci, sada nazivani Franci; Ingvonce je zapalo da osvoje Britaniju. Krajem petoga stoljeća bilo je Rimsko carstvo otvoreno nadirućim Nijemcima, lišeno snage, beskrvno i nemoćno.

Stajali smo gore uz kolijevku antičke grčke i rimske civilizacije. Ovdje stojimo uz njen lijes. Preko svih zemalja bazena Sredozemnog Mora bilo je prešlo nivelirajuće blanjalno rimskoga svjetskog gospodstva, i to stoljećima. Tamo gdje se nije opirao grčki jezik, svi su nacionalni jezici morali ustupiti mjesto iskvarenoj latinštini, nije više bilo nacionalnih razlika, nikakvih Gala, Ibera, Liguraca, Noričana, svi su oni postali Rimljanima. Rimska uprava i rimsko pravo svuda su razriješili stare rodovske zajednice, a s time posljednji ostatak lokalne i nacionalne samodjelatnosti. Novopečeni rimski civitet nije pružao nikakove naknade; nije izražavao nikakvu nacionalnost, nego samo pomanjkanje nacionalnosti. Svuda je bilo elemenata novih nacija; latinski dijalekti raznih provincija sve se više diferenciraju; prirodne granice, koje

su prije učinile Italiju, Galiju, Španiju i Afriku samostalnim područjima, još su postojale, a još se i osjećaju. Ali nigdje nije bilo one snage koja bi ove elemente mogla organizirati u nove nacije; nigdje još nema ni traga razvojnje sposobnosti, otporne snage, a kamoli stvaralačke moći. Golemu ljudsku masu neizmjernoga područja držala je na okupu samo jedna spona: rimska država, a ta je s vremenom postala njenim najgorim neprijateljem i tlačiteljem. Provincije su uništile Rim; sam je Rim postao provincijskim gradom poput ostalih — privilegiran, ali više ne vlada, nije više središte svjetskoga carstva, čak niti više sjedište careva i sucareva, koji su stolovali u Konstantinopolu, Trieru, Milanu. Rimska je država postala gorostasna, komplicirana mašina isključivo za isisavanje svojih podanika. Porezi, državni danak i podavanje svake vrste potiskivale su potlačene narodne mase u sve veću bijedu; iznuđivanja koja su vršili guverneri, poreznici i vojnici povećala su ovaj pritisak do neizdržljivosti. Dotle je dospjela rimska država sa svojim svjetskim gospodstvom: svoje pravo na opstanak ona je temeljila na održanju reda prema unutra i na zaštiti od barbara prema vani. Ali njen je red bio gori od najgorega nereda, a barbare, protiv kojih je, kako je tvrdila, štitila građane, te su građani očekivali kao svoje spasloce.

Društveno stanje nije bilo ništa manje očajno. Već od posljednjih vremena republike bio je rimskom gospodstvu cilj da bezobzirno eksploatira osvojene provincije; carstvo nije odstranilo ovo izrabljivanje, nego ga je naprotiv uredilo. Što više je carstvo propadalo, to su se više penjali porezi i podavanja, to su besramnije činovnici pljačkali i iznuđivali. Trgovina i industrija nisu nikada bili stvar Rimljana, gospodara naroda; samo su kamatom lihvom nadmašili sve što je bilo prije i poslije njih. Što se trgovine zateklo i održalo, propadalo je pod pljačkom činovništva; ono što je još životarilo, otpada na istočni, grčki dio carstva koji se nalazi izvan kruga naših razmatranja. Opće osiromašenje, nazadak prometa, obrta, umjetnosti, opadanje pučanstva, propadanje gradova, vraćanje poljodjelstva na niži stupanj — eto konačnoga rezultata rimskoga svjetskog gospodstva.

Poljodjelstvo, koje je u čitavome starom svijetu odlučujuća grana proizvodnje, opet je to bilo više nego ikada. U Italiji su se gorostasni kompleksi veleposjeda (latifun-

dije), koji od kraja republike zauzimaju gotovo čitav teritorij, eksploatirali na dvojak način. Ili kao pašnjaci gdje je stanovništvo bilo nadomješteno ovcima i volovima, za čije je timarenje trebalo samo malo robova. Ili kao ville³ koje su s masama robova vodile vrtlarstvo u velikom stilu, djelomice za luksuz vlasnika, djelomice za prodaju na gradskim tržištima. Veliki su se pašnjaci održali pa valjda još i proširili; ville i njihovo vrtlarstvo propadoše s osiromašanjem njihovih vlasnika i propadanjem gradova. Latifundijsko gospodarstvo osnovano na radu robova više nije rentabilno; ali je ono bilo jedini tada mogući oblik krupne agrikulture. Sitna kultura zemlje postala je opet jedini oblik koji se isplaćuje. Jedna se villa za drugom komadala u male parcele i izdavala nasljednim zakupcima, koji su plaćali stanovitu svotu, ili partiarima, više upravicima nego zakupnicima, koji su primali šesti ili čak deveti dio godišnjega priroda za svoj rad. Ali pretežno bi se ove male parcele njiva izdavale kolonima, koji bi zato plaćali određen godišnji iznos, a bili su prikovani za grudu, pa ih se mogio prodati zajedno s njihovom parcelom; oni, doduše, nisu bili robovi, ali nisu ni slobodni, nisu se mogli ženiti sa slobodnima, a njihovi se međusobni brakovi ne smatraju punovažnim brakovima, nego kao i kod robova samo običnim priležništvom (contubernium). Bili su to preteče srednjevjekovnih kmetova.

Antikno se ropstvo bilo preživjelo. Ono više ni na selu u krupnoj agrikulturi, niti u gradskim manufakturama nije davalo prihoda koji bi bio vrijedan truda — tržište za njegove proizvode je presahnulo. Dok u sitnom poljodjelstvu i malom obrtu, na što je spala golema proizvodnja iz doba cvata carstva, nije bilo mjesta za brojne robove. U društvu je bilo mjesta samo još za kućne i luksuzne robove bogataša. No ropstvo u izumiranju još je uvijek bilo dovoljno da se svaki produktivni rad, kao djelatnost koja priliči samo robovima, smatra nedostojnim slobodnoga Rimljanina — a to je sada bio svatko. Odatle, s jedne strane sve veći broj oslobođavanja suvišnih robova koji su postali teretom, s druge strane, porast ovdje kolona, ondje protepenih slobodnjaka (koji sliče onim poor whites nekadašnjih robovskih država Amerike). Krš-

³ Villa — posjed rimskog krupnog zemljoposjednika (op. pr.)

⁴ »Siromašni bijelci«, kako su u područjima s pretežno crnačkim proletarijatom, nazivani bijelci koji su izgubili svoj imetak (op. pr.)

čanstvo nije ni najmanje krivo da je antičko ropstvo pomalo izumiralo. Ono je stoljećima živjelo s ropstvom u Rimskom carstvu, a kasnije nije nikada sprečavalo trgovinu robovima kod kršćana, niti trgovinu Nijemaca na sjeveru, ni Mlečana u Sredozemnom Moru, a niti kasniju trgovinu crncima.⁵ Ropstvo se nije više isplaćivalo, zato je izumrlo. Ali umiruće je ropstvo ostavilo u naslijeđe svoj otrovan žalac u obliku preziranja produktivnoga rada slobodnjaka. Ovdje je bio bezizlazan čor-sokak, u koji je zapao rimski svijet; ropstvo je bilo ekonomski nemoguće, rad slobodnih bio je moralno žigosan. Jedno više nije moglo, drugo još nije moglo biti temeljnim oblikom društvene proizvodnje. Jedino što je ovdje moglo pomoći bila je samo potpuna revolucija.

U provincijama stanje nije bilo ništa bolje. Najviše vijesti imamo iz Galije. Uz kolone bilo je ovdje još slobodnih sitnih seljaka. Da bi se osigurali od nasilja činovnika, sudaca i lihvara, često bi se sklonili pod zaštitu, pod patronat kojeg moćnika; i to, ovo su činili ne samo pojedinci nego i čitave općine, tako da su carevi u četvrtom stoljeću opetovano izdavali zabrane protiv toga. No što je to pomoglo onima koji traže zaštitu? Patron⁶ im je stavljao uslov da prenesu vlasništvo svojih zemljišta na njega dok im je on zajamčio doživotnu upotrebu — smicalica koju je upamtila sveta crkva i u 9. i 10. stoljeću dobrano oponašala, da bi povećala carstvo božje i svoj vlastiti zemljišni posjed. Tada, oko godine 475., biskup Salvijan marseljski dakako još ogorčeno ustaje protiv takve krađe, te pripovijeda da je pritisak rimskih činovnika i krupnih veleposjednika postao toliko strašan, da su mnogi »Rimljani« bježali u krajeve koje su već zaposjeli barbari i da tamo naseljeni rimski građani nisu ni pred čim više strahovali nego da opet dospiju pod vlast Rima. Da su tada roditelji često zbog siromaštva prodavali svoju djecu u ropstvo, o tome svjedoči zakon izdat protiv toga.

Zato, što su njemački barbari oslobodili Rimljane njihove vlastite države, uzeli su im dvije trećine svekolikoga tla i podijelili su ga između sebe. Dijeljenje se vršilo prema gentilnom uređenju; kraj razmjerno neznatnoga

⁵ Prema biskupu Liutprandu bila je u 10. stoljeću u Verdunu, dakle u svetom njemačkom carstvu, glavnom granom industrije fabrikacija eunuha, koje su uz velik profit eksportirali u Španiju za maurske hareme. (F. E.)

⁶ zaštitnik (op. pr.)

broja osvajača ostali su vrlo veliki predjeli nepodijeljeni, kao posjed djelomice čitava naroda, djelomice pojedinih plemena i gensova. U svakom se gensu orača zemlja i livada ždrijebom dijelila u jednake dijelove među pojedina domaćinstva; da li je u to doba bilo opetovanih dioba ne znamo, svakako su u rimskim provincijama naskoro nestale, a pojedinačni su udjeli postali otuđivim privatnim vlasništvom, alodijem. Šume i pašnjaci ostali su nepodijeljeni na zajedničku upotrebu; ova je upotreba, kao i način obrađivanja podijeljenoga polja, bila uređena prema starom običaju i prema zaključku cjeline. Što je dulje gens sjedio u svome selu i što su se više Nijemci i Rimljani postepeno stapali, to je više rodbinski karakter veze ustupao mjesto teritorijalnom karakteru; gens je nestao u marki,⁷ u kojoj su dakako još dosta često primjetljivi tragovi njena porijekla iz srodstva drugova. Tako je ovdje gentilno uređenje neprimjetno prešlo u mjesno uređenje, barem u zemljama gdje se sačuvala marka — sjeverna Francuska, Engleska, Njemačka i Skandinavija — i s tim dobilo sposobnost da se uklopi u državu. Ali je, ipak, to mjesno uređenje još sačuvalo prirodni demokratski karakter koji odlikuje čitavo gentilno uređenje, i održalo je tako na životu čak i u kasnije nametnutoj degeneraciji stanovit dio gentilnoga uređenja sve do naših dana i s time oružje u rukama potlačenih.

Ako se tako u gensu doškora izgubila krvna veza, onda je to bila posljedica toga što su se i u plemenu i u cjelokupnom narodu organi gensa izrodili uslijed osvajanja. Znademo da je gospodstvo nad pokorenima nespojivo s gentilnim uređenjem. Ovdje to vidimo u velikome mjerilu. Njemački narodi, gospodari rimskih provincija, trebali su ono što su osvojili organizirati. Međutim, niti su se mase Rimljana mogle primiti u gentilna tijela, niti se pomoću njih moglo tim masama vladati. Na čelo rimskih lokalnih upravnih tijela, koja su isprva velikim dijelom postojala i dalje, trebalo je postaviti nadomjestak za rimsku državu, a to je mogla biti opet samo druga država. Organi gentilnoga uređenja morali su se tako pretvoriti u državne organe, i to, primjereno pritisku okolnosti, vrlo brzo. Najbliži je, ipak, reprezentant osvajačkog naroda bio vojsko-

⁷ u originalu: Markgenossenschaft. Marka je izgrađena na teritorijalnom principu, tj. seljaci, koji staju na određenome teritoriju sačinjavaju Markgemeinschaft (zajednicu marke) ili ukratko marku (op. pr.)

vođa. Osiguranje osvojena područja prema unutra i prema vani zahtijevalo je jačanje njegove moći. Bio je nastupio čas da se ustanova vojskovođe preobrazi u ustanovu kraljevstva; to se i izvršilo.

Uzmimo franačku državu. Ovdje su pobjedničkome narodu Salijaca pripale u puni posjed ne samo prostrane rimske državne domene nego još i svi oni vrlo veliki predjeli zemlje koji nisu bili podijeljeni većim ili manjim župama⁸ i markama, posebice svi veći šumski kompleksi. Prvo što je učinio kralj Franaka, koji se bio pretvorio iz priprostoga vrhovnog vojskovođe u pravoga zemaljskog vladara, bilo je da ovo narodno vlasništvo pretvori u kraljevsko dobro, dakle, da ga ukrade narodu, da bi ga onda poklonio ili dao u leno svojoj pratnji. Ova pratnja, prvobitno njegova lična ratna družina i ostali niži zapovjednici, doskora se povećala ne samo Rimljanima, tj. romaniziranim Galićima, koji su mu doskora neophodni zbog svoje pisarske vještine, svoje naobrazbe, svoga poznavanja romanskog zemaljskog jezika i latinskoga književnog jezika kao i zemaljskog prava, nego i robovima, kmetovima i oslobođenicima, koji su sačinjavali njegovo dvorjanstvo, između kojih je odabirao svoje miljenike. Svima su njima veliki komadi narodne zemlje isprva raspoklanjani, a kasnije podjeljivani u obliku beneficija,⁹ isprva ponajviše do kraljeve smrti, i tako je stvoren temelj novoga plemstva na račun naroda.

Ali nije to sve. Velikim prostranstvom države nije se moglo vladati sredstvima staroga gentilnoga uređenja; vijeće starješina, ukoliko nije već davno izašlo iz običaja, ne bi se moglo ni okupiti, pa je doskora zamijenjeno stalnom okolinom kralja: stara pučka skupština postojala je prividno i dalje, no postajala je također sve više samo skupštinom nižih zapovjednika vojske i novih velikaša koji se sada pojavljuju. Slobodni seljaci zemljoposjednici, masa franačkoga naroda, bili su posve iscrpljeni i upropašteni vječnim građanskim i osvajačkim ratovima — posljednji osobito pod Karlom Velikim,¹⁰ — kao što prije rimski seljaci u posljednjim vremenima republike. Oni koji su prvobitno sačinjavali čitavu vojsku, a iza osvojenja franačke države njeno jezgro, bili su na početku de-

⁸ u originalu: *Gaugenossenschaft* (op. pr.)

⁹ nagrada; radi se o zemljištima koja su članovi pratnje primali u loživotno vlasništvo. (op. pr.)

¹⁰ Živio od 742.—814. (op. pr.)

vetoga stoljeća toliko osiromašili da je jedva još svaki peti čovjek mogao da izađe u boj. Na mjesto poziva slobodnih seljaka, koji je podizao direktno kralj, došla je vojska, sastavljena od službenika novo nastalih velikaša, među njima i seljaci-kmetovi, potomci onih koji prije nisu poznavali gospodara do kralja, a još ranije nikakva gospodara, pa ni kralja. Pod Karlovim nasljednicima dovršeno je posvemašnje upropaštenje franačkog seljačkog staleža unutarnjim ratovima, slabošću kraljevske vlasti i odgovarajućim presizanjima velikaša kojima se tada pridružuju od Karla postavljeni grofovi (Gaugraf) koji teže za nasljednošću svoje službe, i, konačno, upadima Normana. Pedeset godina iza smrti Karla Velikoga franačka se država našla isto tako neotporna na tlu pred Normanima kao što 400 godina prije toga Rimsko carstvo pred Francima.

A nije samo spoljašnja nemoć bila gotovo ista nego i unutarnji društveni red, odnosno, što više nered. Slobodni franački seljaci stavljeni su u sličan položaj kao i njihovi prethodnici, rimski koloni. Upropašteni ratovima i pljačkama, morali su se dati pod zaštitu novo nastalih velikaša ili crkve, budući da je kraljevska vlast bila pre-slaba da ih štiti; ali su ovu zaštitu morali vrlo skupo platiti. Kao što ranije galski seljaci, morali su prenijeti vlasništvo nad svojim zemljištem na svoga zaštitnika, te su ovo opet od njega primili u zakup pod različnim i promjenljivim oblicima, ali uvijek samo uz vršenje stanovitih službi i podavanja; kad su već jednom dospjeli u ovaj oblik zavisnosti, izgubili su postepeno i ličnu slobodu; nakon nekoliko generacija bili su ponajviše već kmetovi. Kolikom je brzinom tekla propast slobodnoga seljačkog staleža, pokazuje Irminonova gruntovnica opatiје Saint Germain des Près, tada kod Pariza sada u Parizu. Na prostranom posjedu ove opatiје, razasutom po okolici, bilo je tada, još za života Karla Velikoga, naseljeno 2.778 domaćinstava, gotovo beziznimno Franaka s njemačkim imenima. Među njima 2.080 kolona, 35 lita,¹¹ 220 robova, i samo ošam slobodnjaka! Praksa koju je Salvianus proglasio bezbožnom, naime, da je zaštitnik dao prenijeti seljakovo zemljište sebi u vlasništvo, da bi mu ga vraćao samo na doživotnu upotrebu, sada je crkva općenito

¹¹ tj. u 9. stoljeću (op. pr.)

¹² poluslobodnih (op. pr.)

practicirala protiv seljaka. Kulučenja, koja sada ulaze sve više u praksu, imali su svoj uzor isto tako u rimskim angarijama, prisilnim služenjima za državu, kao i u služenjima njemačkih članova marke za gradnju mostova i putova i za druge zajedničke svrhe. Na oko je, dakle, masa stanovništva stigla nakon 400 godina opet posve na početak.

To je pak dokazivalo samo dvoje: prvo, da je sastav društva i podjela vlasništva u propadajućem rimskom carstvu potpuno odgovarala tadanjem stupnju proizvodnje u ratarstvu i industriji, da je, dakle, bila neminovna; a drugo, da taj stupanj proizvodnje nije za slijedećih 400 godina niti bitno spao, niti se bitno podigao, da je, dakle, s istom neminovnošću proizveo opet istu podjelu vlasništva i iste klase pučanstva. Grad je za posljednjih stoljeća rimskoga carstva izgubio svoju prijašnju vlast nad selom, a nije je povratio za prvih stoljeća njemačkoga gospodstva. To pretpostavlja nizak razvojni stupanj kako ratarstva tako industrije. Ovaj cjelokupni položaj proizvodi nužno velike zemljoposjednike što vladaju, i zavisne sitne seljake. Koliko je bilo nemoguće nakalemiti takvome društvu, s jedne strane, rimsko latifundijsko gospodarstvo s robovima, s druge strane, noviju krupnu kulturu uz kulučenje, dokazuju golemi eksperimenti Karla Velikoga sa znamenitim carskim villama,¹³ koji su, međutim, minuli bez traga. Ove su nastavili samo samostani i jedino su za njih bili plodonosni; no samostani su bili abnormalna društvena tijela, osnovana na bezbračnosti; oni su mogli davati nešto izuzetna, no upravo zato su morali ostati izuzeci.

A ipak je za ovih 400 godina bio postignut napredak. Makar na kraju i opet našli gotovo iste glavne klase kao na početku, ipak su judi koji su sačinjavali te klase postali drukčiji. Nestalo je antičko ropstvo, nestali su siromašni slobodnjaci koji su postali lumpi, a koji su prezirali rad kao stvar robova. Između rimskoga kolona i novoga kmeta stajao je slobodni franački seljak. »Beskorisno sjećanje i uzaludna svađa« propadajućega rimskog civiteta bila je mrtva i pokopana. Društvene klase devetoga stoljeća nisu se obrazovale unutar propadajuće civilizacije koja je zaglibila, nego u porođajnim mukama jedne

¹³ velika imanja, njemački Pfalz (op. pr.)

nove civilizacije. Novo pokoljenje, gospodari kao i sluge, bilo je muževno pokoljenje u poredbi sa svojim rimskim prethodnicima. Odnos moćnih zemljoposjednika i služućih seljaka, koji je za one bio bezizlazan oblik propadanja antičkog svijeta, bio je sada za ove polazna točka novoga razvoja. A zatim, ma koliko neproduktivno i izgledalo ovih 400 godina, jedan su velik proizvod ostavile u nasljedstvo: moderne nacionalitete, novo formiranje i grupiranje zapadno-evropskog čovječanstva za dolazeću historiju. Nijemci su, uistinu, nanovo oživjeli Evropu, i zato se raspadanje država germanske periode nije završilo s normansko-saracenskim podjarmljenjem, nego s daljnim razvijanjem beneficija i pribjegavanja pod zaštitu (komendacije) u feudalizam, a uz toliko silan porast stanovništva da su se jedva 200 godina poslije mogli bez štetnih posljedica podnijeti krvavi gubici u križarskim ratovima.

A što je bilo ovo čarobno tajanstveno sredstvo pomoću kojega su Nijemci Evropi u izumiranju udahnuli novu životnu snagu? Zar je to bila njemačkome plemenu prirodna čudotvorna moć kao što nama baja naša šovinistička historiografija? Nipošto. Nijemci su, naročito tada, bili izvanredno nadareno arijsko pleme, koje se nalazilo u punome živom razvoju. Ali nisu to bile njihove specifične nacionalne osobine koje su pomladile Evropu, nego naprosto — njihovo barbarstvo, njihovo gentilno uređenje.

Njihova lična umještost i hrabrost, njihovo slobodoumlje i demokratski instinkt, koji je u svim javnim poslovima gledao svoje vlastite poslove, ukratko, sve osobine koje je Rimljanin izgubio, a koje su jedino mogle obrazovati nove države iz blata rimskoga svijeta i dovesti do rasta novih nacionaliteta — šta su drugo bile te osobine nego karakteristike barbara višega stupnja — plodovi njegova gentilnog uređenja?

Šta ih je na to osposobilo da preobrazu antički oblik monogamije, da ublaže gospodstvo muškaraca u porodici, da dadu ženi viši položaj nego što ga je klasični svijet ikada poznavao, ako ne njihovo barbarstvo, njihove gentilne navike, njihova još živa naslijeđa iz vremena matrijarhata?

To što su oni barem u trima najvažnijim zemljama, u Njemačkoj, sjevernoj Francuskoj i Engleskoj, spasili za feudalnu državu dio pravog gentilnog uređenja u obliku markâ i time dali potlačenoj klasi, seljacima, čak i pod

najkrućim sredovječnim kmetstvom mjesnu povezanost i sredstvo otpora kako ga gotova nisu zatekli ni antički robovi ni moderni proletari — čemu su to dugovali, ako ne svome barbarstvu, svome isključivo barbarskom načinu naseljavanja po rodovima?

I konačno, ako su oni mogli razviti i podići do isključivosti blaži oblik porobljavanja, koji su prakticirali već u domovini, a u koji je sve više prelazilo ropstvo i u rimskome carstvu; oblik koji, kako je prvi istaknuo Fourier, daje porobljenima sredstva za postepeno oslobođenje kao klasa (*fournit aux cultivateurs des moyens d'affranchissement collectif et progressif*); oblik koji se time stavlja visoko nad ropstvo, kod koga je moguće samo neposredno pojedinačno puštanje na slobodu bez prelaznoga stanja (dokidanja ropstva pobjedničkim ustanom ne pozna stari vijek) — dok su kmetovi srednjeg vijeka zaista postepeno postizavali svoje oslobođenje kao klasa — čemu to zahvaljujemo, ako ne njihovome barbarstvu, pomoću kojega još nisu bili dotjerali do razvijenoga ropstva, niti do antičnoga radnog ropstva, niti do orijentalnoga kućnog ropstva?

Sve što su Nijemci za život sposobnoga i životonosnoga usadili rimskome svijetu, bilo je barbarstvo. I zaista, samo su barbari sposobni da pomlade svijet koji trpi od civilizacije u posljednjim trzajima. A najviši stupanj barbarstva, do kojega su se i u kome su se Nijemci izdigli prije seobe naroda, bio je upravo najpovoljniji stupanj za ovaj proces. Ovo objašnjava sve.

IX

Barbarstvo i civilizacija

Pratili smo dosada raspadanje gentilnoga uređenja na trima velikim pojedinačnim primjérima Grka, Rimljana i Nijemaca. Ispitajmo na koncu opće ekonomske uslove koji su gentilnu organizaciju društva potkopali već na nižem stupnju barbarstva, a posve je uklonili nastupom civilizacije. Ovdje će nam Marksov »Kapital« biti jednako potreban kao i Morganova knjiga.

Izrastao na srednjem stupnju divljaštva, dalje razvijan na njegovu višem stupnju, postizava gens na nižem stupnju barbarstva doba svoga procvata, ukoliko je to moguće prosuditi prema našim izvorima. Počinjemo, dakle, s ovim razvojnim stupnjem.

Ovdje, gdje nam američki crvenokošci moraju poslužiti primjerom, nalazimo gentilno uređenje potpuno izgrađeno. Jedno se pleme raščlanilo u više, najčešće dva gensa; svaki se od ovih prvobitnih gensova raspada s porastom broja članstva u više gensa-kćeri, prema kojima se onaj prvi gens-majka pojavljuje kao fratrija; samo se pleme cijepa u više plemena, od kojih u svakome nalazimo većinom opet stare gensove; srodna plemena obuhvaća, barem u pojedinim slučajevima, savez. Ova jednostavna organizacija potpuno je dovoljna za društvene prilike iz kojih je niknula. Ona nije ništa drugo nego njihova vlastita, prirodno nastala grupacija ovih prilika i sposobna je izravnati sve konflikte koji mogu iskrsnuti unutar tako organizirana društva. Prema vani izravnavala rat; on se može završiti uništenjem plemena, ali nikada njegovim podjarmljenjem. U tome je veličanstvenost, ali i ograničenost gentilnoga uređenja da u njemu nema mjesta niti gospodovanju niti porobljavanju. Prema unutra nema još nikakove razlike između prava i dužnosti; za Indijanca ne postoji pitanje da li je sudjelovanje u javnim poslovima,

krvna osveta ili njeno okajanje — pravo ili dužnost; to bi mu se pitanje pričinilo isto tako apsurdno kao i ovo: da li su jelo, spavanje, lov, pravo ili dužnost. Isto tako ne može biti cijepanja plemena i gensa u različite klase. A to nas upućuje na istraživanje ekonomske baze toga stanja.

Stanovništvo je krajnje rijetko: gušće je samo na sjedištu plemena, oko kojega se u prostranom krugu prostire ponajprije lovačko područje, zatim neutralna zaštitna šuma koja dijeli pleme od drugih plemena. Podjela rada je sasvim prirodna; ona postoji samo između oba spola. Muškarac vodi rat, ide u lov i na ribarenje, nabavlja sirovinu hrane i za to potrebno oruđe. Žena se bavi kućom i pripremanjem hrane i odjeće kuha, tka, šije. Svatko je od njih dvoje gospodar na svome području: muškarac u šumi, žena u kući. Svatko je vlasnik oruđa koje je izradio i kojim se služi: muškarac — oružja, lovačkoga i ribarskoga pribora, a žena kućnoga uređaja. Domaćinstvo je komunističko za nekoliko, često mnogo porodica.¹ Šta se zajednički pravi i uživa, to je zajedničko vlasništvo: kuća, vrt, kanu.² Ovdje dakle, i samo još ovdje, važi ono »vlasništvo vlastite izradbe i obradbe« koje su pravnici i ekonomisti prišli civiliziranom društvu, posljednja lažna pravna izlika o koju se još opire današnje kapitalističko vlasništvo.

Ali ljudi se nisu svuda zaustavili na ovome stupnju. U Aziji su zatekli životinje koje je bilo moguće pripitomiti i tako pripitomljene dalje uzgajati. Divlju je bivolju trebalo loviti, pitoma je davala godišnje po jedno tele, a, povrh toga, mlijeka. Stanovit broj najnaprednijih plemena — Arijci, Semiti, možda već i Turanci — učinio je isprva pripitomljavanje, poslije samo još gojenje i timarenje stoke svojom glavnom granom rada. Pastirska su se plemena izdvojila iz ostale mase barbara: Prva velika društvena podjela rada. Pastirska su plemena proizvodila ne samo više već i drugih namirnica nego ostali barbari. Ona su u prednosti pred njima ne

---

¹ Naročito na sjeverozapadnoj obali Amerike; vidi kod Bancrofta. Kod plemena Haidan na Otocima kraljice Sarlote postoje domaćinstva do 700 osoba pod jednim krovom. Kod Nootkâ živjela su čitava plemena pod jednim krovom. (F. E.)

² Dug čamac (op. pr.)

samo mlijekom, mliječnim proizvodima i mesom u većim količinama, nego i kožama, vunom, kozjim dlakama pa predivima i tkivima, koja su se množila s množinom sirovine. Time je prvi put omogućena redovita razmjena. Na prijašnjim stupnjevima moglo je razmjene biti samo zgođimice; naročito vještina u izrađivanju oružja i oruđa može dovesti do prolazne podjele rada. Nađeni su, na pr., na mnogim mjestima nesumnjivi ostaci radionica kamenoga oruđa iz kasnijega kamenog doba; umjetnici koji su ovdje izobražavali svoju okretnost, radili su vjerojatno za račun cjeline, kao što to još rade stalni obrtnici indijskih gentilnih zajednica. Na tome se stupnju nipošto nije mogla pojaviti druga razmjena nego ona unutar plemena, a ovo je ostalo iznimnim događajem. Ovdje, naprotiv, nalazimo nakon izdvajanja pastirskih plemena već gotove sve uslove za razmjenu između dijelova različitih plemena, za njenu izgradnju i učvršćenje kao redovite ustanove. Prvobitno je mijenjalo pleme s plemenom, preko odnosnih gentilnih starješina; no kada su stada počela prelaziti u pojedinačno vlasništvo, prevladavala je sve više pojedinačna razmjena, te konačno postaje jedinim oblikom. Glavni, pak, artikli koji su pastirska plemena prepuštala svojim susjedima u razmjenu, bila je stoka; stoka je postala onom robom kojom su se mjerile sve ostale robe i koja se svuda rado uzimala u zamjenu za ostale robe — ukratko, stoka je poprimila funkciju novca, pa je već na ovome stupnju služila kao novac. Tolikom se neminovnošću i brzinom razvila već u početku robne razmjene potreba za nekom novčanom robom.

Vrtlarstvo, koje je vjerojatno bilo nepoznato azijskim barbarima nižeg stupnja, pojavilo se kod njih najkasnije na srednjem stupnju kao preteča poljodjelstva.

Podneblje Turanske Visoravni ne dopušta pastirski život bez zaliha krme za dugu i oštru zimu; livadarstvo i kultura žita bila je, dakle, ovdje preduslovom. Isto vrijedi za stepe sjeverno od Crnog Mora. A kad je već žito dobiveno za stoku, naskoro je postalo i ljudskom hranom. Obradena je zemlja još ostala plemenskim vlasništvom, isprva gensovim, a kasnije ju je ovaj dodjeljivao kućnim zadrugama, i konačno pojedincima na upotrebu; ovi su, možda, imali stanovita vlasnička prava na tu zemlju, ali ništa više.

Od industrijskih tekovina ovoga stupnja dvije su naročito važne. Prva je razboj, druga talenje metalnih rudaca i prerađivanje metala. Bakar i kositar i od obojega sastavljena bronca bili su daleko najvažnije kovine; bronca je davala upotrebivo oruđe i oružje, ali nije mogla potisnuti kameno oruđe; to je moglo samo željezo, a željezo se tada još nije umjelo dobivati. Zlato i srebro se stalo upotrebljavati za nakit i ukras, pa mora da je bilo već u velikoj vrijednosti nasuprot bakru i bronci.

Povećanje proizvodnje u svim granama — marvogojstvo, ratarstvo, kućni obrt — osposobilo je ljudsku radnu snagu da proizvodi više proizvoda nego što je potrebno za njeno održanje. Ona je istovremeno povećavala i dnevnu količinu rada koja je otpala na svakoga člana gensa, kućne zajednice ili pojedinačne porodice. Postalo je poželjno da se uklopi nova radna snaga. Dobavljaio ju je rat; ratne se zarobljenike pretvaralo u robove. Prva velika društvena podjela rada sa svojim povećanjem produktivnosti rada, dakle bogatstva, i sa svojim proširenjem područja proizvodnje, povlačila je pod datom ukupnošću historijskih uslova neminovno za sobom ropstvo. Iz prve velike društvene podjele rada proistekao je prvi veliki rascjep društva u dvije klase: gospodare i robove, izrabljivače i izrabljivane.

Kako su i kada stada prešla iz kolektivnog posjeda plemena ili gensa u vlasništvo pojedinih glava porodice, o tome ne znamo dosada ništa. Ali mora da se u biti dogodilo na ovome stupnju. Sa stadima i ostalim novim bogatstvima zahvatila je revolucija i porodicu. Privređivanje je bilo uvijek stvar muža: sredstva za privređivanje proizvodio je on i bila su njegovo vlasništvo. Stada su bila nova sredstva privređivanja, njihovo prvotno pripitomljavanje i kasnije timarenje njegovo su djelo. Stoga njemu pripada stoka, njemu robe i robovi dobiveni u zamjenu za stoku. Sav suvišak koji je sada davalo privređivanje, pripao je mužu; žena je suužitnik toga, ali nema udjela u vlasništvu. »Divlji« ratnik i lovac bio se zadovoljio u kući s drugim mjestom, iza žene: »blaži« pastir, pozivajući se na svoje bogatstvo, progurao je sebe na prvo mjesto, a ženu potisnuo na drugo. A ona se nije imala zašto potužiti. Podjela rada u porodici uredila je podjelu vlasništva između muža i žene; ona je ostala ista; a ipak je

sada postavila naglavce dosadanji kućni odnos, samo zato, jer je podjela rada postala drukčija izvan porodice. Isti uzrok koji je bio osigurao ženi njeno prijašnje gospodstvo u kući: njeno ograničenje na kućni rad; isto je taj uzrok osigurao sada gospodstvo muža u kući: kućni je rad žene sada iščezavao kraj privrednoga rada muža; ovaj rad je bio sve, onaj tek neznatan dodatak. Već se ovdje pokazuje da oslobođenje žene, njeno izjednačenje s muškarcem, jest i ostaje nemogućnost dokle god žena ostane isključena iz društvenog produktivnog rada i ograničena na domaći privatni rad. Oslobođenje žene bit će moguće tek onda kad ona uzmogne učestvovati u velikom, društvenom mjerilu u proizvodnji, a da je kućni rad opterećuje samo još u neznatnoj mjeri. A to je postalo moguće tek s modernom krupnom industrijom, koja ne samo omogućava ženski rad u velikim razmjerima nego ga formalno zahtijeva, a koja ide za tim da i privatni rad u kućanstvu sve više pretopi u javnu industriju.

S faktičnim gospodstvom muža u kući pala je posljednja ograda njegovoj samovladi. Ova je samovlada potvrđena i uvijekovječena padom matrijarhata, uvođenjem patrijarhata, postepenim prijelazom braka parova u monogamiju. Ali je s time napuklo staro gentilno uređenje: pojedinačna porodica postala je moć i prijeteći se ispriječila nasuprot gensu.

Slijedeći naš korak vodi na viši stupanj barbarstva, u period u kojem svi kulturni narodi proživljuju svoje herojsko doba: doba željeznoga mača, ali i željeznoga pluga i sjekire. Željezo je stavljeno u službu čovjeka, posljednja i najvažnija od svih sirovina, koje su odigrale historijski prevratničku ulogu, posljednja — izuzev krumpira. Željezo je stvorilo poljodjelstvo na većim površinama, krčenje prostranih šumskih predjela; dalo je obrtniku oruđe tvrdoće i oštine kojoj se nije opirao ni kamen niti koja druga poznata kovina. Sve cvo postepeno; prvo je željezo bilo još često mekše od bronce. Tako je kameno oružje samo polagano nestajalo; ne samo u Hildebrandsliedu³ nego i kod Hastingsa⁴ godine 1066. ulaze još kamene sjekire u borbu. Ali napredak je sada tekao neodo-

---

³ Staronjemačka narodna pjesma, koja pjeva o međusobnoj borbi njemačkih plemena (op. pr.)

⁴ grad u Engleskoj gdje se odigrala bitka između Normana, koji su bili osvojili Englesku, i urođenog stanovništva — Anglosaksonaca (op. pr.)

ljivo, manje isprekidano i brže. Grad koji je kamenim zidinama, tornjevima i vršcima okružavao kuće od kamena ili opeke, postaje centralnim sjedištem plemena ili saveza plemena; što je golem napredak u arhitekturi, no ujedno i znak povećane opasnosti i potrebe zaštite. Bogatstvo raste naglo, ali kao bogatstvo pojedinaca. Tkanje, obradivanje metala i ostali obrti, koji se sve više dijele, razvili su sve veću raznolikost i vještinu proizvodnje; poljodjelstvo je sada uz žito, mahunaste plodove i voće davalo i ulje i vino, pripremanje kojih se bilo naučilo. Toliko raznoliku djelatnost nije više mogao vršiti jedan te isti pojedinac; nastupila je druga velika podjela rada: obrt se odvojio od ratarstva. Neprestano povećanje proizvodnje i s njome produktivnosti rada povisilo je vrijednost ljudske radne snage; ropstvo, na predašnjem stupnju još u nastajanju i sporadično, postaje sada bitnim sastavnim dijelom društvenoga sistema; robovi prestaju da budu prosti pomagači, tjeraju ih na desetke na rad u polje i u radionice. Rascjepom proizvodnje u dvije velike glavne grane, poljodjelstvo i obrt, nastaje proizvodnja neposredno za razmjenu, robna proizvodnja; s njom trgovina, ne samo u unutrašnjosti i na granicama plemena nego već i preko mora. Ali sve to još vrlo nerazvijeno; plemenite kovine počinju biti pretežna i opća novčana roba, ali još nekovane, tek u zamjenu po čistoj težini.

Uz razliku između slobodnih i robova stupa razlika između bogatih i siromašnijih — s novom podjelom rada nov rascjep društva u klase. Razlike u posjedu pojedinih glava porodice razbijaju staru komunističku kućnu zajednicu svuda, gdje se bila dotada održala; s njom kolektivno obrađivanje zemlje za račun ove zajednice. Oranica se dodjeljuje pojedinim porodicama ponajprije na rok, poslije jednom za uvijek, prijelaz na puno privatno vlasništvo vrši se postepeno i usporedo s prijelazom braka parova u monogamiju. Pojedinačna porodica počinje da biva ekonomskom jedinicom u društvu.

Gušće pučanstvo sili na jače zbijanje prema unutra kao i prema vani. Savez srodnih plemena postaje svuda potrebom; naskoro već i njihovo stapanje, s tim i stapanje odvojenih plemenskih područja u cjelokupno područje naroda. Vojskovođa naroda — rex, basileus, thiudans — postaje neophodan, stalan službenik. Uvodi se pučka skup-

ština, gdje nije već postojala. Vojskovođa, vijeće, pučka skupština sačinjavaju organe gentilnoga društva razvita u vojnu demokraciju. Vojnu — jer su rat i organizacija za rat sada postale redovite funkcije narodnoga života. Bogatstva susjeda izazivaju lakomost onih naroda kod kojih se sticanje bogatstva pojavljuje već kao jedna od prvih životnih svrha. Oni su barbari: otimanje je za njih lakše pa čak i časnije od sticanja radom. Rat koji se prije vodio samo za osvetu zbog presizanja, ili za proširenje područja koje je postalo nedovoljno, sada se vodi naprosto zbog otimačine, postaje stalnom granom privrede. Ne koče se bez razloga prijetee zidine oko novih utvrđenih gradova: u njihovim šančevima zjapi grob gentilnoga uređenja, a njihovi tornjevi strše već u civilizaciju. A isto se to zbiva unutra. Otimački ratovi povećavaju moć vrhovnog vojskovođe kao i nižih zapovjednika; izbor nasljednika, koji se po običaju vrši u istim porodicama, prelazi, naročito otkako je uveden patrijarhat, postepeno u nasljedstvo, koje se isprva podnosi, zatim svojata kao pravo, konačno uzurpira; položeni su temelji nasljednome kraljevstvu i nasljednome plemstvu. Tako se organi gentilna uređenja postepeno otkidaju od svoga korijena u narodu, u gensu, fratriji, plemenu, i cijelo se gentilno uređenje izvraća u svoju suprotnost: ono od organizacije plemenâ u svrhu slobodnog uređivanja svojih vlastitih poslova postaje organizacija za pljačkanje i ugnjetavanje susjeda, a odgovarajući tome postaju njegovi organi od oruđa narodne volje samostalni organi gospodovanja i ugnjetavanja nasuprot vlastitome narodu. Ali to ne bi bilo nikada moguće da pohlepa za bogatstvom nije pocijepala gentilne drugove u bogataše i siromahe, da nije »diferencija vlasništva unutar istoga gensa pretvorila jedinstvo interesa u antagonizam gentilnih drugova« (Marks), i da nije sa širenjem ropstva sticanje sredstava za život radom već počelo važiti djelatnošću dostojnom samo robova, sramnijom od otimačine.

Time smo dospjeli na prag civilizacije. Nju otvara nov napredak podjele rada. Na najnižem stupnju proizvađali su ljudi samo neposredno za vlastitu potrebu; ono nešto pojedinačnih razmjena kojih je moglo biti, odno-

silo se samo na suvišak koji bi se slučajno pojavio. Na srednjem stupnju barbarstva nalazimo kod pastirskih naroda u stoci već posjed, koji uz stanovitu veličinu redovno daje suvišak iznad vlastitih potreba, a istodobno nalazimo podjelu rada između pastirskih naroda i zaostalih plemena bez stada, s time dva različita stupnja proizvodnje koji postoje jedan do drugoga, a s time i uslove za redovitu razmjenu. Viši nam stupanj barbarstva daje daljnu podjelu rada između poljodjelstva i obrta, s time proizvodnju stalno sve većeg dijela proizvoda rada neposredno za razmjenu, s time dizanje razmjene pojedinačnih proizvađača do životne potrebe društva. Civilizacija učvršćuje i potencira sve ove zatečene podjele naročito zaoštrenjem suprotnosti između grada i sela (pri čemu grad može ekonomski dominirati nad selom, kao u starome vijeku, ili pak selo nad gradom, kao u srednjem vijeku), i dodaje treću, njoj svojstvenu podjelu rada od odlučne važnosti: ona rađa klasu koja se više ne bavi proizvodnjom, nego samo razmjenom proizvoda — trgovce. Svi dosadanji zameci obrazovanja klasa bili su još isključivo u vezi s proizvodnjom; oni su dijelili ljude što sudjeluju u proizvodnji u vodeće i izvršujuće ili pak u proizvođače u većem ili u manjem mjerilu. Ovdje se prvi put pojavljuje klasa koja, ne sudjelujući ma u kome obliku u proizvodnji, osvaja uglavnom za sebe vodstvo proizvodnje i sebi ekonomski potčinjava proizvođače; klasa koja se postavila neophodnim posrednikom između dvojice proizvođača i eksploatira obojicu. Pod izlikom da oduzima proizvađačima trud i riziko razmjene, da proširuje prodaju njihovih proizvoda na udaljena tržišta i da tako postaje najkorisnija klasa pučanstva, formira se klasa parazita, pravih pravcati društvenih nametnika, koja kao nagradu za posve neznatne stvarne funkcije skida vrhnje kako s domaće tako sa strane proizvodnje, stiče brzo neizmjerena bogatstva i odgovarajući društveni utjecaj, pa je upravo stoga pozvana za periode civilizacije na sve nove časti i sve jače gospodarenje proizvodnjom, dok konačno i ona sama ne izvuče na svijetlo dana vlastiti proizvod — periodičke krize trgovine.

Na razvojnom stupnju o kojem je ovdje riječ, mlada trgovačka klasa svakako još nema ni pojma o velikim stvarima koje je čekaju. No ona se obrazuje i pravi se neop-

hodno potrebnom, a to je dovoljno. Ali se s njome obrazuje i metalni novac, kovana moneta, a s kovanim novcem novo sredstvo gospodstva onoga koji ne proizvodi nad proizvođačem i njegovom proizvodnjom. Otkrita je roba nad robama, koja u sebi sadržava sve druge robe, čarobno sredstvo koje je po miloj volji pretvorivo u svaku želje vrijednu i željenu stvar. Tko ga je imao, gospodario je svijetom proizvodnje; a tko ga je imao prije svih ostalih? Trgovac. U njegovoj je ruci kult novca bio siguran. On je vodio brigu da postane bjelodano kako se sve robe, s time i svi proizvođači robe, moraju ničice baciti na zemlju obožavajući novac. Trgovac je praktički dokazao kako svi ostali oblici bogatstva sami postaju samo obična fikcija nasuprot ovome utjelovljenju bogatstva kao takovu. Nikada se više nije moć novca pojavila s takvom iskonskom surovošću i nasilnošću kao u ovoj svojoj mladenačkoj periodu. Iza kupovanja robe za novac došao je novčani predujam, s ovim kamati i lihva. A nijedno zakonodavstvo kasnijega doba ne baca dužnika toliko nepoštedno i neminovno pred noge lihvara-vjerovnika kao staroatensko i starorimsko zakonodavstvo — a oba su nastala spontano, kao običajna prava, bez drugoga pritiska osim ekonomskoga.

• Uz bogatstvo robama i robovima, uz novčano bogatstvo stupilo je sada bogatstvo zemljišnim posjedom. Posjedovno pravo pojedinaca nad zemljišnim parcelama, koje im je prvobitno bio ustupio gens ili pleme, sada se toliko učvrstilo da su im ove parcele pripadale kao nasljedno vlasništvo. Ono za čim su ti pojedinci u posljednje vrijeme prije svega težili, bilo je oslobođenje od prava gentilne zajednice na parcelu, koje im je pravo postalo okovom. Okova se zajednica riješila — ali naskoro iza toga i novoga zemljišnog vlasništva. Puno, slobodno vlasništvo nad zemljom značilo je ne samo mogućnost neprikraćena i neograničena posjedovanja zemlje, to je značilo i mogućnost otuđiti je. Dokle god je zemlja bila vlasništvo gensa, ove mogućnosti nije bilo. Ali kad je novi zemljoposjednik definitivno skinuo okove vrhovnoga vlasništva gensa i plemena, raskinuo je i onu vezu koja ga je dosada nerazriješivo povezivala sa zemljom. Šta to znači, objasnio nam je novac, koji je izumljen istovremeno s privatnim zemljišnim vlasništvom. Zemlja je sada mogla po-

statu robom koja se prodaje i zalaže. Jedva je uvedeno zemljišno vlasništvo, eto već i izuma hipoteke (vidi Ate-
nu). Kao što heterizam i prostitucija slijede u stopu mo-
nogamiju, tako odsada hipoteka slijedi u stopu zemljiš-
no vlasništvo. Htjedoste imati puno, slobodno, otuđivo
zemljišno vlasništvo, e pa dobro, evo vam ga — tu l'as
voulu, Georges Dandin!⁵

Tako je s proširenjem trgovine, s novcem i novča-
nom lihvom, zemljišnim vlasništvom i hipotekom naglo
uznapredovala koncentracija i centralizacija bogatstva
u rukama jedne malobrojne klase, a usporedo s time sve
veće osiromašenje masa i sve veća masa siromaha. Nova
bogataška aristokracija potisnula je definitivno u poza-
dinu staro plemensko plemstvo (u Ateni, u Rimu, kod Ni-
jemaca), ukoliko nije već unaprijed istovjetna s njime. A
usporedo s tim dijeljenjem slobodnih u klase prema bo-
gatstvu teklo je naročito u Grčkoj silno povećanje broja
robova,⁶ čiji je prisilni rad sačinjavao temelje, na kojima
se podizala nadgradnja čitava društva.

Da vidimo sada šta je pod tim društvenim preokre-
tom nastalo iz staroga gentilnog uređenja. Ono je bilo
nemoćno naprama novim elementima koji su izrasli, a
da ono tome nije ništa pridonijelo. Njegova je pretpostav-
ka bila da su sastavni dijelovi jednoga gensa ili pak
jednoga plemena prebivali ujedinjeni na istom području,
da su ga isključivo oni nastavali. To je odavna presta-
lo. Svuda su gensovi i plemena ispremiješani, svuda su
stanovali robovi, štićenici, stranci posred građana. Sjedi-
laštvo, koje je stečeno tek prema koncu srednjega stup-
nja barbarstva, sveudilj se kršilo pokretljivošću i promjen-
ljivošću sjedišta što je uslovljeno trgovinom, promjenom
privređivanja, promjenom zemljoposjeda. Članovi gen-
tilnih tijela ne mogu se više sastajati da bi čuvali svoje
vlastite zajedničke interese; nekako se vrše još samo ne-
važne stvari, poput vjerskih svetkovina. Kraj potreba i
interesa za čije su čuvanje gentilna tijela bila pozvana i
sposobna, nastale su iz prevrata privrednih odnosa, te iz
promjena društvenog sastava koji odavde slijedi, nove

---

⁵ »Ti to htjede, Zorž Danden« uzrečica iz Mollérova istoimenoga
igrokaza (op. pr.)

⁶ Glede broja za Ateu vidi gore strana 95. U Korintu je iznosio u
doba cvata grada 460.000, u Eginu 470.000, u oba slučaja deseterostruki broj
slobodnoga građanskog stanovništva (F. E.)

potrebe i interesi, koji su starom gentilnom uređenju ne samo strani nego se s njime svakako sukobljuju. Interesi obrtničkih grupa nastalih podjelom rada, posebne potrebe grada nasuprot selu, zahtijevali su nove organe; međutim, svaka od ovih grupa bila je sastavljena od ljudi najrazličitijih gensova. fratrija i plemena, uključivala je čak i strance; ovi su se organi, dakle, morali obrazovati izvan gentilnoga uređenja, mimo njega, a s time protiv njega. — A ovaj se sukob interesa ispoljavao opet i u svakome gentilnom tijelu, te je postigao svoj vrhunac ujedinjenjem bogataša i siromaha, lihvara i dužnika u istome gensu i istome plemenu. Tome pridolazi masa novog, gentilnim zajednicama stranog stanovništva koje je kao u Rimu moglo postati silom u zemlji, a usto je bilo i odviše brojno da bude postepeno primljeno u krvno-srodne rodove i plemena. Nasuprot ovoj masi našle su se gentilne zajednice kao zatvorena privilegirana tijela; prvobitna prirodno nastala demokracija naglo se preokrenula u pakosnu aristokraciju. — Na koncu konca, gentilno je uređenje bilo izraslo iz društva koje nije poznavalo unutarnjih suprotnosti, pa je ono i bilo prilagođeno samo takvome društvu. Ono nije imalo prisilnih sredstava osim javnoga mnijenja. No ovdje je nastalo društvo koje se moralo uslijed svekolikih svojih ekonomskih životnih uslova pocijepati u slobodne i robove, u bogataše-izrabljivače i izrabljene siromahe, društvo koje ne samo što nije moglo opet izmiriti ove suprotnosti nego ih je moralo sve više zaoštravati. Takvo je društvo moglo postojati samo ili u trajnoj otvorenoj borbi ovih klasa jedne protiv druge, ili pak pod gospodstvom treće sile, koja je, nalažeći se prividno iznad ovih klasa u međusobnom sukobu, gušila njihov otvoreni konflikt i dopuštala da se klasna borba odlučuje u najboljem slučaju na ekonomskom području, u takozvanom zakonskom obliku. S gentilnim uređenjem je svršeno. Razbila ga je podjela rada i njen rezultat, rascjep društva u klase. Nadomjestila ga je država.

Tri glavna oblika, u kojima se država podiže na ruševinama gentilnoga uređenja, promotrili smo gore u pojedinostima. Atena daje najčišći, klasični oblik: ovdje država izvire neposredno i pretežno iz klasnih suprotnosti

koje se razvijaju unutar samog gentilnog društva. U Rimu postaje gentilno društvo zatvorenom aristokracijom posred mnogobrojnog, bespravnog, ali dužnostima opterećenog plebsa, koji se nalazi izvan nje; pobjeda plebsa razbija staro rodovsko uređenje i podiže na njegovim ruševinama državu, u kojoj doskora nestaje i gentilna aristokracija i plebs. Konačno, kod njemačkih pobjednika nad rimskim carstvom država izvire neposredno iz osvojenja velikih stranih područja, gdje gentilno uređenje ne daje nikakvih sredstava da se njima vlada. Ali budući da s ovim osvojenjem nije povezana ni ozbiljna borba sa starijim stanovništvom niti naprednija podjela rada; budući da je stupanj ekonomskoga razvoja osvojenih i osvajača gotovo isti, pa, dakle, ekonomska baza društva ostaje onakva kakva je bila, to se gentilno uređenje moglo održati kroz mnoga stoljeća u promijenjenom, teritorijalnom obliku kao marka⁷, pa se na neko vrijeme mogla u oslabljenom obliku pomladiti čak i u kasnijim plemićkim i patricijskim rodovima, šta više i u seljačkim rodovima kao u Dithmarschen.⁸

Država, dakle, nipošto nije sila nametnuta društvu izvana; isto tako nije »stvarnost moralne ideje«, »slika i stvarnost uma«, kako tvrdi Hegel. Ona je, naprotiv, proizvod društva na određenom stupnju razvoja; ona je priznanje da se ovo društvo zapliće sa samim sobom u nerješivu suprotnost, da se pocijepalo u nepomirljive suprotnosti, nemoćno da ih svlada. Ali da ove suprotnosti, klase suprotnih ekonomskih interesa, ne bi iscrpljivale sebe i društvo u jalovoj borbi, javila se potreba za silom koja stoji naoko iznad društva, koja treba stišati konflikt, držati ga unutar granica »poretka«; a ova sila koja je proizašla iz društva, ali se stavlja iznad njega pa mu se sve više i više otuđuje — jest država.

Nasuprot stare gentilne organizacije označena je država prvo, podjelom državljana prema području. Stare gentilne zajednice, obrazovane i podržavane krvnim vezama bile su, kao što smo vidjeli, postale nedovolj-

---

⁷ U originalu: Markverfassung (op. pr.)

⁸ Prvi historičar koji je imao barem približnu predodžbu o suštini gensa, bio je Niebuhr, a to — ali i bez daljnjega s prenijetim zabudama — zahvaljuje svome poznanstvu s dithmarschenskim rodovima. (F. E.) Dithmarschen, močvarni kraj u Holstein-u (op. pr.)

ne velikim dijelom zato, što je pretpostavljala vezanost članova uz određeno područje, a ova je odavna prestala. Područje je ostalo, ali su ljudi postali mobilni. Uzela se, dakle, podjela po područjima kao polazna točka; s time da građani ispunjavaju svoja javna prava i dužnosti tamo gdje su se naselili, bez obzira na gens i pleme. Ova organizacija državljana prema mjesnoj pripadnosti zajednička je svima državama. Ona se stoga čini prirodna; no vidjeli smo koliko je teških i dugotrajnih borbi trebalo dok se mogla u Ateni i u Rimu postaviti na mjesto stare organizacije po rodovima.

Drugo je: ustanova javne vlasti, koja se više ne podudara neposredno sa stanovništvom, što se samo organizira kao oružana sila. Ova je posebna, javna vlast potrebna, jer je oružana organizacija stanovništva koja bi djelovala samostalno postala nemoguća otkako se društvo pocijepalo u klase. Robovi, također, pripadaju stanovništvu: onih 90.000 atenskih građana čini nasuprot ovih 365.000 robova samo privilegiranu klasu. Narodna vojska atenske demokracije bila je aristokratska javna vlast nasuprot robovima i držala ih je na uzdi; ali da bi se građani također držali na uzdi, javila se potreba za žandarmerijom, kao što smo gore ispričali. Ova javna vlast postoji u svakoj državi; ona se sastoji ne samo od oružanih ljudi nego i od neživih privjesaka, tamnica i kaznenih ustanova svake vrsti, o kojima gentilno društvo nije ništa znalo. Ona može biti vrlo neznatna, gotovo iščezavajuća u društvima s još nerazvijenim klasnim suprotnostima i na zabačenim područjima, kao katkada i mjestimice u Sjedinjenim Državama Amerike. Ali se ta javna vlast pojačava u istoj mjeri u kojoj se zaoštravaju klasne suprotnosti unutar države, i u kojoj države, koje međusobno graniče, postaju veće i napučenije — treba pogledati samo našu današnju Evropu, gdje su klasna borba i osvajačka konkurencija izvili javnu vlast na visinu na kojoj prijeti da će proždrti čitavo društvo pa čak i državu.

Da bi se ova javna vlast održala, potrebni su prinosi državljana — porezi. Ovi su gentilnome društvu bili potpuno nepoznati. Međutim, mi danas znademo dosta pričati o njima. S napredovanjem civilizacije nisu ni po-

rezi više dovoljni; država trasira mjenice na budućnost, sklapa zajmove, pravi državne dugove. I o tome znade stara Evropa po koju pjesmicu.

Raspolažući javnom vlašću i pravom utjerivanja poreza, činovnici su se sada našli kao organi društva iznad društva. Slobodno poštivanje od svoje volje, koje se iskazivalo organima gentilnoga uređenja, nije im dovoljno, čak kad bi ga i mogli uživati; kao nosiocima vlasti koja otuđuje od društva, treba im pribaviti respekta iznimnim zakonima, na temelju kojih uživaju naročitu svetost i nepovredivost. Najkukavniji policijski služitelj civilizirane države ima više »autoriteta« nego svi organi gentilnoga društva zajedno; ali najmoćniji vladar i najveći državnik ili vojskovođa civilizacije može da zavidi najneznatnijem gentilnom starješini na neprisiljenom i neosporenom poštovanju koje mu se iskazivalo. Jedan se, eto, nalazi usred društva; drugi je prisiljen da želi predstavljati nešto izvan društva i iznad njega.

Budući da je država nastala iz potrebe da se klasne suprotnosti drže na uzdi; a jer je istovremeno nastala usred konflikta ovih klasa, to je ona u pravilu država najmoćnije, ekonomski vladajuće klase, koja njenim posredstvom i politički postaje vladajuća klasa i tako stiče nova sredstva da drži u podložnosti i da izrabljuje potlačene klase. Tako je antička država bila prije svega država posjednika robova za podržavanje robova u podložnosti, kao što je feudalna država organ plemstva za podržavanje kmetova u podložnosti, a moderna reprezentativna država oruđe izrabljivanja najamnog rada po kapitalu. Međutim, ima iznimno perioda kada su klase koje se bore po svojoj snazi gotovo toliko u ravnoteži da državna vlast kao prividna posrednica dobiva momentano stanovitu samostalnost nasuprot obim klasama. Tako apsolutna monarhija 17. i 18. stoljeća, koja balansira plemstvo i građanstvo jedno protiv drugoga, tako bonapartizam prvoga, a naročito drugoga francuskog carstva, koji je izigrao proletarijat protiv buržoazije i buržoaziju protiv proletarijata. Najnoviji podvig ove vrste, pri kojemu vladar i oni nad kojima vlada, izgledaju jednako komični, jest novo njemačko carstvo bismarkovske nacije; ovdje se kapitalisti i radnici balansiraju jedni protiv drugih, a i jednakomjerno varaju u korist propalih pruskih šljivara (Krautjunker).

U većini su historijskih država osim toga državljanima priznata prava stupnjevana prema imetku, čime je neposredno izrečeno da je država organizacija posjedujuće klase za zaštitu protiv klase koja ne posjeduje ništa. Tako je to bilo već u atenskim i rimskim imovnim klasama. Tako u sredovječnoj feudalnoj državi, gdje je politička moć bila raščlanjena prema zemljoposjedu. Tako u izbornom cenzusu modernih reprezentativnih država. Ovo političko priznavanje razlike posjeda nije, međutim, ništa bitno. Naprotiv, ono označava niži stupanj državnoga razvoja. Najviši oblik države, demokratska republika, koja u našim modernim društvenim odnosima postaje sve više neophodna nužnost, te je državni oblik u kojemu se jedino može izvojevat i posljednja odlučna borba između proletarijata i buržoazije — demokratska republika oficijelno ne zna više ništa o razlikama posjeda. U njoj bogatstvo vrši svoju moć posredno, ali tim sigurnije. S jedne strane u obliku neposredne korupcije činovništva, za što je Amerika klasičan primjer, s druge strane u obliku alijanse između vlade i burze, koja se ostvaruje to lakše, što više rastu državni dugovi i što više dionička društva koncentriraju u svojim rukama ne samo transport nego i samu proizvodnju i opet nalaze svoj centar u burzi. Zato nam osim Amerike služi naročito frapantnim primjerom najnovija francuska republika, a i čestita Švicarska je na tome polju učinila svoje. Ali da za takav bratski savez vlade i burze nije potrebna nikakva demokratska republika, dokazuje, osim Engleske, novo njemačko carstvo, gdje se ne može kazati koga je opće pravo glasa više izdiglo, Bismarcka ili Bleichrödera.⁹ I konačno vlada posjedujuća klasa direktno putem općega prava glasa. Dokle god potlačena klasa, dakle u našem slučaju proletarijat, još nije zrela za samooslobođenje, sve dotle će, u svojoj većini, gledati u postojećem društvenom poretku jedini mogući poredak i politički biti rep kapitalističke klase, njeno krajnje lijevo krilo. Ali u onoj mjeri, u kojoj se svojim dozrijevanjem približava svojoj samoemancipaciji, u toj se mjeri potlačena klasa konstituirala kao partija za sebe, bira svoje vlastite zastupnike, a ne kapi-

---

⁹ Bleichröder, krupni berlinski bankar, mnogogodišnji učesnik u svim finansijskim operacijama pruske vlade i Bismarckov privatni bankar (op. pr.)

talističke. Opće pravo glasa je na taj način mjerilo zrelosti radničke klase. Više u današnjoj državi ne može i ne će nikada biti; ali to je i dovoljno. Onoga dana kad termometar općega prava glasa pokaže kod radnika vrelište, znat će oni isto tako kao i kapitalisti na čemu su.

Država, dakle, ne postoji od vječnih vremena. Bilo je društava koja su i bez nje izašla na kraj, koja nisu imala ni pojma o državi i državnoj vlasti. Na određenom stupnju ekonomskoga razvoja, koji je bio nužno povezan s cijepanjem društva u klase, ovim je rascjepom država postala nužnošću. Približavamo se sada brzim koracima razvojnem stupnju proizvodnje na kojemu opstanak klase nije samo prestao da bude nužnost nego postaje pozitivnom zaprekom proizvodnje. Ove će klase pasti isto tako neizbježno kao što su prije nastale. S njima neizbježno pada i država. Ono društvo koje na osnovama slobodne i jednake asocijacije nanovo organizira proizvodnju proizvođača, premjestit će čitavi državni stroj onamo kamo će tada i spadati: u muzej starina, kraj kolovrata i brončane sjekire.

Civilizacija je, dakle, prema izloženome, onaj razvojni stupanj društva na kome dolazi do puna razvitka podjela rada, razmjena između pojedinaca, koja izvire odanle, i robna proizvodnja koja obuhvaća obje, te revolucioniraju čitavo prijašnje društvo.

Proizvodnja svih prijašnjih društvenih stupnjeva bila je u suštini kolektivna, kao što se i potrošnja odvijala uz neposrednu razdiobu proizvoda unutar većih ili manjih komunističkih zajednica. Ova se kolektivnost proizvodnje odvijala unutar najužih granica; no ona povlači za sobom vlast proizvođača nad njihovim produkcionim procesom i njihovim proizvodom. Oni znadu šta biva s proizvodom: oni ga troše, on ne ostavlja njihove ruke; i dokle god se proizvodnja vrši na ovim temeljima, ona ne može proizvođačima prerasti preko glave, ne može njima nasuprot stvoriti neke sablasne strane sile, kao što se to redovito i neminovno zbiva u civilizaciji.

Međutim, u ovaj se produkcionni proces polagano uvlači podjela rada. Ova potkapa kolektivnost proizvod-

nje i prisvajanja i čini prisvajanje sa strane pojedinaca pretežnim pravilom, stvarajući time razmjenu između pojedinaca — kako, to smo već gore ispitali. Robna proizvodnja postaje postepeno vladajućim oblikom.

S robnom proizvodnjom, proizvodnjom koja nije više za vlastitu potrošnju nego za razmjenu, proizvodi nužno prelaze iz jedne ruke u drugu. Proizvođač predaje svoj proizvod u zamjenu, ne zna više što će biti od njega. Čim novac, a s novcem trgovac, ulazi kao posrednik među proizvođače, postaje proces razmjene još zamršeniji, a konačna sudbina proizvoda još neizvjesnija. Trgovaca je mnogo, a ni jedan od njih ne zna šta drugi radi. Robe sada već ne prelaze samo iz ruke u ruku, nego idu i od tržišta do tržišta; proizvođači su izgubili vlast nad cjelokupnom proizvodnjom svoga životnoga kruga, a ta vlast nije prešla na trgovce. Proizvodi i proizvodnja potpadaju slučaju.

Ali slučaj je samo jedan pol cjeline, kojoj drugi pol je neminovnost. U prirodi, gdje također na oko vlada slučaj, već smo odavna dokazali u svakoj pojedinoj oblasti unutarnju neminovnost i zakonitost, koja se manifestira u tome slučaju. Ono pak šta važi za prirodu, važi i za društvo. Čim se više neka društvena djelatnost, niz društvenih procesa, osili nasuprot svijesnoj kontroli ljudi, naraste im preko glave, čim više izgleda prepuštena pukom slučaju, to više se u tome slučaju manifestiraju kao s prirodnom neminovnošću toj djelatnosti svojstveni, u njoj sadržani zakoni. Takvi zakoni vladaju i slučajnostima robne proizvodnje i robne zamjene; oni se suprotstavljaju pojedinom proizvođaču i razmjenjivaču kao strane, isprva čak nepoznate sile, priroda kojih se mora tek mučno istraživati i proučavati. Ovi se ekonomski zakoni robne proizvodnje modificiraju s raznim razvojnim stupnjevima toga oblika proizvodnje; no uglavnom je cjelokupni period civilizacije pod njenom vlašću. Još i danas vlada proizvod nad proizvođačem; još i danas se cjelokupna proizvodnja društva ne uređuje po zajednički smišljenom planu nego slijepim zakonima, koji se izražavaju elementarnom snagom, u posljednjoj instanciji u olujama periodičkih trgovačkih kriza.

Vidjeli smo gore kako se ljudska radna snaga ispoljuje na prilično ranom stupnju proizvodnje da daje znatno veći proizvod nego što je potrebno za izdržavanje proizvođača, i kako je ovaj stupanj razvoja uglavnom onaj isti na kome se pojavljuje podjela rada i razmjena između pojedinaca. Sada nije više dugo trajalo dok je otkrivena velika »istina« da i čovjek može biti roba; da je moguće i ljudsku snagu razmjenjivati i upotrebljavati,¹⁰ pretvarajući čovjeka u roba. Jedva su ljudi započeli razmjenjivati, već su i sami bili razmjenjivani. Aktiv je postao pasivom, htjeli to ljudi ili ne htjeli.

S ropstvom, koje je pod civilizacijom našlo svoj najpuniji razvoj, nastupilo je prvo veliko cijepanje društva u klasu koja izrabljuje i klasu koja je izrabljivana. Ovaj rascjep traje za vrijeme čitava civiliziranog perioda. Ropstvo je prvi, antičkom svijetu svojstven oblik izrabljivanja; za njim slijedi kmetstvo u srednjem vijeku, najamni rad u novije doba. Ova su tri velika oblika robovanja karakteristična za tri velike epohe civilizacije; otvoreno ropstvo, i od nedavna prerušeno, uvijek ih prati.

Stupanj robne proizvodnje, s kojom počinje civilizacija, označen je ekonomski uvođenjem 1. metalnog novca, s time novčanoga kapitala, kamata i lihve; 2. trgovaca kao posredničke klase između proizvođača; 3. privatnoga zemljišnoga vlasništva i hipoteke i 4. robovskoga rada kao vladajućega oblika proizvodnje. Oblik porodice koji odgovara civilizaciji i s njome dolazi definitivno na vlast jest monogamija, gospodstvo muškarca nad ženom, i pojedinačna porodica kao ekonomska jedinica društva. Tekovina karakteristična za civilizirano društvo je država, koja u svim uzornim periodima ostaje beziznimno država vladajuće klase, a u svim slučajevima bitno stroj za podržavanje potlačene, izrabljivane klase u podložnosti. Značajno je još za civilizaciju: s jedne strane fiksiranje suprotnosti grada i sela, kao osnove svekolike društvene podjele rada; s druge strane uvođenje oporukâ, putem kojih vlasnik može čak i preko svoje smrti raspolagati svojim vlasništvom. Ova ustanova, koja je upravo udarac u obraz starom gentilnom uređenju, bila je u Ateni nepoznata sve do Solona;

---

¹⁰ U originalu: vernutzbar (op. pr.)

u Rimu je već zarana uvedena, kada, nije nam poznato; u kod Nijemaca su je uveli popovi, da bi čestiti Nijemac mogao svoju baštinu nesmetano oporučno ostaviti crkvi.

S ovim osnovnim uređenjem izvršila je civilizacija stvari kojima staro gentilno društvo nije ni izdaleka bilo doraslo. No izvršila ih je pokrenuvši najprljavije nagone i strasti čovjeka i razvivši ih na teret svih ostalih njegovih sposobnosti. Niska lakomost bila je duša koja je pokretala civilizaciju od njena prvoga dana do danas, a bogatstvo i opet bogatstvo i treći put bogatstvo, bogatstvo ne društva, nego ovoga pojedinoga kukavnoga individua, njen je jedino odlučujući cilj. Ako joj je pri tom pao u dio sve snažniji razvoj znanosti i u opetovanim periodima najviši procvat umjetnosti, a to ipak samo zato, što bez njih ne bi bila u potpunosti moguća tekovina našega vremena, bogatstvo.

Budući da je osnova civilizacije izrabljivanje jedne klase po drugoj klasi, to se čitav njen razvoj kreće u trajnoj suprotnosti. Svaki napredak proizvodnje istovremeno je nazadak u pogledu položaja potlačene klase, tj. velike većine. Svaka blagodan za jedne neminovno je zlo za druge, svako novo oslobođenje jedne klase — novo je potlačivanje za neku drugu klasu. Najnepobitniji dokaz za to daje uvođenje mašinerije, djelovanje koje je danas poznato čitavom svijetu. A ako se kod barbara, kako smo vidjeli, još jedva može postavljati razlika između prava i dužnosti, to civilizacija objašnjava ovu razliku i suprotnost obojega i najglupljem čovjeku, dijeleći jednoj klasi dobrano sva prava, drugoj klasi pak dobrano sve dužnosti.

Ali to ne smije biti. Što je dobro za vladajuću klasu treba da bude dobro za čitavo društvo s kojim se vladajuća klasa identificira. Što dalje, dakle, napreduje civilizacija, to je više prisiljena da nevolje koje je neminovnošću stvorila pokriva plaštem ljubavi, da ih uljepšava

---

¹¹ Lassalle-ov »Sistem stečenih prava« kreće se u drugome dijelu poglavito oko rečenice da je rimski testamenat star toliko koliko i sam Rim, naime, da za rimsku historiju nikada nije bilo »doba bez oporuke«; oporuka da je, naprotiv, nastala u predrimsko doba iz kulta pokojnika. Lassalle kao vjerni starohegelijanac ne izvodi rimske pravne odredbe iz društvenih odnosa Rimljana, nego iz »spekulativnog pojma« volje, pa pri tome dolazi do one totalno nehistorijske tvrdnje. Ne treba se tome čuditi u knjizi koja dolazi na temelju istoga toga spekulativnog pojma do rezultata da je kod rimskog nasljedstva prenošenje imetka bila posve sporedna stvar. Lassalle vjeruje ne samo u iluzije rimskih pravnika, naročito ranijeg doba; on ih čak i nadvisuje. (F. E.)

ili poriče, ukratko, da uveće konvencionalno licemjerstvo, koje nije poznato ni prijašnjim društvenim oblicima pa čak niti prvim stupnjevima civilizacije, i koje na koncu kulminira u tvrdnji: izrabljivanje potlačene klase vrši klasa izrabljivača jedino i isključivo u interesu same izrabljivane klase; pa ako to ova ne uviđa, nego postaje čak i buntovna, onda je to najcrnija nezahvalnost prema dobročiniteljima, izrabljivačima.¹²

A sada na kraju Morganov sud o civilizaciji: »Od nastupa civilizacije poraslo je bogatstvo u toliko golemim razmjerima, postali su njegovi oblici toliko raznovrsni, njegova primjena toliko sveobuhvatna, a upravljanje njime toliko vješto-udešeno u interesu vlasnikâ da je ovo bogatstvo, nasuprot narodu, postalo nesvladivom silom. Ljudski se duh našao bespomoćan i kao sapet pred svojim vlastitim djelom. Ali će ipak doći vrijeme kad će ljudski um ojačati za vlast nad bogatstvom kad će um utvrditi jednako odnos države prema vlasništvu, koje štiti, kao i granice pravâ vlasnikâ. Interesi društva su apsolutno preči od interesa pojedinaca, i oba se moraju dovesti u pravedan i harmoničan odnos. Puki lov za bogatstvom nije konačni cilj čovječanstva, ako inače progres ostaje zakonom budućnosti kao što je to bio za prošlost. Vrijeme koje je proteklo od početka civilizacije samo je malen ulomak minulog vremena života čovječanstva; samo neznatan ulomak onoga vremena što ga još čeka. Rasap se društva prijeteci ispriječio pred nama kao završetak jednoga historijskog toka, čiji je jedini cilj bogatstvo; jer takav tok sadržava u sebi elemente svoga vlastitog uništenja. Demokracija u upravi, bratstvo u društvu, jednakost prava, sveopći odgoj inauguriirat će slijedeći viši stupanj društva, u smjeru kojega stalno djeluje iskustvo, um i znanost. Ono će biti ponovo uspostavljanje — ali u višem obliku — slobode, jednakosti i bratstva starih gensova« (Morgan, *Ancient Society*, str. 552).

---

¹² Namjeravao sam isprva da stavim briljantnu kritiku civilizacije koja se nalazi razasuta po djelima Charlesa Fouriera, pored Morganove i moje vlastite. Na žalost mi nedostaje vremena. Napominjem samo da već kod Fouriera monogamija i zemljišno vlasništvo važe glavnom oznakom civilizacije i da ih naziva ratom bogatih protiv siromašnih. Isto se tako već kod njega nalazi duboka spoznaja da su u svim manjkavim, u suprotnosti ocijenjenim društvima pojedinačne porodice (*les familles incohérentes*) ekonomske jedinice. (F. E.)

Dodatak

F. ENGELS:

NOVOOTKRIVEN SLUČAJ GRUPNOGA BRAKA

(Iz časopisa »Neue Zeit«, 1892., IX. godište, 1. sv.
str. 373—375)

Nasuprot poricanju grupnoga braka, koje je postalo modom kod stanovitih racionalističkih etnografa, bit će zanimljiv niže navedeni izvještaj koji prevodim iz moskovskih »Russkija Vjedomosti« (Ruske novine) od 14. oktobra 1892. staroga stila. Ne samo da se ovdje izričito utvrđuje u punoj valjanosti grupni brak, tj. pravo uzajamnoga spolnog života između niza muškaraca i niza žena, nego i jedan njegov oblik koji se neposredno pridružuje punalua braku Hawajaca, dakle najrazvijenijoj i najklasičnijoj fazi grupnoga braka. Dok se tip punalua porodice sastoji iz niza braće (rođene i dalje) koji su oženjeni s nizom rođenih i daljih sestara, nalazimo ovdje na otoku Sahalinu da je jedan muškarac oženjen sa svima ženama svoje braće i sa svima sestrama svoje žene, što znači, gledano sa ženske strane, da je njegova žena ovlaštena da slobodno spolno opći s braćom svoga muža i s muževima svojih sestara. Razlika je, dakle, u poredbi s tipičnim oblikom braka punalua samo u tome, što braća muža i muževi sestara nisu nužno jedni te isti ljudi.

Treba nadalje primijetiti da se i ovdje potvrđuje što sam rekao u »Porijeklu porodice«, 4. izdanje, str. 28—29: da grupni brak nipošto ne izgleda onako kako ga zamišlja bordelska fantazija našega filistra; da muž i žena u grupnome braku ne vode možda javno onaj pohotljiv život koji filistar prakticira potajno, nego da se ovaj oblik braka, barem kod onih primjera koje još danas susrećemo, u praksi razlikuje od labavoga braka parova, ali i mnogoženstva samo po tome, što je običajem dozvoljen

---

¹ vidi str. 39—40 ovoga prijevoda (op. pr.)

niz slučajeva spolnog općenja koji inače potpadaju pod strogu kaznu. Činjenica da vršenje ovih prava u praksi postepeno izumire, dokazuje samo to da je ovaj oblik braka kao takav osuđen na izumiranje, što potvrđuje njegovo rijetko pojavljivanje.

Uostalom je čitav prikaz zanimljiv po tome, što ponovo dokazuje kako su slične, šta više u osnovnim crtama istovjetne društvene ustanove takvih pranaroda, koji se nalaze na prilično jednakome stupnju razvoja. Većina onoga što je kazano o ovim Mongoloidima Sahalina pristaje i na dravidska plemena Indije, na otočane Južnoga Mora u doba njihova otkrića, na američke crvenokošce. Izvještaj glasi:

»Na sjednici od 10. oktobra staroga stila — 22. oktobra novoga stila) antropolškoga odjeljenja Društva prijatelja prirodnih znanosti u Mescvi pročitao je N. A. Jančuk zanimljivo saopćenje gospodina Sternberga o Giljacima, slabo proučenome plemenu otoka Sahalina, koje se nalazi na kulturnom stupnju divljaštva. Giljacima nije poznato ni ratarstvo ni lončarstvo, prehranjuju se pretežno lovom i ribolovom, zagrijavaju vodu u drvenim koritima stavljajući unutra užareno kamenje itd. Naročito su zanimljive njihove ustanove u pogledu porodice i gensa. Giljak ne naziva ocem samo svoga rođenoga oca nego i svu braću svoga oca; žene ove braće, isto tako kao i sestre svoje majke, naziva zajedno svojim majkama; djecu svih ovih »otaca« i »majki« naziva svojim sestrama i svojom braćom. Ovaj način nazivanja postoji, kako je poznato, i kod Irokeza i drugih indijanskih plemena Sjeverne Amerike, kao i kod nekih plemena u Indiji. No dok ovo nazivanje kod tih plemena već odavna više ne odgovara stvarnim prilikama, služi kod Giljaka za oznaku stanja koje vrijedi još i danas. Još danas ima svaki Giljak pravo na sve žene svoje braće i sestre svoje žene; u najmanju ruku se vršenje takovih prava ne smatra nečim nedozvoljenim. Ovi ostaci grupnoga braka na temelju gensa podsjećaju na poznati punalua-brak, koji je još u prvoj polovici našega stoljeća postojao na Sandvičkim Otocima. Ovaj oblik porodičnih i gentilnih odnosa čini osnovu čitavoga gentilnog uređenja i društvenoga uređenja Giljaka.

Gens nekoga Giljaka sastoji se od sve — bliže i dalje, stvarne i nominalne — braće njegova oca, njihovih očeva

i majki (?), od djece njegove braće i od njegove vlastite djece. Razumljivo je da tako sastavljen gens može obuhvaćati golemu množinu ljudi. Život se pak u gensu odvija po slijedećim principima. Brak unutar gensa je bezuvjetno zabranjen. Žena pokojnoga Giljaka prelazi odlukom gensa na jednoga od njegove rođene ili nominalne braće. Gens vodi brigu oko opskrbe svih svojih za rad nesposobnih drugova. »Kod nas nema siromaha« kazao je referentu neki Giljak, »tko je oskudan, toga hrani hal (gens).« Gentilni su drugovi nadalje povezani zajedničkim svećanim žrtvama i svetkovinama, zajedničkim grobištem itd.

Gens garantira svakome od svojih članova život i sigurnost od napadaja nečlanova gensa; kao represalija važi krvna osveta, alinjeno je vršenje pod ruskom vlašću počelo već znatno opadati. Žene su u cijelosti izuzete iz gentilne krvne osvete. — U pojedinim, uostalom, vrlo rijetkim slučajevima adoptira gens i pripadnike drugih gensova. Vrijedi sveopćim pravilom da imovina pokojnika ne smije izaći iz gensa; u tome pogledu vlada kod Giljaka doslovce propis dvanaest ploča: si suos heredes non habet, gentiles familiam habento — ako nema vlastitih nasljednika, neka naslijede gentilni drugovi. Nijedan se važan događaj u životu Giljaka ne odvija bez sudjelovanja gensa. Još prije neduga vremena, prije jedne ili dvije generacije, bio je najstariji gentilni drug starješina zajednice, »starosta« gensa; dandanas se uloga gentilnoga starješine ograničuje gotovo samo još na upravljanje vjerskim ceremonijama. Gensovi su često razasuti preko područja koja su međusobno vrlo udaljena, ali i ovako odvojeni nastavljaju drugovi da se sjećaju jedni drugih, da odlaze jedni drugima u goste, da uzajamno pružaju pomoć i zaštitu itd. Bez krajnje nužde Giljak nikada ne će ostaviti svoga gentilnoga druga ili grobove svoga gensa. Gentilna je zajednica udarila vrlo određen žig svekoličkom duhovnom životu, karakteru, običajima, ustanovama Giljaka. Običaj da se sve raspravlja u zajednici, potreba da se neprestano zahvaća u interese gentilnih drugova, solidarnost pri krvnoj osveti, nužnost i običaj zajedničkoga stanovanja, po deset ili više njih u velikim čadorima, jurtama, ukratko nužnost i potreba da u neku ruku bude stalno među narodom, sve je to dalo Giljaku druževan, razgovorljiv karakter. Giljak je izvanredno gostoljubiv,

on voli da počasti goste, pa da i sam polazi u goste. Lijep se običaj gostoprimitstva ispoljuje naročito izrazito u teškim vremenima. U nesretnoj godini, kada kod Giljaka nema šta pregristi, ni za njega ni za njegove pse, ne će on ispružiti ruku za milostinjom nego će otići bez oklijevanja u goste gdje ga prehranjuju, često i prilično dugo vremena.

Kod Sahalinskih Giljaka zločina iz koristoljublja, tako reći, uopće nema. Svoje dragocjenosti pohranjuje Giljak u kućicu za zalihe, koja se nikada ne zaključava. Giljak je toliko osjetljiv na sramotu da će otići u šumu i objesiti se čim mu se dokaže sramotan čin. Ubistvo je vrlo rijetko, i dešava se gotovo samo u bijesu; ali ni u kojem slučaju iz lakomih namjera. U dodiru s drugima pokazuje Giljak poštenje, pouzdanost i savjesnost.

Usprkos tomu što su dugo vremena bili pokoreni od Mandžuraca, postalih Kinezima, usprkos štetnu utjecaju kolonizacije amurskoga područja, sačuvali su Giljaci u moralnom pogledu mnoge kreposti primitivnoga plemena. No sudbina njihova društvenog uređenja je neotkloniva. Još jedna ili dvije generacije i Giljaci kontinenta su postali potpunoma Rusi, pa će s dobročinstvima kulture prisvojiti i njene poroke. Sahalinski Giljaci, koji su manje ili više udaljeni od centara ruskoga naseljivanja, izgleda da će se moći nešto dulje očuvati loših utjecaja. No i kod njih se počinje osjećati utjecaj ruskoga susjedstva kao takvoga. Oni dolaze zbog trgovine u sela, odlaze u Nikolajevsk na rad, a svaki Giljak koji se vrati s takva rada u svoje rodno mjesto, donosi sa sobom istu onu atmosferu s kojom se vraća radnik iz grada u svoje rusko selo. A usto rad u gradu, sa svojim promjenljivim slučajevima sreće, upropaštava sve više onu prvobitnu jednakost koja čini dominantnu crtu u neizvještačeno-priprostom ekonomskom životu ovih naroda.

Članak gospodina Sternberga, koji sadržava i vijesti o vjerskim predodžbama i običajima te njihovim pravnim ustanovama, izaći će u cijelosti u Etnografskoj Reviji (Etnografičeskoje Obozrenie)«.²

² Članak je izašao u drugom svesku Etnografske Revije (»Etnografičeskoje Obozrenie«, godište 1893. pod naslovom »Sahalinski Giljaci«. U poglavlju »Porodični i gentilni odnosi« opisuje L. Sternberg, koji je zbog sudjelovanja u organizaciji »Narodna volja« dospio kao prognanik na Sahalin, opširno porodične i gentilne običaje Giljaka navodeći primjere iz Morgana (op. pr.)

Tumač tudica i pojmova

ADOPTIRATI uzeti pod svoje (na pr. dijete).

AFIRMACIJA tvđenje, potvrda (protivno od negacije).

AGRIKULTURA poljodjelstvo, poljoprivreda.

AGRONOMIJA znanost o poljodjelstvu.

AKLAMACIJA oduševljeno i bučno odobravanje, pristanak uz poklik.

AKTIV djelatni, radni oblik glagola, protivno od *p a s i v a*, trpnoga oblika.

AKUMULACIJA gomilanje.

ALIJANSA savez.

ANALOGIJA sličnost, istovrsnost, podudaranje stvari u stanovitom pogledu.

ANTAGONIZAM nepomirljiva suprotnost.

ANTIKA grčko-rimski stari vijek; *a n t i č k i*: koji se odnosi na antiku.

ANTROPOLOGIJA nauka o postanku čovjeka i njegovu mjestu u životinjskome svijetu.

APSOLUTAN bezuslovan, u sebi i po sebi postojeći; protivno: relativan.

APSURDNO besmisleno, protivno svakom smislu.

ARANŽIRATI urediti, prirediti, udesiti.

ARGUMENTACIJA dokazivanje.

ARHAČKI starinski, drevan.

ARTIKULARNI GOVOR od slogova sastavljen govor, u kome se razabiru pojedini glasovi.

ASOCIJACIJA udruživanje.

BALANSIRATI podržavati ravnotežu.

BORDEL javna kuća

CENTRALIZACIJA ujedinjenje oko jednoga centra, središta.

CENZUS određena veličina imovine, prihoda ili poreza kao uslov za sticanje stanovitih političkih prava.

CEREMONIJA svečani (obično vjerski) čin, svečani običaj.

CIVITET rimsko pravo građana.

DECIMIRATI desetkovati.

DEFINITIVNO konačno.

DEGENERACIJA izrođivanje.

DEGRADACIJA poniženje, lišenje časti ili čina.

DIFERENCIJA razlika.

DIFERENCIRATI SE dijeliti se u razne grupe.

DIJALEKAT narječje

DOMENA područje; domene velika imanja, dobra.

DOMINANTNO što prevladava, nadvisuje.

EGZOGAMIJA isključen brak unutar gense.

EDDA zbirka junačkih i mitoloških pjesama 8.—12. stoljeća, nastala na Islandu.

EKSKLUZIVNOST isključivost.

EKSTREMAN krajnji, najžešći.

ELITA odličnici, najodličniji.

EMANCIPACIJA oslobođenje, osamostaljenje.

ENDOGAMIJA dopušten brak unutar gense.

EP pripovjedačka pjesan koja obrađuje mitske sudbine i borbe nekoga naroda i njegovih »junaka«.

EPOHA veći odsjek vremena.

EPOHALAN što otvara posve nove vidike, što otvara novu epohu.

ETIMOLOGIJA promatranje sa stanovišta postajanja riječi, njihova porijekla i oblikovanja.

ETNOGRAFIJA opisna znanost o (duhovnom, moralnom i društvenom) životu naroda, plemena itd.

EUNUH uškopljenik, na Orijentu čuvar harema.

FAKTIČAN stvaran.

FAZA mijena, stupanj promjene koji se odvija pravilno.

FIGURIRATI igrati ulogu.

FIKSIRANJE utvrđenje, ustanovljenje.

FILISTAR čifta, ograničen, sitničav čovjek, »malograđanin«.

FINGIRATI praviti se kao da ...

FIZIOLOGIJA nauka o normalnim životnim procesima u životinjskom i u biljnom tijelu.

FORMIRATI oblikovati, obrazovati; **formacija**: oblikovanje, sastav.

FOSIL okamina, okamenjena biljka ili životinja.

FRAPANTNO što upada u oči, što pravi jak utisak.

FUNKCIJA djelatnost, djelovanje, vršenje službe; služba.

GRADACIJA stupnjevanje, uspon.

GRUPIRATI srediti po skupinama.

HELOTI u sparti državni robovi, pretežno poljodjelci.

HETERA u staroj Grčkoj: prijateljica, plesačica, sviračica na fruli, obrazovana bludnica.

HETERIZAM vanbračni spolni odnos s neudatim ženama; ostatak grupnog braka.

HIJERARHIJA vladavina svećenstva, poredak po rangu (činu).

HIJERODULI robovi u starim hramovima.

HIPOTEZA pretpostavka, pretpostavljena tvrdnja, koja je samo vjerovatna i ima se tek dokazati; hipotetično: što počiva na samoj pretpostavci.

HISTORIOGRAFIJA prikazivanje historijskih događaja.

HORDA čopor.

IDENTIFICIRATI polstovjetiti.

IGNORIRATI ne htjeti znati za nešto (nekoga), smatrati nekoga (nešto) kao da ga nema.

INAUGURIRATI otvoriti (neku sjednicu, ustanovu i neko razdoblje).

INDIGNIRANO s negodovanjem.

INDIVIDUALNO pojedinačno; individuum: pojedinac, lice, ličnost.

INFAMAN podao, nečastan.

INSTANCIJA stupanj, stupanj sudske ili druge vlasti; u posljednjoj instanciji: konačno, definitivno, nepobitno.

INSTINKTIVNO nagonski, nesvjesno.

JURISTIČKI na pravnički način.

KAZUISTIKA dovrtljivost, cjepidlačarenje.

KLASIČAN što se tiče starih Grka i Rimljana; uzoran; klasična starina: doba starih Grka i Rimljana.

KLAUZULIRAN raznim uslovima ili ogradama ograničen.

KLIJENT štićenik.

KOLATERALAN što stoji po strani, pobočan.

KOLON poluslobodni seljački naseljenik u starome Rimu.

KOMPANJON poslovni drug.

KOMPARATIVAN poredbeni.

KONCENTRACIJA skupljanje oko jednoga središta.

KONCESIONIRAN dozvolom ovlašten, koji ima koncesiju (dozvolu).

KONFISKACIJA zapljena.

KONFLIKT sukob.

KONFUZIJA zbrka, zbunjenost.

KONSEKVENTNO dosljedno.

KONSTITUIRATI SE urediti se, ustanoviti se.

KONVENCIONALNO uobičajeno, po običaju.

KONVENIJENCA prikladnost, udobnost, povoljnost.

KORELAT dopuna; korelati: pojmovi koji stoje u međusobnom odnosu.

KULANTAN uljudan, susretljiv.

KULMINIRATI biti na vrhuncu, doseći vrhunac.

KULTURA gajenje, njegovanje (zemlje, korisnih biljki itd.), obrađivanje.

LIDER (leader) vođa, glavni predstavnik jedne stranke, sm. era i sl.
LUKIJANSKI na način Lukijana, starogrčkog pisca i satir. ka.
LUMP propalica, protepenac.

MAŠINERIJA mašinsko uređenje.

MATRIJARHALNO po materinskom pravu.

MATRONA starija ugledna žena.

MINIATURA stvar u najsitnijem obliku.

MISIONAR svećenik koji širi vjeru među kolonijalnim ili nekrštenim narodima.

MISTICIZAM sklonost za tajanstveno, vjerovanje u t. zv. nadnaravne stvari, u čuda; mistično: tajanstveno, čudesno.

MISTIFICIRATI zavoditi u zabludu, varati.

MIT priča, slikovito-fantastično shvaćanje prirode; mitski: iz priča, u vezi s mitom.

MITOLOGIJA ukupnost priča o bogovima i junacima.

MOBILAN pokretan, pokretljiv.

MODIFICIRAN prilagođen, odgovarajući promijenjen.

MODUS način.

MONARH vladar.

MONOGAMIJA jednoženstvo.

MONOPOLIZIRATI stvoriti od nečega monopol (isključivo pravo, isključivi posjed).

NATURALNO GOSPODARSTVO stupanj ekonomskog razvoja, na kome se za razliku od novčanog gospodarstva razmjena vrši u naravi, a ne za novac.

NEDIFERENCIRAN nepodijeljen, nerazlučen, neraščlanjen.

NIBELUNGI patuljci iz njemačke priče; Nibelungenlied: staro-germanski narodni ep.

NIVELIRATI izjednačiti, izravnavati.

NOMINALAN samo po imenu (a ne stvarno).

OFICIJELNO službeno.

ORGAN dio tijela s određenim funkcijama; pojedinac ili skup pojedinaca, koji djeluju za neku zajednicu (na pr. plemenski organ).

ORIJENT istok.

PANDAN stvar koja se može staviti uz bok drugih stvari; što spada uz nešto.

PARALELA usporednica, usporedba.

PATRIJARHALNO prema očinskom pravu.

PERSPEKTIVA izgled, izgled u budućnost.

PLAUZIBILNO lako shvatljivo, što se može prihvatiti.

POLIANDRIJA brak jedne žene s više muškaraca.

POLIGAMIJA mnogoženstvo.

PONI patuljasti konj.

POTENCIRATI pojačati, povećati.

PRAGMATIČKI objašnjavajući događaje iz uzroka, a da se ne ulazi u dublju povezanost stvari.

PRAKTICIRATI običavati.

PREDISPOZICIJA sklonost.

PRETENDIRATI svojatati pravo, zahtijevati; pretenzija: zahtjev, preuzetnost.

PRIVILEGIJ pogodnost, povlastica.

PRODUKCIONI PROCES tok proizvodnje dobara ili roba po svome redosljedu.

PROKLAMACIJA proglas.

PROSVJETITELJSTVO filozofska struja 17. i 18. vijeka.

RACIONALISTIČKI posmatrano sa stanovišta razuma.

REDUCIRATI smanjiti, ograničiti, svesti.

REGISTRIRATI zabilježiti, ubilježiti.

REGRUTIRATI SE proizlaziti, biti sastavljen od.

REKONSTRUKCIJA ponovo uspostavljanje.

REMINISCENCIJA sjećanje.

RENTABILAN unosan.

REPRESALIJA protumjera, odmazda.

REPRODUKCIJA ponovna proizvodnja na pr. radne snage. Promatran u svojoj stalnoj povezanosti i u neprekidnom toku svoga obavljanja, svaki je proces društvene proizvodnje (produkcije) ujedno i proces reprodukcije. Nijedno društvo ne može neprestano proizvoditi tj. reproducirati, a da jedan dio svojih proizvoda neprestano ne pretvara u sredstva za proizvodnju, ili u elemente nove proizvodnje.

SPECIFIČNO svojstveno, što odgovara bitnosti neke stvari ili lica.

SPEKULACIJA umovanje; spekulativan: koji umuje, filozofira.

SPONTANO iz vlastite pobude, sam od sebe.

SPORADIČNO od vremena na vrijeme, razasuto.

STACIONARAN stalan, ustojao, koji ne mijenja oblik.

STADIJ odsjek u toku nekog događaja ili razvoja.

SUVEREN nosilac najviše vlasti, vladar, suvereno: neograničeno (na pr. vladati).

ŠOVINIZAM pretjerani imperijalistički nacionalizam.

TESTAMENT oporuka.

TOTALNO potpuno, cjelokupno.

UZURPIRATI nasilno prisvojiti na pr. vlast, prijestolje.

VARIJACIJA promjena, mijenjanje.

Sadržaj

	Strana
<i>Friedrich Engels — borac i mislilac</i>	I.—IV.
<i>Predgovor prvom izdanju 1884. godine</i>	5
<i>Predgovor četvrtom izdanju 1891. godine</i>	7
I. <i>Prethistorijski stupnjevi kulture</i>	19
<i>Divljaštvo</i>	19
<i>Barbarstvo</i>	21
II. <i>Porodica</i>	25
III. <i>Irokeški gens</i>	73
IV. <i>Grčki gens</i>	86
V. <i>Postanak atenske države</i>	95
VI. <i>Gens i država u Rimu</i>	106
VII. <i>Gens kod Kelta i Nijemaca</i>	116
VIII. <i>Obrazovanje države kod Nijemaca</i>	129
IX. <i>Barbarstvo i civilizacija</i>	140
<i>Dodatak:</i>	
<i>Engels: Novootkriven slučaj grupnoga braka</i>	168
<i>Tumač tudica i pojmova</i>	164

Pročitao
Kapic Ivan

Two or
three

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

CO CP 347.23

ЕНГЕЛС Ф.

Porijeklo porodice priv

ДЕ СКОРВАИ

000288212

COBISS